

Euskaltzainak Bilduma

Argitaratuak:

1. *Gratien Adema*. Zaldubi
Saindu batzuen biziak. 2007
2. *Pierre Charritton*
Pierre Broussain. 2007
3. *Pierre Lhande*
Yolanda eta beste euskarazko idazlanak.
2007
4. *Gratien Adema*. Zaldubi
Artzain beltzaren neurtitzak. 2008

Euskaltzainak izeneko bilduma berria euskaltzain izan direnen eta direnen obrak eta euren buruzko azterketak argitaratuko dira, Akademiaren historiako esanguratsu gertatu diren egileetatik hainbaten lanak ere alboratu gabe.

Euskaltzaindia
Real academia de la lengua vasca
Académie de la langue basque

Laguntzaileak:

GRATIEN
ADEMA
ZALDUBI

ARTZAIN BELTXAREN NEURTITZAK

4

GRATIEN ADEMA
ZALDUBI

ARTZAIN BELTXAREN NEURTITZAK

Argitalpenaren paratzailea: **Henri Duhau**

EUSKALTZAINAK BILDUMA
EUSKALTZAINDIA

HENRI DUHAU

Beskoitzen sortua 1942an. 21 urtetan, lur berri egiten Donapaleutik, teknikari gisa. 1968an Senpererat ezkondurik merkataritzan erretirarat heldu arte. Lehen artikulua euskaraz, 1961eko urtarrilean *Gazte* kazetan. Beti jarraitu du idazten: *Herria* astekarian, *Otoizlari*, *Dantzariak*, *Ekaina*, *Denak Argian*, eta bereziki *Enbatan*. Liburuak: lehen *Hasian-basi* (1993, sorterriko euskara); *Euskal aditz batua* (1996); *Aupa batasuna!* (2000); *Hasian-basi* (bigarrena, 2002); *Hortzak izerdi* (artikulu bilduma, 2005); *Dufau bi anaiak* (2006); *Saindu batzuen biziak*. (G. Adema) (2007).

GRATIEN ADEMA
"ZALDUBI"

ARTZAIN BELTXAREN
NEURTITZAK

Adema, Gratien (1828-1907)

Artzain beltzaren neurtitzak / Gratien Adema "Zaldubi" ; argitalpenaren paratzailea, Henri Duhau. – Bilbo : Euskaltzaindia, 2008

XVI, 234 orr. : ir. ; 24 cm. – (Euskaltzainak ; 4)

L.G.: BI-471-08

ISBN: 978-84-95438-37-9

I. Duhau, Henri. II. Título. III. Serie.

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektroniko edo mekanikoz, fotokimikoz, magnetikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde z aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

Aurreinprimatzea: Ikur, S.A.

Diseinua: Ikeder, S.L.

Inprimatzea: Baster, S.L.L.

ISBN: 978-84-95438-37-9

Lege-gordailua: BI-471-08

GRATIEN ADEMA
"ZALDUBI"

ARTZAIN BELTXAREN
NEURTITZAK

Argitalpenaren paratzailea: Henri Duhau

EUSKALTZAINDIA

BILBO
2008

AURKIBIDEA

—I—

Gratien ADEMA “Zaldubi” (1828-1907) Haren biziaz eta lanez zer dioten adituek

Euskaltzainburuaren aurkezpena	XV
Jean Hiriart-Urruty (1859-1915) 1907. « Gratien Adéma apeza »	1
Jean Etchepare (1877-1935) 1910. « Zalduby Aldudan »	5
Piarres Lafitte (1901-1985) 1933. « Les compositeurs de cantiques basques »	9
« M. le Chanoine Adéma »	12
Piarres Charritton 1985. « Gratien Adéma Zalduby-ren bizia eta lanak »	31
Bildumagile eta paratzailearen bizpahiru oharpen	39

—II—

ZALDUBI : Artzain beltzaren neurtitzak	43
Aitzin hitzak	47
Ohore laborantzari	51
Xuriko (Mehetegiko xakurra) (1867)	55
Ameriketarako bidean (1854)	60
Martin eta Katalin (1851)	64
Amaxo (1879)	67
Mende jende mendre (1882)	71
Pattin dirudun ez fededun (1880)	75

Bildotsa eta otsoa (1873) (lehen saria)	79
Belea eta axeria (1873) (lehen saria)	82
Asto bate errelekiekin (1864)	84
Axeria eta akerra (1850 inguruan)	86
Kuia eta ezkurra (1850 inguruan)	89
Abereak izurritearekin (1866)	91
Hartz bat eta bi ihiztari (1876)	96
Aita biltzaileari seme barreiari (1865)	99
Hartz pereka latz (1882)	102
Burdina eta baxera (1879)	104
Beharraren indarra (1882)	107
Otsoa eta amiamokoa (1887)	110
Pello ikazkina (1889)	112
Erleak eta lixtorrak (1887)	116
Elhez ez, nahiz biz (1888)	119
Hitzuntzi (1857)	122
Pilotariak (1857-1890)	127
Otsoa eta xakurra	139
Gatua eta arratoinak	144
Haitza eta ihia	147
Bettirisants (1875) (“Utsalegi” izenpeturik)	150
Errepublika (1876)	157
Eskualdunak (1892)	181
Gauden gu eskualdun (1893)	194
HIZTEGITXOA	231

Eskerrak laguntzaile eta aholkulariei :

Pierrette Dourisboure, artxiboen begiralea ;
Arnaud Dourisboure,
Jean Dourisboure,
Bernadette Mazet Dourisboure,
laurak Gratien Ademaren ilobaren arra-haurrak.

Eta :

Andres Urrutia, Euskaltzainburua ;
Beñat Oihartzabal, Euskaltzainburuordea ;
Jean Haritschelhar, Euskaltzaina ;
Piarres Charritton, Euskaltzaina ;
Piarres Aintziart, Euskaltzaleen Biltzarreko elkarteburua ;
Elena Touyarou-Phagaburu, euskara irakaslea ;
Pantxika Solorzano, musikaria ;
Paxkal Duhau, partituren paratzailea ;
Ales Bengoetxea, 1990ean egin zuen lanarentzat ;
Janbattitt Dirassar, Herria astekariko zuzendaria ;
Peio Jorajuria, Herria astekariko idazleburua ;
Senpereko Erretora ;
Senpereko Auzapeza.

Diruztatzailleak ahantzi gabe :

Euskaltzaleen Biltzarra ;
Euskararen Erakunde Publikoa ;
eta oroz gainera, Euskaltzaindia.

Gratien ADEMA "Zaldubi" (1828-1907)
Jaun Kalonje senpertarra

Jarririk Gratien ADEMA-ZALDUBI
Xutik ezkerretarik : Jean-Blaise ADEMA haren iloba apeza

GRATIEN ADEMA-ZALDUBI 1828-1907
Brontzezko oroitzarria, Senpereko Herriko Etxeak eraikia,
Euskaltzaindiaren eta Euskaltzaleen Biltzarrarekin batean estrenatua
2007ko abenduaren 20an.

I

Gratien Adema “Zaldubi” (1828-1907)

Haren biziaz eta lanez zer dioten adituek

AURKEZPENA

Zabarrak berri esango du, ezbairik gabe, irakurle ohartuak, Zaldubi zenaren liburu hau esku artean hartzen duenean. Merezi al zuen?, gehituko dio beste norbaitek, adi-adi, aspaldikoaren sunda orrialde horietan atzematen duenean.

Egia esan, bata eta bestea aintzat hartu beharko ditugu, Gratien Adema kalonjearen lana berriro argitaratzen den honetan. Izan ere, aspaldikotasunaren doinuak ez dakartza, nahitaez, zahartasunaren ajeak eta ahuleziak. Bestela esanik, aspaldiko horrek, Zaldubiren kasuan, klasikotasuna jartzen digu agerian.

Modernotasuna! Horra hor askoren aldarria egunotan. Modernotasuna, hala ere, modu askotara uler daiteke. Ez maltzurrena, esan gabe doa, sustraiak eta erroak sendo ezarri eta gibelera behatu gabe, aitzina doanarena.

Halakoetan datorkigu Zaldubi senpertarra. Hain zuzen ere, beste behin erakustera belaunaldi baten maisutasuna, euskara dela eta. Nork baztertuko ote ditu euskal letretatik, egun ere, Jean Etxepare eta Hiriart-Urruty? Nork utziko du aldamenean Zaldubiren egina, euskarak ordurik beharrenak ditueanean, euskarak berak diskurtso bilbatzaile eta duin baten jabe izan behar dueanean?

Horra hor galdera. Erantzuna, aldiz, aspalditik eman zigun 1909. urteko Almanaka berriak, Zaldubi hilberriaz ari zela: *Ikbusgarri da zein ongi zakien Jaun Apez horrek, Fedezko gauza ukigarrienen bertsu ederrenetan ematen, eta hori hain garbiki eta hain choragarriki, non fededunek adit baitzetzaketen eta atchik ere den gutieneko nekberik eta uzkurtsunik gabe.*

Bertso eta kantikak nagusi, hemen dugu beste behin ere Zaldubi olerkaria, sona eta entzute handia ekarri zioten bertso eta kopletan murgildua. Izan ere, Artzain Beltxaren neurtitzak izeneko testua horretara dator. Esku fin, letra paregabea, musikaren doinuak... oro dira jatorrizko eta aspaldiko liburuaren isla ederrak, Hendi Duhauk eskuratua eta artezki paratua.

Aspaldikoa izateak berarekin dakar, bestalde, egunotako irakurketa-ohituretara alderatu beharra. Hala egin du, artez eta trebe, ohi duenez, Henri Duhau senperrak Zaldubi herrikidearen lanekin. Adi egon bekio irakurlea berak esandakoari eta adierazitakoari. Horregatik, Duhauren bidelagun izan gara, ibilbide horretan, Euskaltzaindia eta Euskaltzaleen Biltzarra, uste baitugu Euskal Herri euskaldun honetan, idazle klasikoak euskal kultura beregain baten zimentarri irmoak direla. Izan dadila, beraz, oraingo hau geroko batean elkarrekin egin daitekeen lanaren seinale, Euskaltzaindiak behar duelako Euskal Herriaren lurralde bakoitzari berea ematea.

Hitzño bat ere gorde dezadan esateko, liburu hau Zaldubiren azkena ez dela izango Euskaltzaindiaren argitalpenetan behinik behin, segida ederra izan dezakeelako honek gerogarrenean etor daitezkeen beste batzuen aldetik. Hainbatez, Euskaltzainak izeneko bildumara bigarrenaz dator Zaldubi. Ez, ordea, azkenez, bilduma horrek bere baitara bideratuko baititu Akademiaren historiaren barruan jokabide esanguratsua eta pisuzkoa izan duten kideen obrak nahiz ikerketak, eta, orobat, eurei buruzko azterketak, hizkuntzaren historia ere alboratu gabe.

Gratien Adema senperrak euskal lanaren aitzindaritza eraman zuen, eta halaxe jokatzeko erakutsi zigun. Geurea da orain txanda. *Atxik dezagun eskuara!*

Andres Urrutia
euskaltzainburua
2008.urteko uztaila

GRATIEN ADÉMA APEZA

Eskualdun bat hil da. Balinbazen eta izan bada egundaino egiazko eskualdunik, hura zen. Eztut erran nahi eskualdunaren on-gaitz guziak oro bazituela ; bainan haren gogoa, bihotza, lana, hots, haren izaite guzia, solas eta urrats, Eskual Herriari, eskualduntasanari zatxikizkola, ba.

Eskuararen eta eskualdunen aipamena, zoin eder, zoin handi, zoin zahar, leihorrez leihor, menderen mende, hel ahala urrun oro zauzkala, loria zen haren aditzea.

Etzitzaioken beti jarraik, ez baitzuen gizagaixoak hasiz geroz baratzerik. Bainan hain zen solas-egile maitagarria, haur ona : bere zaharrea ere haur bat bere aita amez espantuka bezala mintzo beti Eskual Herriaz, eskuaraz, Eskualdunetz, non onerat baizik ez baitzitazken har haren ateraldiak.

Koplaria zen lehenetarik ; bainan egun zortzi mintzatuko gira hemen *Adéma* zenaren koplak ederrez.

Egun bakarrik Eskualdunaz gira mintzo, eta apezaz. Apeztasuna eta Eskualduntasuna, biak elgarrekin, zerbeit badira. Hitz dautzuet bazazkola zerbeit *Adéma* zenari.

Eliza gizona zen : predikaria, kantaria ; gustu handia zuen elizaren apaintzen, ba eta hortako jakitatea ere. Egon den herrietan bada harek eginikako asko lan ; bera langile.

Bikari egon zen sei urte Hazparnen ; erretor Bidarrain hamar urte ; gero Atharratzen hemezortzi. Azkenik Baionan kalonje. Han hil da eta Senperen ehortzi, elizako ohoreak Baionako katedralean izanik.

Ehorzte horrek orhoit-arazten gitu Hazparnen bikari zelarik, 1858-an izan baitzen izigarriko eritasun bat, sukar ustela, etxe bakarretik hiru, lau jendetaraino ereman zituena (ez kolera denboran ; hura lau urtez lehenago zen); orhoitzen gira entzunik batzuen eta bertzen ahotik, eriz eri zabilalarik, kuraia handia erakutsi zuela.

Omen zion : sekulan egitekotz, orduan zitakela behar pilota partida eder bat egin, jenden gogoaren arintzeko. Hura behar zen izan, uraren gainean

pilotariei beha egonen zena, uste izaiteko *Kaskoina* deitu pilotari handiaren eta haren lagunaren pilotan ari ikusteak haizatuko zuela gaitza.

Omen zion eritasunak baino jende gehiago zeremala beldurrak, izialdurak, edo bederen askori eritasuna izialdurak lotarazten ziotela.

Hain uxen, bertze anitz bezala, orduan hil zen, sukarra bildurik, *Kaskoin* pilotari famatu hura. Nolazpeit beti pilota partida handi bat segurik egin zen. Ezen hiltzerako bezperan, *Kaskoinak* ohera ekarrarazten omen zituen, berak galdaturik, partidaren berriak, ponduz pondu, ari zirelarik pilotariak plazan.

Ordu berean sukar usteletik hil zen Hazparne Hazketan neskato gazte bat ; izialdurarekin oro ihes ; hilketariak ere ez nahi kutxan sartu hila, *Adéma* apezka hilaren beha han. Ikusiz auzoen beldur-ikara, bi hitz erran zazkoten ez behin ahanztekoak ; hartu berak hila besoetan eta sartu kutxan.

Orhoitzapen lazgarri hortaz bertzerik izanen dugu aipatzeko, Eskualdun apezaren ondotik mintzatuko girelarik egun zortzi koplariak.

Adéma Senpertar kalonje zena, orai duela berrogoi-ta hamar bat urte, Hazparnerat bikari joan berria zen. Beti ere guti edo aski, bainan guziz denbora hetan, baziren Hazparnen koplari eta ditxolari, gizon bitxi jostakin anitz ; batzu jaun, bertzeak deus gabe, baina omere onez eta irri eginarazteko ateraldiz oro bardin aberats.

Adéma zenak lehen ezkontza benedikatu zuelarik Hazparneko herrian, jaun *Gose*, eta andere *Egarri* zituen elgarretaratu.

Hainbertzenarekin eliza aitzinean gaindi zoon, jaun-anderen berri zakien gizon bat, nahiz ez duen batek ez bertzeak egundaino nehor hil Hazparnen. Moltsa bezen arin zuen gogoan erran den gizonak. Izena, *Manex Turla*. Eskuak sakelan eleketa zauden batzuek hor galdatzen diote : zer den berri. « Orizue, zera : bikari berri bat dugula gaitza predikaria.»

—Ba ote ?

—Ba, ba ; leher egin dezadala baietz.

—Eta nondik dakizu hori, zuk, *Manex* ?

—Eztuta nihaurek aditu ?

—Noiz ? Non ?

—Oixtian, elizan. Ala eztakizue nor zen espos egun ?

—To, eta halere !... Eta zer erran deie ?

—Etsorta bat erran zeiek, gizona, itsuski ederra.

—Baia, *Manex* ?

—Ba, poxi bat ba ! Labur nahi baduzue, bainan sarkor eta zinez !

—Ikasi duka ?

—Zer bada ?

—Hitzez hitz.

—Eta ikus ?

—Huna : « Jaun andere espos maiteak, egun hemen enekin duzue egitekoa. Bihar goizetik harat, ukanen duzue eiherazainarekin ! »

Batek irri, bertzeak irri. Ez gutienik Jaun bikarioak, jakin zuenean Manexen ateraldia. Hortarik has, holako zer nahi bazuen Hazparnen entzunik batzuetarik eta bertzetarik *Adéma* zenak. Xahartu ondoan ere, pesta zitzaion hetaz orhoitzea. Holako bitxi guziekilakoa bazaukan, are gehiago koplarietilakoa, bera ere ditxolaria baitzen. Artzen ziren koplan, batek bota, bertzeak errefera. Bazuen segurki nori ihardok bikarioak, Hazparnen. Bainan handik lekora ere, beti orotan, Bidarrain, Atharratzen, Baionan, bere jitea jarraiki zaio. Xoilki, hastean josteta, gero zinez, arta handirekin apainduz, leunduz, hunki eta hunki, bere koplak ederrak, ari izan da beti ontsa baino hobeki nahiz eskubilaturik utzi gazte denboratik zahartzerainoko lanak : koplari lanak. Ez gire hemen mintzo apezarenez. Koplak hetarik ezagutuenak dira : hemezortzi, ala eztaikit hogoia *alegia* (fables !). Bertzalde hogoita hamar bat koplak andana, hau eta hura solas. Hoik ez erlisioneaz batere. Zer nahitaz. *Alegia* hetarik luzeena, ederrena da : *Abereak izurritearekin* (les animaux durant la peste). *Alegiaz* bertzalde direnetan, nork ez ditu ezagutzen *Xuriko*, *Pilotariak*, *Betirisants* ? koplak hoik oro kasik pollitak dira biziki.

Erlisioneari doazkon koplak ez dira gutiago ederrak : badire zazpi, katiximako irakaspenei datxikotela : *Jainkoa*, *Kreazionea*, *Inkarnazionea*, *Aingeruak* eta holako. Hamabortz, hogoia arte hori koplak andana, Andredena Mariak eta bertze saindu batzuez mintzo. Azken hauk ez dira oraino agertuak, bertze guziak ba. Orotako ederrena da : « *Uholde baten pare* ». Orhoitzen niz *Adéma* zena bera ikusirik nihaurek, eta entzunik, orai duela hogoia zortzi edo bederatzi urte, hantxet, *Lurden*, Eskualdun beilari andana batekin aldizkatuz emaiten kantika eder hori. Zoin gogotik eta zer karrarekin !...

Kantaria ere zen biziki gaztean. Zahartzeari, boza galduz geroz, ezin aditua zen, eta halere beti azken egunetaraino kantatzen zuen *gizagaixoak...* *alegia* !

Aurtengo gure Almanakan irakurtu dituzketzuen koplaldietarik bat (ala ez ote biga ?) bat segurik ba, harena zen « *Okerrak okertzaileari* ». Agertzen zituen koplak azpian ez zuen bere izena emaiten, bainan alegiazko izen bat, beti bera : *Zalduby*. Ez baitago izen hori behin eta behin ahantzirik Eskualherrian.

Jean Hiriart-Urruty
Eskualdun Ona 1907-XII-20

ZALDUBY ALDUDAN

Gutiak dira, orobat, dakitenak gure Harpeko urari eskerrik gehiena eman dakotenetarik bat izan dela Zalduby koblakaria¹.

Ahuskin ibili ondoan zenbeit urtez, ohartua zen handik jaustearekin berarekin galtzen zuela, aldi bakotx, hango ur hautek eginak zakoten ongia. Mendi gora hartarik mando bizkarrez beheiti jiteak akiturik bazagon aste bat osoa, gerruntzeak minberaturik, gogor juntak, gogoa hits.

Azkenekotz arrunt jarria zen Aldudarat igaiteari. Bizi izan den ondar bortzasei urtetarik bat ez du huts egin hunat bere ager aldiñoa egin gabe. Ur mota berak izanez geroztik han eta hemen –hala direla aitor dute zerbeit dakiten guziek– nolaz ez zuken gutartean laketago, harat-hunat ibiltzeko errextasun guziak bai eta egoitza goxoagoa eskupean emaiten ginaizkon ordutik ? Laster maitatu ere, harek, Alduda. Etzuen aspaldi bazabilala eskualde hotan, Harpeko uraz izkiriatu zuelarik orok ezagutua den liburu ttipi pollita, zointan ez bakarrik delako iturria, bainan oraino hemengo azinda beltzak berak hain amultsuki goersten baititu.

Guti dugu ikusi adin hartako xahar hain lirain xut gorarik, ile xuri nasai batzuek bere behitarte arrai xuhaila eztiagotzen zakotelarik oraino eta iduri gaztetzen. Jauntzitik hiritar emaiten zuen, edo bederen etxeko seme handi. Ibilgunean² bazuen Eskualdun menditarrek bakarrik daukaten halako zalu arinkeriarik gabeko zerbeit. Eskuak hain eder eta gurbil zauzkan non berehala ezagun baitzen zer tresna zerabilaten eta nola. Azken bizpahiru urtetarat bizkitartean adinak hurritua³ zakon urratsa, burua lurrerat ukurtu gabe hargatik. Gaitz zerbeit zintzurrari loturik, erlastua ere zen, haren entzutea orozbat goxo eta bitxi baitzitzeien orori. Udako goizetan bederatzia artino hozpil⁴ baitago oraino, gauaz bezala, gain hotako airea, Harperat bazoan bizpahiru adixkiderekin, plazako gazte andana bat ondotik jarraikitzen zitzaizkola.

Ezagutzen zituen hok denak ; denentzat bazuen ele on edo behako ezti bat. Lañoa zelakotz eta xehea ezin gehiago, maite zuten orok.

Harpeko ur hotx mehe garbitik edan eta, jartzen ohi zen erregebidearen bazterrean dagon kotor ttipi baten gainean. Inguratzen ginuen. Orduan

bazuten haren ezpaineak zerbeit, zerbeit erraiteko ! Batzuetan ezin atertua, xaharra baitzen eta xaharra baino gehiago... koblakaria. Zer nahi bazakien Eskual Herriaz, Eskual Herriko ohitzez, sinesteez, jaidurez, Eskual Herriko xokoetan aditzen diren hizkuntza bereziez. Ez dut uste nehorik maitatu duen Eskual Herria bihotz kartsuago batekin eta ukan fede gehiago gure etorkizuneari.

Arratsaldetan haren atsegirik handiena Aldudako plazan batzu eta bertzeekin elekteta artzea. Hemengo jendea argitua zaukan, ikusia, idekia, ohartua izpirituko gauzer. Gogotik entzuten ere zuten orok, ez baita deus jakintsun batentzat goxoagorik.

Artetan bazoan plazatik urrunxago. Begiak behar zituen ase hemengo mendiek erakusten dituzten itxura pollitez, beharriak ibaiaren xurrungaz, bularrak aire garbiz. Bazterraren ederrak osagarria emaiten zakon bai eta liburuek hain ardura kentzen duten bihotzeko bakea.

Zer erranen dugu harek utzi koblez ? Eskualdunak bat bertzearen ondotik ezartzera doatza, eskerrak baitiozkagu. Ja ezagun da zer ofiziale fina zen, xuhurra, garbia. Orratza bezain xuxen lerrokatzen dauzkitzu behar diren hitzak, iraziz, izartuz. Badaki zer erran, zer ez. Gogoeta bakotxari bere lekua eratxikitzen dako, lumatik erortzera utzi baino lehen. Labur aireño bat ote duenez bizkitartean ? Haria mehetto ? Idorxko ez ote duen orhatzen ? Aitortu behar dugu beharria ez daukula hain gozoki hatzemaiten nola Elissanburuk edo Dibarrartek.

Etzen norbeit kantuz adiaraztekoa itsasoaren ur uriak, zeruen eder handi izigarria, lur gainaren itxura aldakorak, gizonaren bihotzean ihalozkatzen diren azturen orroa. Baditeke ere gure eskuara zaharrak hoinbertzeren erraitea ez dezaken jasan, ez duelakotz hortako aski hitz, aski itzulika. Baditeke eskualdun koblek ez dezaketean ukan, hurbilik ere, gauzek manatzen lioketen hedadura edo indarra ; xume eta pollit baizik ez diren izanen beti, Eskual Herriko bazterrak bezala...

Zenbeitek miretsi dukete, bertzalde, Zalduby ixur zadien, izkiriartzen zuen aldi bakotx, erlisionekeo gauzetarat. Bainan etzuden hortako behar apez. Edozoin aipa dezan, apeza bere hartarat laster lerratzen ohi da. Onets dezagun hartatik elizako zerez mintzatu denean dituela apaindu bere koblarik hoberenak, zoin nahi izan dadien erlisioneaz bezenbatean gutarik bakotxak bere barnean daukan sinestea. Irakurtzekoa da eta elizetan kantatzekoa, bertze hanitzen artean, aldareko ostia sakratuak atera dakon bertsu andana.

Aldudan zabilaneko utzixea zuen bizkitartean hitz neurtzeak galdegiten duen eta doi-doi aipatu dugun lan nekea. Jarraikitzen zen bakarrik egunean eguneko ikusi edo aditu zituen larrienen paperean ezartzerat. Berrogoi urtez holaxet izkiriatu ukan ditu arrats guziez, bat hutsegin gabe, bere berriak,

izkirio xehe doi-doia ikus ditaken batez. Erraiteko baizik ez da, bainan gogoa azkar bezain bixta xorrotx zuen oraino lauretan hogoi urtetan.

Eta bakanago gertatzen dena, hauxe : bere bizi guziko gora-behera ttipienez oroit baitzen, ordu bereko ez bezala, Crespoeneko etxe ederrean, harat biltzen baitzen, badauzka hogoita bortz xoraturik hortaz, eta orobat harriturik !

Eskualdunek, guziz Aldudan, ez dezakete ahantz Zalduby.

Jean Etchepare

« Buruxkak » Elkar 1980, 149-152.

¹ koplakaria : bertsolaria

² ibilgune : *démarche, façon de marcher*

³ hurri : lent.

⁴ hozpil : *frais*.

LES COMPOSITEURS DE CANTIQUES BASQUES

« Les Basques sont un petit peuple qui chante et qui danse aux pieds des Pyrénées » a dit Voltaire. On serait tenté de retourner cette définition pittoresque et de dire : « Un petit peuple qui danse et qui chante aux pieds de l'Éternel ». Et l'on évoquerait les celtibères de Strabon, nos ancêtres présumés, esquissant en robe blanche, au clair de lune, des pas guerriers accompagnés de cantiques éclatants en l'honneur de leur Dieu unique. Il y aurait dans cette vision comme une figure lointaine des danses religieuses d'Oñate ou de Tolosa, un schème préhistorique des chœurs puissants dont retentissent toutes nos églises euskariennes...

Quoi qu'il en soit de ce rapprochement, nous devons constater que notre peuple aime à chanter sa prière ou à clamer sa foi dans la belle langue de ses aïeux et un rapide coup d'œil jeté sur la littérature basque montre la grande place qu'y a tenu le cantique. À cette lumière, MM. Adéma et Barbier n'apparaissent plus comme des isolés, mais comme deux chefs d'orchestre remarquables parmi beaucoup d'autres.

L'ouvrage basque le plus ancien que nous connaissions est de 1545. Il est intitulé *Linguae Vasconum. Primitiæ*. On y trouve des poèmes religieux, parmi lesquels certains ont pu être chantés.

Signalons entre autres une pièce curieuse sur le « Jugement dernier », où l'Ange de la résurrection s'écrie comme Jacques Péricart : Debout, les morts !...

Après Bernard Dechepare, nous pouvons citer les quatre chantres eucharistiques Ezcurra, Aldaz, Eliçalde et Portal, qui, en 1609 et 1610, furent lauréats au concours organisé par Mgr Antonio Venegas de Figueroa, archevêque de Pampelune.

Le XVIIe siècle nous donne encore Joanes Etcheberri, auteur de plusieurs ouvrages en vers et d'une quantité considérable de cantiques publiés sous le titre de *Noelac* (1631); Pierre d'Argaignaratz, qui a écrit les siens dans *Devoten Brevarioa* (1665); l'illustre historien et avocat mauléonais Arnaud Oihénart (1657); Harizmendi, dans son *Ama Birjinaren ofizioa* ;

Gazteluçar, père de la Compagnie de Jésus, l'un des plus habiles poètes basques de tous les temps, dont il faudra bien rééditer un jour les sublimes *Eguia Catholicac* (1686).

Au XVIIIe siècle, on a publié plus de vingt éditions de *Cantico izpiritualac*, recueil de cantiques continuellement remanié ; mais les auteurs gardent généralement l'anonymat. Cependant, citons une poétesse qui, en 1762, publia *Gabon-sariac*. Elle s'appelait Sœur Louise de la Miséricorde. Elle avoue dans la préface qu'elle a été aidée par un certain Martin Beltz et que la musique est des maîtres Melon et Dancharia. Vers la même époque Bernard Larreguy, curé de Bassussarry et traducteur de Royaumont, écrivit des cantiques fort goûtés. On peut en dire autant du Père jésuite Cardaveraz, que l'on verra peut-être un jour sur les autels.

Chevauchant le XVIIIe et le XIXe siècle nous saluons les abbés Robin et Monho ; leurs œuvres sont en grande partie inédites. Nous avons retrouvé les poésies et les cantiques de Salvat Monho ; nous nous ferons un devoir de les publier sous peu avec quelques commentaires : la satire des mœurs politiques d'Ascain et des suffragettes de Bardos présentera, peut-être, quelque intérêt.

Enfin, le XIXe siècle a produit une floraison encore plus belle de poètes religieux. On peut citer Hiribarren, curé de Bardos, le fabuliste Goyetche, le gracieux Lerchundi, Mgr Diharassarry, le douanier Otxalde, Soroa, Manterola, Becas, Larroulet, Elgart, Bidegain, Bidart et probablement beaucoup d'autres. D'ailleurs les muses n'ont pas fui notre pays et nous pourrions dresser une belle liste de prêtres ou de séminaristes *koblakaris* en pleine forme.

Mais il n'est pas sage de parler des vivants.

C'est même pour cela que j'appréhende de parler ce soir de deux hommes, morts sans doute pour nous qui ne les avons guère connus qu'à travers leurs œuvres ou leurs légendes, mais bien vivants pour ceux qui ont vécu dans leur entourage, voire dans leur affection. Les amis et les admirateurs des deux poètes voudront me pardonner si je n'arrive pas à les peindre tels qu'ils les revoient dans leurs cœurs fidèles. M. le chanoine Adéma surtout et M. l'abbé Barbier excuseront les maladresses d'une main un peu novice dans le maniement des vieux papiers. Qu'ils reçoivent tous deux ici l'expression de ma vive reconnaissance pour la générosité avec laquelle ils ont complété ma documentation.

NDLR. Dans ces pages, nous reproduisons un extrait de la conférence donnée au grand séminaire de Bayonne le 2 mars 1933, par Monsieur l'Abbé Pierre Lafitte, sous la présidence de Monseigneur Lasserre, protonotaire apostolique, vicaire général du diocèse de Bayonne

Le préambule ci-dessus concernait les compositeurs de cantiques basques en général dont MM. Adéma et Barbier sont des représentants éminents. (Tout les deux, soit dit en passant, ont un lien particulier avec le village de Saint-Pée-sur-Nivelle : le premier y était né et le second en a été le curé que beaucoup de senpertar ont encore en mémoire.)

Mais le présent ouvrage ne concernant que M. le Chanoine Adéma, ce qui est reproduit ci-après ne concernera donc que celui-ci. H.D.

M. LE CHANOINE ADÉMA

Sa vie

Beaucoup d'auteurs basques portent des noms étrangers au pays. C'était le cas de M. Adéma, dont le père vint de la Haute-Garonne à St-Pée-sur-Nivelle à la chute du Premier Empire. Gratien naquit dans ce charmant village le 14 avril 1828. Il apprit le basque avec sa mère et fit ses études secondaires à Larressore.

Il eut comme condisciple Elissamburu, le futur Piarres Adame, avec qui il s'amusait en récréation à imiter les improvisateurs ; un jour, les deux jeunes gens décidèrent de raconter en vers burlesques la vie au collège. Le poème commençait ainsi :

Zoin dobatsu gu hemen, jeunesse fortunée !

Bortz orenak artean la grasse matinée.

Jaiki orduko, lana, plus tard le déjeuner...

Hobeki ditakeia commencer la journée ?...

De cette collaboration sortit également la fameuse chanson *Boltijurak* : on y raconte la triste aventure de deux faux malades que la faim délogea de l'infirmerie.

Plus tard, dit-on, Elissamburu se permit dans ses vers des licences que l'autorité ne trouva pas assez poétiques : il ne put suivre son ami au Grand Séminaire. L'abbé Adéma fit à Bayonne d'excellentes études, sans négliger d'ailleurs les muses basques : *Martin eta Katalin* date de 1851.

Ordonné prêtre le 17 décembre 1853, il débuta aussitôt comme professeur au Petit Séminaire de Larressore, où l'on remarqua son goût pour le travail ordonné et méthodique. Il prit part au concours de poésie, organisé pour la première fois à Urrugne par Antoine d'Abbadie (1854). *Ameriketarako bidean*, du « Zalduby, artzain beltcha » — c'était son pseudonyme — ne fut pas primé.

Après un an de professorat, le jeune prêtre fut nommé vicaire à Hasparren. La paroisse n'était pas pour lui déplaire : on y aimait alors comme aujourd'hui les improvisations, les sobriquets, les plaisanteries et les jeux de mots.

Le premier mariage que bénit le nouveau vicaire avait joint pour l'éternité M. Gose et Mme Égarri, un homme surnommé Famine et une femme surnommée La soif. Un certain Manech Turla, qui connaissait bien ce couple — rien de rare ! — revenait de l'église. On l'arrêta en chemin :

— Qu'y a-t-il de neuf, Manech ?

— Tenez, répond-il, on peut dire au moins qu'on nous a envoyé comme vicaire un fameux prédicateur !

— Vous croyez ?

— Je vous jure !

— D'où le savez-vous, Manech ?

— Ne l'ai-je pas entendu moi-même ?

— Où ? Quand ?

— Tout à l'heure, à l'église. Vous ne savez donc pas qui se marie aujourd'hui ?

— Ah ! c'est vrai ! Et alors ?...

— Eh ! bien, il leur a fait un discours superbe, ...un peu court, mais bien senti.

— Ah ! Et qu'est-ce qu'il leur a dit ?

— Voici, je le sais mot à mot :

« *Jaun andere espos maiteak, egun hemen enekin duzue egitekoa. Bihar goizetik harat, ukanen duzue eiberazainarekin.* »

(Chers époux, aujourd'hui c'est à moi que vous avez affaire. À partir de demain matin, il faudra vous arranger avec le meunier.)

La plaisanterie de Manech fit le tour de la paroisse et le vicaire ne fut pas le dernier à en rire. Il adorait ce genre. Il se plaisait parmi les koblakari et ditcholari, avec qui il n'hésitait pas à se mesurer. Il trouvait, dit-on, dans le peuple et même la bourgeoisie de spirituels adversaires. Ces joutes semi-poétiques ont certainement assoupli l'art du versificateur. C'est à cette époque que remontent certaines chansons comme *Hitzuntzi* ou encore *Pilotariak* (1857)¹.

En 1858 la fièvre typhoïde² se déclara à Hasparren-Elle fut terrible : certaines familles perdirent jusqu'à trois ou quatre de leurs membres. L'abbé Adéma fit preuve d'un très grand courage durant l'épidémie, courant d'un malade à l'autre, consolant les grandes douleurs, essayant de remonter le moral de la population. Il préconisait même un remède assez inattendu. À son avis, la peur faisait plus de victimes que le mal et si quelques personnes mouraient de la fièvre, c'est que la peur la leur avait donnée. Aussi demandait-il qu'on organisât de belles parties de pelote : ce serait rendre au public joie et santé. *Mens sana in corpore sano*. De fait on en joua au moins une. En effet, *Gascoïna* mourut durant ces jours pénibles et l'on raconte que le vieux joueur,

mourant, se faisait rendre compte point par point du match qui se déroulait sur la place pendant son agonie...

À cette époque, une jeune fille de Hasquette succomba aussi au typhus ; épouvantés, tous les proches prirent la fuite ; le jour des obsèques les porteurs eux-mêmes ne voulaient pas toucher le cadavre pour le mettre en bière. L'abbé Adéma arrive pour la levée du corps. Voyant le désarroi qui règne autour de lui, il adresse aux assistants une exhortation pathétique, prend la morte dans ses bras et la couche pieusement dans le cercueil.

Ce fait et bien d'autres rendirent le jeune prêtre tout à fait populaire, sinon légendaire.

Le 26 mai 1860, Mgr Lacroix le nommait curé de Bidarray. Bidarray est un village pittoresque, joyeusement posé sur le roc sauvage dans un encadrement de hautes montagnes toutes proches. À l'étage supérieur du rocher de base, place, auberge et presbytères voisinent ; plus bas, comme enfoncée dans une dépression du sol graniteux, l'église se dresse solitaire. Sur la pente, une armée irrégulière de maisons blanches semble monter à l'assaut du vieux clocher. *« S'il y avait eu en Grèce, voici deux mille ans, un pareil site, écrit M. le Dr Etchepare, on y aurait élevé, en marbre, un temple de la Poésie. Feu Zalduby se contenta d'y faire une maison curiale, de restaurer l'antique église, et, habile menuisier, de la doter de beaux meubles. Mais qui sait si ce n'est pas là que la Poésie fit naître dans son cœur les étincelles d'or qui devaient plus tard jaillir de ses vers ? »*³

Nous savons en tout cas qu'il y connut l'improvisateur *Otchalde*, avec qui il composa, en 1867, la truculente chanson *Churiko*, histoire lamentable d'un pauvre chien qui vécut de misère et mourut pour avoir une seule fois bien mangé. Mais il serait assez invraisemblable de faire du vieux douanier le maître de Zalduby ou bien il faudrait affirmer que le disciple était hardiment au-dessus du maître.

En 1872, M. Adéma fut nommé curé-doyen de Tardets. La nouvelle église venait d'être construite. Restait à la décorer ; il le fit avec le meilleur goût. Son sens artistique se déploya largement dans le choix ou même la confection du mobilier, de la lingerie et du vestiaire liturgique, ainsi que dans l'organisation des cérémonies religieuses qu'il voulait émouvantes et solennelles.

Parmi les Souletins, race joyeuse, souple et ardente, Zalduby se sentait fort à l'aise : la musique sautillante de leur dialecte dérouta peut-être au début une oreille habituée à la lente majesté de la syntaxe labourdine ; mais il est probable que cela ne dura guère et qu'il fut heureux d'entendre la pensée basque modulée dans cette langue de rossignol.

Chanoine honoraire depuis 1875, M. Adéma fut nommé, le 10 juillet 1890, chanoine titulaire de la Cathédrale. Bien des Bayonnais se souviennent encore du beau vieillard, à la tête argentée, toujours svelte, toujours souriant,

armé de sa fine ombrelle, prêt à former autour de lui un cercle d'auditeurs et à raconter mille anecdotes se rapportant à sa petite patrie. D'autres l'imaginent aussi en délicate mission chez un jeune homme ou une demoiselle : car il aimait beaucoup s'occuper de mariages. Enfin, les séminaristes de cette époque n'ont pas oublié ses antiennes au chœur : en général le bon chanoine, dont la voix, jadis excellente, s'était étrangement voilée, n'en chantait pas ; mais de temps à autre, sentant sa gorge un peu moins prise, il tentait de donner la réplique au chapier sous les espèces d'un petit cri enroué quasi imperceptible. Il se tournait alors vers son voisin pour lui dire : « *Ce n'est pas trop mal !* » et l'office continuait. On sait encore son goût pour le cirque et les marionnettes, et les chanoines ses confrères ne comprenaient pas tous qu'il osât compromettre la dignité du chapitre en assistant à des séances aussi populaires. Mais cela lui était égal.

M. Adéma ne quittait guère la ville que pour aller faire sa saison aux Aldudes Il avait une très haute idée des vertus curatives des eaux de ce charmant village. Il écrivit une brochure en leur honneur. Le cher poète y voit tout en rose, à la manière de Richepin. Voici comment il raconte⁴ son arrivée à l'hôtel *Bailia* : « *Cinq jeunes jolis cochons très propres et à pelage rosé, sortant de la rivière, marchaient de front lentement devant moi, et semblaient saluer ma venue par le frétillement de leurs jolies queues recoquillées en tire-bouchon : enfin, ils s'écartèrent pour me laisser passer...* » Mais si M. Adéma tenait en grande estime l'eau de *Harpea*, il disait surtout beaucoup de bien des Aldudars, dont il aimait le caractère chrétien, indépendant, travailleur et enjoué. Ceux-ci le lui rendaient : il suffit de lire les belles pages⁵ que M. le Dr Etchepare lui a consacrées pour s'en rendre compte.

Aussi le bon chanoine revenait-il des Aldudes tout ragaillardisé pour retrouver sa stalle canoniale.

Mais le 10 décembre 1907 le Seigneur le rappela à Lui. Son corps repose au cimetière de Saint-Pée-sur-Nivelle, dans cette terre basque qu'il aima tant, et qu'il aime certainement encore du haut du Ciel.

L'œuvre

La caractéristique du bon chanoine, c'était en effet un amour infini de tout ce qui est basque et, comme la bouche parle de l'abondance du cœur, il eût passé des heures entières à célébrer son pays, avec la candide assurance d'un enfant qui vante son père ou sa maison.

Rien d'étonnant, dès lors, qu'il ait voulu confier au papier — *scripta manent* — le meilleur de ses pensées et de ses souvenirs.

M. Adéma a laissé un manuscrit extrêmement curieux intitulé *Livre de raison*. M. le chanoine Daranatz en parle en ces termes dans un article remarquable paru en février 1908 à la *Revue internationale*⁶: « Il le tenait à jour depuis plus de trente ans avec le soin le plus scrupuleux. Il y notait la température, la direction du vent, l'état général de l'atmosphère. Il y consignait, non sans une pointe d'originalité, les visites qu'il avait faites ou reçues, les événements auxquels il avait été mêlé, les faits saillants de la journée. Il y a là nombre d'anecdotes, d'incidents curieux, de descriptions pittoresques, d'observations originales que l'on ne pourra sans doute publier qu'avec une sage réserve. » De fait le *Livre de raison* n'a pas été publié.

Espérons qu'un jour les historiens pourront le consulter pour y étudier l'époque si difficile qui va de 1875 à 1907.

Un autre travail manuscrit de 26 pages, écrites en lettres minuscules, presque illisibles, est intitulé *Gauden gu Eskualdun*, Restons basques⁷. C'est une étude sur les origines basques, où les hardiesses d'un étymologiste ingénieux remplacent les documents historiques. Mais ne jetons pas trop vite la pierre : l'auteur suivait dans son exposé la thèse japhétique traditionnelle, admise il y a cinquante ans par des esprits hors ligne, comme le chanoine Inchauspé. Qui sait si les constructions prétendues scientifiques actuelles ne prêteront pas à sourire avant vingt-cinq ans ?

Histoire et tradition ont entre elles les liens les plus étroits. M. le chanoine Adéma était le chantre et l'apôtre des traditions euskariennes : on possède le magnifique discours qu'il prononça en leur faveur en 1887 au collège de Mauléon : il y dénonce le servilisme, l'abjecte platitude et le modernisme, qui font les renégats de la petite patrie. « *Descendants des Cantabres indomptés*, conclut-il, *regardons qui nous sommes, et relevons la tête...* » Parmi les trésors légués par les ancêtres, il compte la langue basque, « *vie et palladium de notre nationalité* », Aussi l'a-t-il étudiée de près. Il a même publié dans la *Semaine de Bayonne* un travail curieux où il a relevé les ressemblances phonétiques du Basque et du Japonais. Il ne proclame pas la parenté des deux langages et cela est plus que prudent⁸.

Les jeux aussi font partie de nos traditions. Notre auteur en a disserté en basque dans son *Eskual-Herriko Eliza-bestak*⁹. Il s'y montre un ardent de la pelote. Il a d'autre part écrit en vers euskariens l'histoire des « pilotaris » de

Perkain à Otarre, suivie d'une description poétique du jeu de rebot. En français, il a composé une plaquette sur le même sujet. La technique y est très clairement analysée et les pages éloquentes n'y manquent pas. Que l'on nous permette une citation :

« Parfois l'étendue de la Place et la foule qui bruit ou clame comme la mer, rendent nécessaires deux crieurs, qui se renvoient au loin le même mot. Il y a des moments cependant, où cette foule devient muette et baletante d'attention et d'admiration.

C'est quand un quinze se trouve longuement disputé, c'est pendant les nombreux va-et-vient d'une balle qui vole d'une extrémité de la place à l'autre, tantôt en superbes paraboles, tantôt sifflant en ligne droite et basse, comme un boulet, alors surtout qu'après un coup fourré qui l'a fait bondir par terre et qu'elle semble ne pouvoir plus être relevée, on la revoit dans les airs roulant avec une force renouvelée. Quand un pareil quinze enfin est terminé, c'est dans toute la foule des hourras, des applaudissements, un délire d'enthousiasme dont il est difficile de se faire une idée.

Mais voici que du haut du clocher paroissial sonne l'Angélus de midi. Le jeu est immédiatement interrompu : joueurs, juges, spectateurs ne font qu'un cœur et qu'une âme pour prier la Mère de Dieu, et manifester publiquement leur foi. Nous avons vu des dissidents, émus d'un pareil spectacle, se lever, tête découverte et rester ainsi respectueux et immobiles jusqu'à la fin de la prière...

Le cardinal Lavigerie qui a tant illustré notre pays, aimait naguère à honorer, à encourager par sa présence sur le jeu de paume de Cambo notre grand jeu national et cet intermède de la prière d'un peuple vaillant et fort, au milieu d'un si beau spectacle, l'émouvait toujours profondément¹⁰.

Il y aurait beaucoup à dire sur le rôle qu'a joué M. Adéma dans la restauration du jeu de pelote. Mais il est peut-être temps de parler du poète.

Zalduby avait une technique du vers dont il a exposé les principes dans *Eskualduna*¹¹. Sa prosodie est fondée sur cette idée que le vers est fait pour être chanté ; le texte est la base intellectuelle de la musique ; il doit s'inspirer de la mélodie, il peut même l'inspirer, mais une fois constituée, celle-ci doit être respectée scrupuleusement. Point de ces élisions forcées imitées du latin, qui brisent le rythme et gênent le chanteur. Point de bouleversements syntaxiques dans le genre des auteurs du XVIIe siècle :

« Bisita zatzu hotzak
Otoi gure bibotzak...»

Par contre, recherche de la rime rare et plénitude de la pensée avec le minimum d'inversion... Certes de telles règles mènent à une puissante simplicité, mais qui coûte infiniment d'efforts. L'art de faire difficilement des vers faciles paraît dans les manuscrits de M. Adéma : il ne cessait de refaire ses poèmes, au point que certains se présentent sous trois ou même quatre rédactions différentes.

Son œuvre profane comprend d'abord 18 fables imitées de La Fontaine. Il les publia dans la *Revue des Basses-Pyrénées et des Landes* à partir de 1884. D'autre part on ne saurait trop admirer 14 pièces qui furent la plupart présentées aux concours avec des fortunes diverses. Deux d'entre elles parurent trop révolutionnaires et furent mises sous le boisseau : *Bettirisans* en 1875 et l'année suivante *Biba Errepublikak* ! Voici ce qu'on pouvait lire dans le *Courrier de Bayonne* le 13 septembre 1876 :

« Il s'est produit cette année dans le concours de poésie basque un incident que nous croyons devoir signaler. Une dizaine de concurrents seulement ont pris part à ce concours. Le jury chargé de distribuer les prix ne trouvait qu'une pièce digne d'être couronnée. Elle portait pour titre *Biba Errepublikak* !

Grand était l'embarras des membres du jury ; les mérites de l'œuvre étaient d'une supériorité incontestable (*sic*), et la palme allait lui être décernée à l'unanimité. Mais une difficulté se présenta : la chanson était une satire (*sic*) vive et mordante du gouvernement républicain. Le cas devenait difficile. Le jury s'en remit à la décision des fondateurs des prix, qui, juges souverains, déclarèrent qu'il n'y avait pas à lui décerner de récompense. Voilà pourquoi il n'y aura pas de lauréat dans le concours de poésie basque de cette année.»

Cette histoire ne peut que rappeler le couplet suivant de la chanson incriminée :

Biba, biba « Liberté » erran eta gero

Hoién nabirik baizen guk deusik ez libro !¹².

À côté de ces satires politiques il se trouve des pièces d'un lyrisme discret et plein de fraîcheur. Telle son *Amaxo* (1879) dont vous allez entendre la musique inédite¹³.

Amaxo

Andante

*E- makume chahar-bat bu-ruko churi-tan O-
 pularda beltche- ta zai i-le gor-ri-tan: Ne-
 gu-ko e-gun ba- tez za-gon-iguzki-tan Al-
 tzo-an a-la - ba - ren haur-ra harturi - kan*

1. Emakume xahar bat buruko xuritan,
 Opularda beltx eta zai ile gorritan,
 Neguko egun batez zagon iguzkitan,
 Altzorat alabaren haurra harturikan.
2. Aña ttikiak dio bere amaxori :
 Nolaz duzu, amaxo, ilea hoin xuri ?
 — Ikusazu mendian, haurra, elur hori :
 Ene adinak ere negua dirudi.
3. — Aurpegi pollit hori zertako, amaxo,
 Ez duzu amak bezen legun eta goxo ?
 — Haurra, urak maldari erreka doatzo.
 Nigarrek naute egin ni ere hoin atxo.
4. — Zertako egin nigar, amaxo maitea ?
 Zure kontsolatzeko ez niza zurea ?
 — Bertze asko neureez, ai, ene umea,
 Ikusi dut denboraz etxe hau betea.
5. — Amaxo, zein baraxe zu zaren ibiltzen ?
 Zalukiago naiz ni ttikitik higitzen
 — Haurra, ni ere lehen, zu bezala nintzen...
 Urte soberek naute orai dorpegitzen.

6. — Bizitzen balin banaiz zu bezenbat urte,
Amaxo, zu bezala, izanen naiz ote ?
— Haurra, zenbat munduan luzez bizi uste,
Menturazko agintza baizik ez baitute...
7. — Jainko maiteak beti, amaxo, zertako
Ez gaitu elgarrekin bizi-araziko ?
— Bizi huntaz bertzerik, haurra, guretako,
Badagoka hoberik, eta sekulako.
8. — Ai, amaxo, biak gu bagine zeruan !
Ai... zer du nik ? Eri naiz... Ai min dut buruan !
— Haurra, goazen barnera ; hobeko dugu han :
Xakurra pleinuz dago gure inguruan
9. Handik bi aste gabe bi gorputz elizan
Etxe hartarik ziren ekarriarik izan
Eta bien arimak zeruan zabiltzan
Lurreko gaitzetarik betikotz gerizan.

Grand'mère

1. *Une vieille femme à mouchoir de tête blanc,
Casaque noire et robe de laine rouge,
Un soir d'hiver se tenait au soleil,
Ayant sur ses genoux l'enfant de sa fille.*
2. *La petite Anna dit à sa grand'mère :
Pourquoi, grand'mère, vos cheveux sont-ils si blancs ?
— Enfant, voyez la neige dans la montagne :
Mon âge aussi ressemble à l'hiver.*
3. — *Et ce joli visage, pourquoi, grand'mère,
Est-il moins lisse et moins doux que celui de maman ?
— Enfant, l'eau qui descend ravine les pentes.
Les larmes aussi ont fait de moi une vieille.*
4. — *Pourquoi pleurer, grand'mère chérie ?
Pour vous consoler, ne suis-je pas toute à vous ?
— Ah ! ma petite, j'ai vu autrefois
Cette maison pleine de gens qui étaient miens.*

5. — *Grand'mère, comme vous marchez lentement !
Moi, si petite, je suis beaucoup plus leste.
— Enfant, moi aussi j'étais comme vous autrefois.
C'est le nombre des ans qui maintenant me pèse.*
6. — *Si je vis autant d'années que vous,
Grand'mère, serai-je donc comme vous ?
— Enfant, combien ici-bas se promettent longue vie,
Mais ne se bercent que d'une vaine espérance.*
7. — *Pourquoi, grand'mère, le bon Dieu
Ne nous ferait-il pas vivre toujours ensemble ?
— Enfant, hors de cette triste vie,
Il nous en réserve une meilleure à jamais.*
8. — *Ab ! grand'mère, si nous étions toutes deux au Ciel
Mais, qu'ai-je donc ? Je souffre de la tête...
— Enfant, rentrons ; nous serons mieux dedans.
Le chien gémit à nos côtés.*
9. *Deux semaines plus tard deux corps
Furent portés de cette maison à l'église...
Leurs deux âmes volaient dans le ciel
À l'abri pour toujours des maux de cette terre...*

Les chansons patriotiques de M. Adéma ont certainement moins de grâce, mais plus de majesté. Le morceau intitulé *Eskualdunak*¹⁴ devrait être dans toutes les mémoires. Il commence ainsi :

« Basques, n'oublions jamais qui nous sommes et ce que nous sommes. Nous descendons des plus vieux peuples d'Orient. C'est en Ibérie que nous avons commencé à vivre de notre indépendance, et parmi les Ibères les Basques se sont fait une place à part. Ils ont vécu dans ce pays sous leurs propres lois sans admettre de joug étranger. »

Mais voici l'hymne national¹⁵ qu'il composa en 1893 pour les réunions générales où basques continentaux et péninsulaires se rencontrent fraternellement. Messieurs les séminaristes vont vous le chanter.

Gauden gu Euskaldun

Refrain

Zaz - pi Eskual Her - ri - ek bat e - gin de za - gun
 Guzi - ak bethi be - thi Gau - dengu Eskual - dun

Couplet

Haritz e - der bat ba - da gu - re mendi - e - tan ; Zaz -
 pi a - dar nau - siz da he - datzen aire - tan Fran -
 tzi - an Espai - ni - an bi alder - dietan he -
 men hiru ' ta han lau bat da zaz - pi - e - tan he -
 men hiru ' ta han lau bat da zaz - pi - e - tan.

ERREPIKA.

Zazpi Eskual-herriek bat egin dezagun
 Guziak beti, beti, gauden gu Eskualdun

1. Agur eta ohore Eskual Herriari :
 Lapurdi, Basa Nabar, Zibero gainari ;
 Bizkai, Nabar, Gipuzko eta Alabari.
 Zazpiak, bat besarka lot beitetz elgarri.
2. Haritz eder bat bada gure mendietan,
 Zazpi adarrez dena zabaltzen airetan.
 Frantzian, Espainian, bi alderdietan :
 Hemen hiru'ta han lau bat da zazpietan.

3. Ekalde-Iberrian noiz ote sortua ?
Lau mila urte huntan hunat aldatua ;
Hain handi eta azkar lehen izatua,
Orai gure haritza zein den murriztua !
4. Gure haritz hau azken mende hautaraino
Zaharturik ere zen eder bezain sano.
Bere lur hoin garbian oso zagoeno
Gainetik zoakona behar zen arrano.
5. Hi haiz, Eskual Herria, haritz hori bera,
Arrotza nausiturik moztua sobera.
Oi ! gure arbasoak, ez otoi begira
Zein goratik, garen gu jautsiak, behera.
6. Gureak ziren lehen bazter hauk guziak,
Arbasoek utziak hek irabaziak.
Guri esker Frantziak eta Espainiak
Dauzkatela dituzten eremu handiak.
7. Mairu beltza zelarik Espainian nausi,
Nabasen Eskualdunek egin zuten jauzi.
Hek ekarri gateak han gintuen hautsi
Eta hilez bertzeak igorri ihesi.
8. Orduan gure alde oihuz zauden oro ;
« Bere lurretan nausi Eskualduna bego,
Frantziak, Espainiak, bai orai, bai gero,
Deus kendu gabe dute gerizatu gogo.»
9. Gureez gure lehen hain libro ginenak,
Ezin ahantziz gaude orduko zuzenak.
Zer ametsak ditugun, zer orhoitzapenak !
Jaungoikoak bakarrik badakizka denak.
10. Ez bahaiz, Eskualduna, lehen bezain handi,
Apaldu gabe xutik bederen egoadi¹
Odolez eta fedez beti berdin garbi,
Beti tink atxikia hire Eskuarari.

11. Zuri gaude otoitzez, Jaungoiko maitea,
Lagun zazu zerutik Eskualdun jendea.
Begira dezan beti lehengo fedea,
Zor zaizkun zuzenekin ardiets bakea.

¹ egon hadi

Restons Basques

REFRAIN

*Que les sept Provinces s'unissent !
Restons tous Basques pour toujours.*

1. *Salut et gloire au Pays Basque !
Salut, Labourd, Basse-Navarre, Soule,
Biscaye, Navarre, Guipuzcoa et Alava !
Que les sept provinces s'embrassent.*
2. *Il y a un beau chêne dans nos montagnes,
Il pousse sept branches dans le Ciel,
Les unes vers la France, les autres vers l'Espagne
Ici trois, là-bas quatre: mais les sept ne font qu'un.*
3. *Qui sait quand il naquit en Orient ?
Il y a quatre mille ans qu'on l'a transplanté ici,
Lui qui jadis a été grand et fort,
Comme le voici rabougri, notre chêne !*
4. *Oui, jusqu'à ces tout derniers siècles,
Quoique vieux, il était beau, il était sain.
Tant qu'il vécut maître de sa terre si pure,
Pour le survoler, il fallait être un aigle.*
5. *C'est toi, Pays Basque, qui es cet arbre !
L'étranger survenant a coupé trop de tes branches !
Fiers aïeux, ne regardez pas, je vous prie,
Comme de si haut nous sommes descendus bas !*
6. *Héritage de nos pères, qui l'avaient conquise,
Jadis toute la région nous appartenait,*

*C'est à nous que la France et l'Espagne
Doivent leurs immenses domaines.*

7. *Quand le Maure était maître en Espagne,
Ce furent les Basques qui l'attaquèrent à Navas ;
C'est nous qui avons brisé ses chaînes,
Nous qui l'avons condamné à fuir ou à mourir.*
8. *Alors tout le monde était pour nous :
« Laissons le Basque maître chez lui,
Criait-on, la France et l'Espagne
Respecteront à jamais tous ses droits. »*
9. *Nous qui jadis avions une si grande indépendance,
Nous ne pouvons pas oublier nos vieux droits.
Quels rêves ! quels souvenirs que les nôtres !
Dieu seul est capable de les deviner !*
10. *Basque, si tu n'es pas aussi grand qu'autrefois,
Du moins reste debout, ne baisse pas la tête !
Garde ton sang et ta foi dans leur antique pureté.
Attache-toi étroitement à ton eskuara.*
11. *Seigneur, nous vous en supplions
Secourez du haut ciel le peuple basque !
Qu'il garde toujours son antique foi
Et recouvre la paix avec ses droits.*

C'est sur des rythmes à la fois puissants et populaires de ce genre que Zalduby composa ses cantiques. On peut les classer en trois catégories :

1°) Les cantiques en l'honneur des Saints. Il chanta ainsi Saint Pierre, patron de sa paroisse natale ; Sainte Lucie, patronne de Tardets ; Sainte Engrace, si célèbre en Soule, Saint Joseph, Saint Jean-Baptiste de la Salle, Saint François d'Assise, Saint Bernard¹⁶. On sait d'ailleurs que le poète avait le goût de l'hagiographie : il avait commencé une *Vie des Saints* qu'il abandonna quand il sut les projets du P. Basile Joannateguy. Il avait déjà rédigé en basque les vies de Sainte Elisabeth de Hongrie, de Sainte Marie-Madeleine, de Sainte Françoise Romaine et de Saint Erasme. Il préparait une étude sur les origines basques de Saint Vincent et de Saint Laurent. Mais revenons aux cantiques.

2°) La seconde catégorie comprendrait ceux qui ont paru à la fin de son Guide du pèlerin basque (*Eskualdun peleginaren bidaltzailea*, 1877). C'est un manuel où l'on étudie les pèlerinages à N.-D. del Pilar, Saint-Jacques de Compostelle, la Palestine, Rome, Bétharram, Buglose, La Salette et Lourdes. Les cantiques de ce livre sont presque tous consacrés à la Sainte Vierge. C'est là que se trouve *Ubolde baten pare*.

3°) La troisième catégorie englobe le reste : ce sont surtout des poèmes didactiques, à la fois chargés de doctrine très exacte et de profonde piété ; ils devaient constituer une somme harmonieuse, où aurait été coulée en vers amis de la mémoire toute la substance du catéchisme. La mort surprend l'ouvrier en plein travail. Son explication du Credo s'arrête à la Passion du Christ. Le cantique du Jeudi Saint est le fameux *Adora dezagun* que la foule chante si volontiers en l'honneur de l'Eucharistie. L'hymne *Oi Gurutzea*¹⁷ aurait probablement conclu le poème du Vendredi Saint : il me paraît caractéristique de la manière à la fois simple, condensée et pieuse de Zalduby. Vous allez l'entendre, et vous admirerez son art musical, si habile à épouser les moindres nuances des sentiments exprimés par les paroles.

Gurutze Sainduari

Zure be-so-tan oi Guru-tze-a hil zaiku Je-sus
maite-a : Haren gu-ru-tze-fikat-zai-lea,
ni naizni bekha-to-re-a ! Haren gu-ru-tze-
fi-katzai-le-a ni naizni bekha-to-re-a !
Oi Gu-ru-tze-a, oi Gu-ru-tze-a Gurutze
saindu maite-a ! Oi Gu-ru-tze-a,
oi Guru-tze-a, Gurutze saindu maite-a !

Zure besotan, Oi Gurutzea,
 Hil zaiku Jesus maitea :
 Haren gurutzefikatzaila
 Ni naiz ni bekatorea

Jesukristoren odolak zaitu
 Galbarioan gorritu :
 Deusek geroztik munduan ez du
 Zuk bezenbat dirdiratu...

Bertz'orduz hemen etsai gaixtoa
 Zutaz izan zen ehoa :
 Zure indarra da Jainkozkoa,
 Deusek ezin hautsizkoa.

Etsaiarekin beti guduan
 Hemen gabiltza munduan :
 Paratzen bazaizkigu buruan,
 Oi gu nork bentzu orduan !

Jesukristori zurekin baizen
 Ez da nihor jarraikitzen :
 Zure bidetik da beti zuzen
 Kristaua zerurat heltzen.

La Croix

*Dans vos bras, ô sainte Croix,
 Jésus est mort pour nous.
 Mais celui qui l'a crucifié,
 C'est moi, moi pauvre pécheur.*

*Le sang de Jésus-Christ
 Vous a rougie sur le Calvaire :
 Depuis rien dans le monde
 N'a connu votre éclat.*

*Un jour l'ennemi pervers
 Fut écrasé par vous :
 Votre puissance est divine.
 Rien ne peut la briser.*

*Notre ennemi nous fait la guerre
Continuellement ici-bas :
Mais si vous êtes à notre tête,
Qui donc pourra nous vaincre ?*

*Ce n'est qu'avec vous
Que l'on peut suivre Jésus-Christ.
En prenant votre chemin
Le chrétien est sûr d'arriver au Ciel.*

Messieurs, voilà achevé l'inventaire¹⁸ un peu froid de l'immense labeur accompli par M. le Chanoine Adéma. Il nous été donné d'apercevoir à travers la poussière des documents un magnifique vieillard : sa belle stature, son port noble, son geste aristocratique, son regard loyal et perçant, son sourire distingué lui valaient parmi ses contemporains une notoriété incomparable. Mais ce n'était là que l'écorce d'une grande âme. Son esprit curieux, servi par une mémoire impeccable, aimait à tout simplifier, afin d'y voir plus clair. La rançon de cette simplicité, c'était d'une part une amusante candeur et une extrême facilité d'affirmation ; c'était d'autre part une sorte de brièveté dans son souffle poétique : brièveté abondante et copieuse, d'où la longueur n'était pas toujours absente ; brièveté proche de la concision, qu'elle n'atteignait pas tout à fait, faute d'imagination créatrice. Car notre poète n'était pas un imaginaire, ni un artiste audacieux : ces seules audaces furent politiques. Par contre, quel goût de la mesure, de l'ordre, du fini ! Ses cahiers sont des chefs-d'œuvre de calligraphie, d'ornementation et de reliure. Et ce soin ne reste pas extérieur : il pénètre dans ses vers où les termes sont pesés, mesurés, polis avant de prendre place ; il pénètre dans sa prose qui est l'une des plus savantes du siècle dernier. Mais c'est le cœur qui animait cet art méticuleux : cœur large, qui savait les petits sentiers de la délicatesse aussi bien que les voies royales du dévouement ; cœur capable de comprendre une âme d'enfant à peine éclos aussi bien que la vieille âme indépendante de tout un peuple ; cœur sensible à la beauté d'une plainte naïve comme à la grandeur de nos paysages pyrénéens ; cœur profond et sacerdotal, qui voyait caché derrière tout ce qu'il aimait un plus digne objet de son amour, le bon Dieu, principe et terme de la nature, des hommes et des événements.

Piarres Lafitte

¹ *Pilotariak* a été retouché : la dernière rédaction est de 1890.

² Il ne faut pas confondre cette épidémie avec le choléra, qui sévit quatre ans plus tôt (Cf. *Eskualduna*, 20 déc. 1907, 10 janv. 1908).

³ Jean Etchepare, *Beribitez*, p. 9, Bayonne 1931.

⁴ Gratien Adéma. *Aux Aldudes*, p. 5, Bayonne 1904.

⁵ Jean Etchepare, *Buruxkak*, p. 156 Bayonne 1910.

⁶ Voir aussi *Eskualduna* 14-2-1908.

⁷ Manuscrit *Zalduby artzain beltzaren neurtitzak*, p. 163. C'est en réalité un commentaire historique de la chanson qui porte le même titre.

⁸ Le bon chanoine avait recueilli les articles : il les colla soigneusement sur des feuillets qui, reliés, présentent un joli volume de 40 pages, intitulé : « Curiosités de synonymie basque-japonaise ». *Synonyme* veut dire ici « homonyme ».

⁹ *Revue internationale des Etudes Basques*. 1908, p. 83. Voir aussi *Eskualduna* N°1107 -1109.

¹⁰ « Notice sur le jeu de Paume au Rebot », Bayonne 1894, p. 12.

¹¹ Nous n'avons pas retrouvé cette étude, mais nous avons essayé de la reconstituer par induction.

¹² Vive la Liberté, disent-ils mais ensuite ils ne nous laissent libres que de faire leur volonté.

¹³ Manuscrit « *Zalduby artzain beltzaren neurtitzak* » p. 21.

¹⁴ Ms. p. 143. Cet hymne fut chanté pour la première fois le 21 août 1882 aux fêtes basques de Saint-Jean-de-Luz.

¹⁵ Ms. p. 154.

¹⁶ *Misionestako» eta erretretako* Kantikak, « La Presse », Bayonne 1932, consacre ses dernières pages aux cantiques de *Zalduby* (p. 145 à 182).

¹⁷ *Eskualdun peleginaren*, p. 164.

¹⁸ L'œuvre poétique de M. le chanoine Gratien Adéma a presque toute paru dans *Eskualduna* (1908-1909), à savoir dans les numéros : 1085, 1091, 1092, 1094, 1096, 1098, 1105, 1107, 1114, 1119, 1112, 1125, 1130, 1133, 1135, 1137, 1147, 1159, 1164, 1175, 1177, 1178.

Voir également la *Revue internationale des Etudes Basques* (1908-1909) Quelques dates qui n'ont pu trouver place dans notre étude pourraient intéresser certains chercheurs. Nous les avons prises dans le manuscrit intitulé « *Zalduby artzain Beltzaren neurtitzak* ». Les voici :

- Astoia errelekiekin (1864)
- Aita biltzaileari seme barraiari (1865)
- Bildotxa eta otsoa (1873)
- Hartz bat eta bi ihizlari (1876)
- Burdina eta Baxera (1879)
- Pattin dirudun ez fededun (1880)
- Mende jende mendre (1882)
- Hartz pereka latz (1882)
- Beharraren indarra (1882)
- Erleak ela lixtorrak (1887)
- Otsoa eta amiamokoa (1887)
- Elhez ez, nahiz biz (1888)
- Pello ikazkina (1889).

Argazkia : Lucien Laurencena.

« Zuharreta », Jean-Blaise GOYENECHÉ famatuaren etxea (1778-1842) ; haren arreba Gratien ADEMAREN ama zen. Aspaldian bertze familia baten eskuetan da eta, 1988 inguruan, berrantolaketa handiak egin zitzaizkion eta beraz argazki hau gelditzen da lehen izan zenaren lekuko bikaina.

Senpereko etxe historikoa ! Josepe Bonaparte, Napoleon I.aren anaia zaharrenak, Espainiako erregetza utzi behar ukan zuelarik, 1813an, etxe horretan izan zuen aterbe eta eskerronez bere azpiko zaldia utzi omen zion Goyeneche-ri. Ikus : « P. Haristoy, *Recherches historiques sur le Pays Basque*, II, 273-282.»

Egundainokotan, 1839an, Don Carlos errege gaiari hortik iragan beharra gertatu zitzaion eta hark ere, eskerronez, bi pistolet eder utzi omen zizkion etxeko nagusiari. Ikus : « P. Haristoy, *Recherches historiques sur le Pays Basque*, II, 292.»

GRATIEN ADÉMA ZALDUBY-REN BIZIA ETA LANAK (1828-1907)

1907ko abenduaren 10ean hil zen Baionan Gratien Adéma katedraleko kalonjea, Utsalegi, Hergarai, Artzain Beltxa eta beste izengoiti batzuen artetik, « *Zalduby* » bere Senpereko landa baten izena Euskaldunen artean ezagutarazi zuena¹.

1828ko apirilaren 14ean sortua zen Senperen Gratien Adéma. Haute-Garonne-tik etorri Bertrand Adéma delako bat zuen aita. Catherine Goyeneche, Zuharretako alaba berriz ama. Aitaren aldetik gaskoina bazen beraz gure haurra, amaren aldetik osoki euskalduna genuen eta ere Euskal Herri guzian ordu haietan ezaguna zen familiakoa : Jean Blaise Goyeneche (1778-1842), Catherine horren anaia sartzan digu alabainan P. Haristoy historialariak XIX. mendeko Euskaldun ospetsuenen lerroan. Aintzindari kementsu agertu ondoan Napoléon-en gerletan, bere etxen aterbe eskaini zion Josepe Bonaparte errege ondoari Espainiatik ihesi Senperera etorri zelarik 1814eko ekainean.

Eta berriz berdin aterbe eman zion 1839ko karlistada bururatzean Don Carlos errege beharrari. Josepek, eskerronez, bere zaldia utzi omen zuen Zuharretan eta Carlos-ek berriz bi pistolet eder². Dena dela, amaren euskaraz eta Senpereko eskolako frantsesaz jabetu ondoan, Larresoroko seminariorat joan zen Gratien Adéma handitzearekin. Geroago apezteko gogoia zukeen haurrak, nahiz apezgai ez ziren ikasleak ere hartzen zituen egundainotik Larresoroko ikastegi famatuak. Dakiguna da adiskide onak egin zituela Adémak Larresoron bere gazte denboran. Hauetarik zen Jean Baptiste Elissamburu Saratarra (1828-1891), Lapurdiko idazle hoberenetarik izan beharra. Elgarrekin hasi ziren euskarazko pertsu ederren ontzen. Batean La Fontaine-ren frantses alegiak zituzten zeinek hobeki euskarara itzultzen, hala nola « *Kuia eta ezkurra* » Adémak, « *Otsoa eta bildotxa* » Elissamburuk. Bestean bakoitzak bere hoberenetik emaiten zuen, Adémak « *Primadera* » kantatzen

zuela eta Elissamburuk « *Infirmeria* »; hau soldagogoko ixtorio balitz bezala « Boltixurrak » gaizki izendatua. Gertatzen zitzairen ere bi lagunei biek batean lan egitea. Horrela egin zuten beharbada « *Zumalakarregi* »-ri kantua eta dudarik gabe biek elgarrekin sinatu zuten 1846eko « *Betiri Sants* », honela bururatzeko dena, 24. pertsuarekin :

« *Pertsutan basi gare aurten bi koplari,
Ezagutarazteko mundu guziari
Zer plantetako den Santse de Betiri,
Huntan finitzen dugu zuen zerbitzari* ».

Artetik erraiteko « *Betiri Sants* » pertsuek aipu duten 1846eko gosetea zinez ikaragarria izan zela jakin behar da. Menturaz Mendebalean ezagutu izan diren gosete ziklikoetarik azkena izan zen. Hasteko gure eskualdetan oihartzunik izan zuen bestalde ere, hala nola Hazparnen, Garat herritar apez sainduaren prediku samin bati esker bihiaren prezioa apalarazi baitzen³ eta Maulen, Jondoni Joani-ko merkatuan bihiaren prezioa goititzearekin herria asaldatu eta jazarri baitzen⁴.

Bainan Larresoroko beste oroitzapenik bazuen bere bizian Gratien Adéma ikasle ohiak : 50 bat urteren buruan kondatzen zuen nola jai egun batez Haramboure orduko buruzagiak deitu zuen, ikastetxean kantuz artzera, Yparraguirre euskaldun kantari ospetsua, Baiona aldean gerlaren ondorioz ihesliar zegoena. « *Ikusten dut oraino, zioen adixkide bati, urratsa erne, aurpegia argi, gapelua buruan, gitarra eskuan, begia sutan, bizarra apain, gerriko gorria tinko eta espartin arinak oinetan teatroko taulagainera igaiten. Haren botz ozen ikara entzuten dut, gitarrak lagundurik xarmentki ari : « *Gitarra zartxo bat det...* »⁵*

Larresorotik Baionako seminario nagusira iragan zen gero senpenter apezgaia, eta aitzineko euskal urratsei jarraiki zitzairen gure iduriko, ezen etxekoek oraino begiratzen dituzten haren paperetan aurkitzen dugu lekukotasun adierazgarri bat : « *Ene loreak* », berak idatzi eskuizkribua. Ikustekoa da liburuxka hori : izkirioak berak —orai aurki ez genezaken bezalako kaligrafia baita— olerkien aurkezpen txukunak eta inguruan dauzkaten marrazki apain margodunek erakusten dute zinezko langile fin eta trebea izan dela horien egilea.

Biltzen diren testuen azterketa azaleko batek adierazten digu berriz zein ziren Ademak gogoko zauzkan eta eredu bezala hartzen zituen pertsuak. Hor daude eta Camousarri-ren olerki gehienak ; « *Virgilio* » latinezko olerkariaren itzulpen bat, Zumalakarregi-ri olerkia, « *Eri baten gogoetak* », « *Eri baten liraren aubenak* », « *Hiltzeko menea den gizon gazte baten gogoetak* » eta holako beste ezezagun batzuen kantu bi. Liburuxka berean aurkitzen ditugu azkenekotz Adema-ren beraren lehen pertsu lanak, batzu jadanik aipatu ditugunak :

—« *Primadera* », —« *Zumalakarregi-ri* », —« *Betiri Sants* ».

Edo lehen zazpi alegiak :

- « *Belea eta Axeria* », —« *Kuia eta Ezkurra* »,
- « *Akerra eta Axeria* », —« *Abreak izurritearekin* »,
- « *Otsoa eta Bildotsa* », —« *Axeria, Otsoa eta Zaldia* »,
- « *Tupina eta Eltzea* ».

Besteak aipatu gabeak :

—« *Denboraz Moro Sarrasinaren eta Euskaldunaren artean gertaturiko gudu baten gainean* ».

Berrogei pertsu Nafarroako harmarriaz eta koroaz argiturik :

- « *Eskualdunaren omore oneko kanta* »,
- « *Euskaldunen omore txarreko kanta* »
- « *Andredena Mariari* » bi kantika.

Orotara Adema gaztearen 15 bat olerki, egileak berak 1850 irian bildu zituenak. Sail berari jarraiki zitzaion Senpertar pertsularia 1851an ontzen zituela « *Martin eta Kattalin* » izeneko pertsuak eta 1854ean berriz Abbadia-ren Euskal Festetara bidaltzen zituela « *Ameriketarako bidean* » deituak.

Anartean 1853ko abenduaren 17an Baionan apezturik, Larresororat irakasle zetorren Gratien Adema apez gaztea. Ondoko urtean berean ordea, 1854ean Hazparneko apezlagun izendatu beharra zen.

Iparraldeko Hiri Nausia bezala zen ordu haietan Hazparne herria. Bazen hor gaindi orai bezenbat bizilagun, hots bost milako bat, nekazari, ilagin, ehule, larru-apaintzale, zapatain, hargin, zurgin eta beste arotz. Horien guzien artetik ditxolari, pertsulari ala pilotari asko, ororekin gogotik kurutzatzen baitzen bikario berria. Adema Hazparnen zelarik, han sortua baitzen Manex Hiriart-Urruty idazle aipatua (1859-1915), entzun omen zuen haurrean kondatzen nola Ademak Hazparnen benedikatu zuen lehen ezkontza, jaun « *Gose* » eta andere « *Egarri* »-rena izan zela eta Manex Tturla delako baten arabera, ezkont-gaiei egin zien etsorta labur eta sarkorra honela izan omen zen : « *Jaun andere espos maiteak, egun hemen enekin duzue egitekoa. Bihar goizetik barat ukanen duzue eiberazainarekin !* »⁶

Tturla iduriko beste gizon edo emazte mihi luze xorrotx zenbaiti zien nik uste bikariak bota bere gisako errefera, « *Hitzuntziak* » izeneko koplak atera zielarik, « *Ikazketako mandoaren* » airean :

« *Gure herri xumetan zenbat hitzuntzi !*
Zinez edo jostetan oro erasi,
Trebes, nabasi.
Beba daude zertan hobendun kausi,
Nori pitz auzi,
Deus ez nabiz bertzetan onik ikusi ». (berriz)

Hazpandar pertsulariak asko hilak edo herritik urrunduak ziren Hazparnerat etorri zelarik senpentar apez gaztea, hala nola Katxo-Etcheto edo Larralde-Bordaxuri-tarrak, beste batzu ez oraino hasiak edo ez sortuak, hala nola José Mendiague (1845), Xuberri Durruty (1848) edo Aña Etchegaray Debrusa (1877). Hor gaindi zabilan bizkitartean ordukotz Joanes Iribarnegaray, Xetre famatua (1831). Ademarekin adintsu baitziren badukete zenbait pertsu elgarrekin onturik.

Bainan baziren orduan oroz gainetik Hazpandar pilotariak eta 1857an bikariak osatu zituen pertsuei esker aurkitzen ditugu hiruzpalau ezezagun genituenak :

« *Franchisteguy, Rumeba, botari biziak,
Puttiko, Onddore, pik-lari hobiak... »*

Beste bat ere bazen ordea Hazparne herrian eta herritik urrun, bazter orotan aspaldian, eta bereziki 1847 an Irunen irabazi partidaz geroz, guziz aipatua :

« *Hoi en ondolik laster Gaskoina horra hor,
Hogoi urtez nebori ez dik eman amor ;
Kaskoz, begiz bereziz ez zuan ez nihor
Hark bezala pilota zezakenik igor... »*

Zorigaitzez ondoko urtean, 1858ko sukar ustel izurrite ikaragarri batek ereman behar zuen, bikariak lagundurik azkeneraino, gure pilotari famatua.

Izurrite horrek erakutsi zien orduan hazpandarrei beren bikari gaztea ez zela bakarrik pilotako edo misionetako kantuak⁷ egiten bazakien gizona, bainan bai buru argi bezain bihotz handiko gizona. Ez ote zuen berak bere eskuz hil kutsudun baten gorpua kutxan ezarri, auzo guziak kutsa beldurrez ihes zihoazelarik...

Zilegi izan bekik oraino erraitea Piarres Broussain (1859-1920) Hazparneko auzapez eta Euskaltzaindiaren sortzaitelarik izan beharra zen bataio papera bilatzen nuelarik Gratien Adema apez bataiatzailearen sinadura dutala aurkitu Hazparneko elizan.

Ondoko urtean, 1860an Mgr Lacroix Baionako apezpikuak izendatzen zuen Hazparneko bikari gaztea, bere 32 urteekin, Bidarraiko erreter. Hamabi urte hor egoitekoa zen.

70 urte geroago Bidarraiko errekan iraganen delarik Jean Etchepare medikuari gogoratuko zaizkio Adema erreter zenak gain hartan egin lanak : « *Ertor etxea, eliza pareta bat eta zurgin jainua baitzuen, muble batzu ez nola nabikoak* »⁸. Horrelako lanen artetik badirudi menturaz epeldu zitzaiola jaun erreterari pertsutarako karra. Ez dugu bederen haren paperetan aurkitu saio berri handirik. Egilearen liburuxka batean heldu zaizkigu halere « *Xuriko* » xakur famatuaren koplak, honelako ohar honekin :

« Xuriko »-ren kantu hauk 1867an neurtitz-gudukotzat paratuak izan ziren, Otxalde Bidarraitarrak lehenik murruskaturik eta Zalduby Senpertarrak berregindurik. Ez zuten garait-saririk irabazi. Geroztik oraino Artzain Beltzak eman diote zenbait eskukaldi⁹.

Ohar interesgarri honi esker ikusten dugu alde batetik Adema apezak aski izpiritu idekia zuela Otxalde bezalako parropiant bihurriekin harreman onetan gelditzeko —oroit beste Bidarraiko erretor batek ez zuela elizan sartzera utzi Otxalde hilaren gorpua— eta bestaldetik Senpertar pertsularia jarraikitzen zitzaiola beti bere pertsulari lanari eta lan-moldeari¹⁰.

1872an, 44 urtetan, Atharratzeko erretor-nausi izendatu zuen apezpikuak Gratien Adema Bidarraiko erretora. Bazuen hor ere zer egin erretor berriak bere parropia lanaz bestalde, eliza berri-berria oraino mublez eta apainduraz ere beztitzekoa baitzen. Ahal bezain ongi egin zuen Ademak, bainan iduri luke bestalde Basaburuko haizeak hats berri bat emaiten diola « Manex »-etik etorri pertsulariari.

Alde batetik kantika berriak argitaratzen ditu Atharratzeko apezak, Lurde-ko, Betharram-eko edo Sarrance-ko beilarientzat paratu liburuxka batzuetan, hala nola 1875ean :

—« Jubilau urte sainduan Lourdes eta Betharram-en Eskual Herritik pelegrin zirenen orboitzapena », Baiona, 1875.

—« Eskualdun pelegrina-ren bidaltzailea », Baiona, 1877.

Geroxago agertuko dira « San Josepe »-ri, « Santa Luzia »-ri, « Santa Grazia »-ri kantikak eta Beloke-ko komentu estrenatzeko edo Aita Sainduaren jubilaueko —hau « Gernikako Arbola »-ren airean (sic)— egin zituenak eta zenbat holako ! Gaurko egunean oraino gure elizetan kantatzen diren kantu ezagunenetak dira Adémaren « Adora dezagun », Sakramendu sainduari eskainia, « Uholde baten pare », Ama Birjina-ri buruzkoa eta « Oi Gurutzea ! ». Bestalde Abbadia-ren lore jokoetara agertzen zaigu berriz Senpertar pertsularia, Hergarai izenordearekin aurkezten dituela bi alegia : « Bildotxa eta Otsoa », « Belea eta Axeria », lehen saria 1873an irabaziko dutenak. Alegia horiek eta beste asko agertuko dira « Revue des Basses-Pyrénées et des Landes » deitu aldizkarian 1883tik 1887rako tartean.

1875ean aldiz, Utsalegi izenpeturik, Betiri Sants izeneko pertsu saio bortitza aurkezten du Ademak eta lehen saria irabazten, nahiz gero, berak dioen bezala « gobernamentuaren eta framazonen beldurrez » ez dioten saria emaiten (eskuizkribuan Adema-ren paperetan). Bazakien egileak, lehen aspaldi, « Betiri Sants »-en ohoretan pertsuak eman zituela, Larresoron, Elissamburu ikaskidearekin. Bazekikeen ere bera eta adixkidea politika-bide desberdinetan zebiltzala geroztik. Dena dela bere saioaren izenburuan hitz hauek jarri zituen Ademak : « Betiri Sants, Leben miseria, Orai beltzeria ». Ukan zuen erantzuna, Elissamburuk emanik : « Leben eta Orai » izenburuko olerkiarekin hain zuzen¹¹.

Horrengatik ondoko urtean, 1876an, zuzenean oldartzen zitzaion Adema Errepublikari, honela zioela :

« *Errege, Enperadore et'Errepublika,
Xuxen, makur, nabaste, zenbat itzulika !
Ai, ai, ai mutilak ! zenbat itzulika !* »

Garaile atera zen berriz ere gure Zalduby, bainan ez ziren menturatu oraikoan ere sariaren agertzera. Handik hara ez da gehiago Zalduby hurbiltzen pertsu primaketetara eta bestalde frantses « xurien » eta « gorrien » arteko gudukari pertsu bat edo beste eskaintzen badio ere oraino —hala nola 1891eko urriaren 13an Euskal Herriko jauneria « xuri » guziaz bildu zelarik Hazparneko Barrandegian— gazteago batzuei, Diharassarry eta Hiriart-Urruty apezai, Innocentius Elissamburu anaiari eta bestei uzten die sail hori. Bere hiruretan hogeita bi urteak betetzearekin Gratien Adéma apezak kalonje alxia ukaiten du Baionako katedralean, 1890eko uztailaren 10ean.

Kalonje berria Baionara etorri-eta ondoko urtean, hil-zorian gertatzen da, bere Sarako sorterrian, Jean Baptiste Elissamburu, euskaldun olerkari eta frantses errepublikazale famatua.

Berehala badoakio laguntzera Gratien apeza bere adiskide xaharra. Eta bagaude gure buruari galdeka ez ote den aspaldiko kalonje erregezalea karia horretara Elissambururen lagun errepublika-zalekin haurrindu edo berdin adiskidetu. Orduz geroz alabaina maiz ikusten dugu Zalduby-ren izena Martin Guilbeau Donibaneko mediku errepublika-zalearenarekin non nahi agertzen. Zer nahi den badirudi Euskal Herriaren aldeko politika dela hemendik hara Zalduby-ren politika bakarra. 1892an Donibane Lohitzuneko euskal-festen kariara Antonio Abbada, « *Frantziako jakilegoaren aintzindari, euskararen irosleri (sic), sosten eta Zubernoa Abadiako jaunari* », goreskaintzen (sic) dio « *Eskualdunak* » izeneko kantu berria. Eta ondoko urtean berriz « euskaldun besta eta biltzarretako » ontzen digu « *Gauden gu Eskualdun* » himno famatua :

« *Zazpi Euskal Herriek bat egin dezagun !
Guziak beti beti gauden gu Eskualdun !* »

Bere lanarteetan Gratien Adéma kalonjeak bere eskuz biltzen ditu liburuxka ttipi apain ikusgarri batean « *Zalduby artzain beltzaren neurtitzak* », beren apaindura eta musika propioarekin argitaratu nahi zituen bere obra profanoak. 1894an amets zeukan xede hori, 1896an oraino amets dago, zorigaitzez.

Eta geldituko ere autorea bera hil arte : orduan agertuko dira obra gehienak, bai profanoak, bai elizakoak, ala R.I.E.B.-en ala « *ESKUALDUNA* » astekarian bainan musikarrik gabe. Zehaztasun horiek biltzen ditugu autoreak Azkue-ri idatzitako gutunetan¹².

Azkue-ri aipatutako azken gutunak salatzen digu ere Zalduby-ren beste amets garrantzitsu bat oraino : hau da Euskal Akademia baten ametsa. Usteko

ere zuen Anton Abadiak hil aintzin utziko zuela horretarako behar zen dirua. Bainan jakitearekin Zubernoako jaunak zituen guzietz ondoko egin zuela Frantziako Akademia edo Instituta, « *gure etsaia* » (sic) Baionako kalonjeak etsitu zuen alde horretatik delako Akademia euskara izatea¹³. Horra beraz nola zitezken Adéma eta Guilbeau, XX. mende honetara heltzearekin, bide berri bati lotu, euskal ortografia bakar baten xedea betetzeari. 1901eko irailaren 16an Hendaiaiko Herriko-Etxean bildu ziren asmu horrekin Iparraldeko eta Hegoaldeko euskaltzale eta euskal idazle ezagunenak. Zorigaitzez laster hasi ziren sekulako gataskak eta ondoko urtean Hondarribiako herriko etxean, irailaren 11an Zalduby eta Guilbeau-rekin gelditzen ziren lagun bakarrek sortu bazuten ere gure aspaldiko « Euskaltzaleen Biltzarra » zenbait hamarkada urte igurikatu behar zuten oraino bai euskal ortografiaren batasunak, bai euskal akademiak.

Hamar urte geroago Jean Etchepare medikuak eman zizkigun Hondarribiako bilkura famatuaren oroitzapenak eta erakutsi nola « *Mahai-purua, Zalduby xabar ohoragarria, arrunt erlastua, eritua, beti bere xilintxa eskuan, hura ezin aski inarrosiz* » ari izan zen debaldetan¹⁴.

1902ko bilkuratik landa, adixkideak oro urrundu zitzaizkola ohartzearekin Euskaltzaleen Biltzarraren buruzagigoa utzi zion Zalduby-k Arturo Campion Nafartarrari eta bera Baionako katedraleko kalostrazpietara itzuli.

Azken urtetan bazihoan halere urtero Aldudeko herrira uretara eta han dirudienez ordu luzeak eramaiten zituen solasean herriko jendearekin eta bereziki herriko mediku gaztearekin. Hau baitzen hain zuzen, 1905ez geroz, Jean Etchepare euskal idazle bikaina. Honen lekukotasunari esker Adéma zaharraren itxura badaukagu « *Buruxkak* » liburuan¹⁵. Daranatz historialariak eskaini digun argazki pausatuak ez digu hobeki ezagutarazten Etcheparen lumak baino¹⁶ honela baitio :

« *Guti dugu ikusi adin hartako xabar hain lirain xut gorarik, ile xuri nasai batzuek bere begitarte arrai xubaila eztiagotzen zakotelarik oraino eta iduri gaztetzen. Jauntzitik hiritar emaiten zuen edo bederen etxeko seme bandi. Ibilgunean bazuen menditarrek bakarrik daukaten balako zalu arinkeriarik gabeko zerbaite. Eskuak bain eder eta gurbil zauzkan non berehala ezagun baitzen zer tresna zerabilaten eta nola. Azken bizpabiru urtetara bizkitartean adinak burritua zakon urratsa, burua lurrerat ukurtu gabe haatik. Gaitz zerbaite zintzurri loturik erlastua ere zen, haren entzutea orozbat goxo eta bitxi baitzitezien orori... ».*

« *Zer nabi bazakien —dio oraino Etcheparek— Euskal Herriaz, Euskal Herriko obitez, sinesteez, jaidurez. Euskal Herriko xokoetan aditzen diren bizkuntza bereziez. Ez dut uste nehorik maitatu duen Euskal Herria bibotz kartsuago batekin eta ukan fede gebiago gure etorkizunean...¹⁷ »*

Hastetik erran dugun bezala Gratien Adema jaun kalonjea hil zelarik 1907ko abenduaren 10ean, Baionako katedralean egin zituzten elizkizunak

eta gero bere Senpereko hilerrian ehortzi zuten. Ondotik Jean Baptiste Daranatz apezpikutegiko idazkari euskaltzaleak « *Revue Internationale des Etudes Basques* » delako aldizkarian argitaratu zuen gure autorearen euskal obrari aintzin solas bezala frantsesezko artikulu bat bibliografiazko xehetasun beharrenekin. Ohartzen gara frantsesez ere bazuela Adema zerbaitxka idatzirik eta argitaraturik, hala nola « *Erreboteko jokoaz* » eta « *Aldudeko berriaz* » bi liburuxka. Bainan oroz gainera bazuen egunkari bat hogoita hamar urtez bederen bere eskuz idatzia zuena eta etxekoek eskutan daukatena. Ez dirudi zorigaitzez eskuzkribu hori argitaratzeko menturarik badugun behin bederen.

Beste guziak hor dauzkagu ordea eta, gure ustez, berrargitalpen bat hartze lukete beren osotasunean, erran nahi dugu beren bertsio desberdinekin eta beren musikarekin ere, ezen nehorik baino hobeki Zalduby ezagutu zuen Manex Hiriart-Urruty bezalako behari argi batek, haren alde hoberenak eta ere ahultxagoak aipatu ondoan, adiarazi zigun zer langile mota izana zen gure gizona : « *Hastean josteta, gero zinez, arta handirekin apainduz, legunduz, hunki eta hunki, bere kopla ederrak, ari izan da beti, ontsa baino hobeki nabiz eskubilaturik utzi, gazte denboratik zahartzerainoko lanak* »¹⁸

Agian noizbait norbaitek ezarriko ditu lan horiek oro gure ikerle gazteen menean ! Hiriart-Urruty-k, Etchepare-k eta Lafitte-k lehen bezala mirets ditzagun gaur ere.

Piarres Charritton Euskaltzaina
Baionan 1985-04-10 (Mundaiz separata N°29 zb)

¹ Euskera, Bilbao, 1957, 338.

² P. Haristoy, « Recherches Historiques sur le Pays Basque », II, 273-282.

³ P. Haristoy, op. cit. 292.

⁴ Ariel, Bayonne, 10-8-1945.

⁵ Ch. Bernadou, « Azpeitia », « Les Fêtes Basques de 1893 », Bayonne, 1894, 72-73.

⁶ J. Hiriart-Urruty, « Mintzaira, Aurpegia, Gizon », Jakin Oñati, 1971, 163.

⁷ J. Hiriart-Urruty, « Euskaltzain sartzeko mintzaldia », Euskera, 1977-2, 340.

⁸ J. Etchepare « Beribilez », Baiona, 1931, 9.

⁹ « Zalduby Artzain Beltxaren neurtitzak », eskuizkribua, 3.

¹⁰ G. Lacombe-k horretaz egiten duen komentarioa : « Vasconiana, Quelques variantes du Xuriko de G. Adéma », Eskualduna, n.º 1147 & 1172, 2-IV-1909 & 24-IX-1909.

¹¹ A. M. Labayen, « Elizanburu, bere bizitza ta lanak », Auñamendi, Donostia, 1978, 215.

¹² Euskera, 1957, Azkue-ren gutundegian 78. gutuna, 1-IV-1894 eta 79., 22-VIII-1896 ; R.I.E.B. eta Eskualduna, 1908-1909.

¹³ Euskera 1957, 336-337.

¹⁴ P. Charritton « Jean Etchepare medikuaren idazlanak » I, Elkar Donostia, 1984, 33.

¹⁵ J. Etchepare, « Buruxkak », 3. argitalpena, Elkar, 1980, 149-152.

¹⁶ J.-B. Daranatz « Curiosités du Pays Basque » I, Bayonne, 1927, 168-172.

¹⁷ op. cit. 150.

¹⁸ J. Hiriart-Urruty, op. cit., 164.

BILDUMAGILE ETA PARATZAILEAREN BIZPAHIRU OHARPEN

Bai, kasik ezin sinetsia da : 2006ko udan, atsegin ezin erranezkoa izan genuen, Dominique Dufau Senpereko notario ohiaren idazkietan kontratu harrigarri batzuk aurkitzearekin : alabaina, notario lan ofizialak frantsesez eta euskaraz paratuak zituen, bi hizkuntzeri emanik toki eta garrantzia ber-bera ! Dokumentu horiek, adituek, historikotzat dauzkate...

Eta hona non, urte bereko udazkenean, doi-doia gure notarioaren lan baliosak inprimeriarat igorriak genituela, Gratien Adema-Zaldubiren eskuizkribuak altzorat erortzen zaizkigun Pierrette Dourisboure adiskidearen eskutik ! Ez baitira lan hauek bertze harenak baino gutiagokoak ! Alabaina, 19. mendeko idazle eta kantugile hoberenetarik izana da gure kalonje senpertia !

« Gr. Adema » izenpetzen ditu elizako kantikak ; bertze gisakoak aldiz gehienki « Zaldubi » berak hautatu izenordeaz. Haren kantu herrikoietan hor dugu, bertzeak bertze, hain ezaguna den **Zazpi Euskal-herriek bat egin dezagun**. Elizakoetan berriz, **Oi Gurutzea, Amodio Ohore, Adora dezagun**, oraino ere elizkizunetan ematen ditugunak...

Senpertia handienarentzat daukagun honen bizia eta obra larrienak aipatzen dizkigute adituek liburuaren lehen orrialdeetan. Zer gehitu jadanik idatzien gainerat ? Deus guti : errepikatu bakarrik !

Predikari handia zela, boz ederra, musika ezagutzen, sineste eta kultura handiko apeza zela eta hortik abiatzen dela haren obra guzia. Haren fede irizpide batzuk aldatu dira, haatik geroztik, bertze edozein alorretan gertatu den bezalaxe ; gaurko irizpideei gertatuko zaiena bihar...

Dena den, guziek miresten ahal ditugu Adema-Zaldubiren idazkera eta kaligrafia. Miatu ditugu haren **mila orrialdez goiti** eta denak berdin onak ! Zinez, holako euskarazko eskuizkriburik ez da maiz aurkitzen : hainbertze orrialde eta denak hain garbiki ezarriak ! Euskarazko lan horiei eman artak erakusten digu gure hizkuntzaren alderako estimu eta maitasun bat neurrigabea : deus ez zaio sobera gure hizkuntzari emateko eginahalako

distira eta indarra ! Bai zinez holako dokumentuen eskuratzea eta haietaz goza-gozatzea, bizian behin bakarrik gertatzen dena dateke. Oroit, bertzalde, ohituren eta bereziki pilotaren sustengatzaile sutsua ere izan dela bidenabar.

Ezin gehiago goresgarria zaigu beraz herritar hau, berdin trebe delarik elizako lanetan nola elizatik kanpokoetan. Orain, lan horiek guziak publikatu nahi genituzke, zazpi liburukitan. Lehen liburukia jadanik plazaratua izana da 2007ko abenduaren 20an, Euskaltzaindiak, Euskaltzaleen Biltzarrak eta Senpereko Herriko Etxeak elkarrekin antolatu ekitaldi eder batean.

Hona, delako liburukiak, zazpi-edo izan behar liratekeenak, ordena eta izenburu batzuek behin-behinekoak direlarik :

- 1/7 : **Saindu batzuen bizi**az (jadanik argitaratua) ;
- 2/7 : **Zaldubi Artzain belt**xaren **neurtitzak** (eskuartean duzuna) ;
- 3/7 : **Kantikak** ;
- 4/7 : **Prediku zenbait** ;
- 5/7 : **Prediku zenbait** ;
- 6/7 : **Alegiak eta bertze neurtitzak** ;
- 7/7 : **Gaineratikoak**.

Lan hau ez da edizio arakatzailerik edo aztertzaile bat. Xehetasun labur batzuk ematen ditugu bakarrik, han-hemenka, nor edo nor lagun dezaketelakotan.

Hizkuntzari dagokionez erran dezagun « lapurtera » deitzen den euskalkiari atxikitzen zaiola Adema-Zaldubi, nahiz hitz batzuk hartzen dituen bertzerenetan, Hegoaldeko zenbait barne. Guk ez dugu deusik asmatu, ohar-gabekeriak ez bada ; erantsi ditugunak makoen [...] artean daude.

Grafia kontuetan kontsonante ondoko «H» gehienak kendu ditugu ; baina, «R» bakun batzuekilako zenbait utzi ditugu Iparraldeko ahoskeraren lekuko... «CH»-ren orde «X» ezarri dugu; «P» eta «B»-ren aitzinean «N »: «demhora» > «denhora» bihurtuz.

Erran dena, hitz batzuentzat, ohar bat ematen dugu, euskararen ikasten ari direnen lagungarri ; adibidez, **ilki**-ren indar bertsukoak direla **jalgi** edo **atera(tu)** jakinarazteko. Ikus ere azken orrialdeetako hiztegitxoa.

Oro har, uste dugu, haatik, guzien gozamenerako hizkuntza zabala erabili duela Adema-Zaldubik, bere bihotzaren araberakoa, Euskal Herria besarkatzen baitzuen...

Gure ohar nagusia dago « Gauden gu Eskualdun » liburuko hondar zatitari buruz. Bertso edo neurtitz eder batzuen ondotik, Zaldubik « Eskualdunen historia eta gure luziazaldea » (gure geografia!) aipatzen dizkigu, izen propioen fonetika aztertuz bidenabar. Irakurleak ez dauka hor aspertzetik ! Gaurko aditu batek aise irri egin diezaioke bistan dena : guk ere, geure baitan,

egin baitugu ! Hainbertzetaraino non, baikaude, ea, Zaldubi zirtolari jostakinak ez ote dion Zaldubi euskaltzale serioari lekukoa eskutik hartu, airez aire !

Gaitzak ateratzen dizkigu, alabaina ! Ordea, munduan, haste-hastetik « Eskualdunak bizi » baziren, ez da harritzekorik Zaldubiren teoriak eta azalpenez ! Manchourie « Mendixuri » dugu, Babylone, zertako ez, « Bat-bi-iri-on », Assur « Hasi-ur », Ninive « Ni-ibia » eta zenbat holako ! Soinuen poesia nagusitu zitzaiokeen...

Kristautasuna ere goizik sartu zela gure lurretan ez dauka zalantzarik. (Hor, haatik, Veleia-Iruñan berriki egin dituzten aurkikuntzek arrazoi eman liezaioke...) Andredena Maria ere laster ohoratua, ez baita harritzeko agertu baldin bazen « denboraz Eskual-herriak ziren eta orai ere Eskual-herritik hurbil diren, Betharanen (Betharram), Arantzazun, Sarrantzen eta Lordan » (Lourdes)...»

Zer erranen genuen guk, haren denborakoak izan bagina ? Gauza bertsua, menturaz, hain zen orduan azkar herrien, etnien eta Estatuaren espantu garbitzailea. Orhoit, bertzeak bertze, Jules Ferry batek nolakoak bota zituen kolonietako jendeari buruz, garai berean...

Zaldubi ulertzeko behar da haren irizpideetan sartu : Euskal Herria dela munduko herririk ederrena, mintzairaz aberatsena, denetarik zaharrena ! Eta beraz mundu osoa inguruan itzulika bezala dabilkiola !

Izan ere, iragan ospetsu hari ametssez gagozkio, ustezko iraganari, bistan dena ! Jatorrien bila gabiltza, beti edertzen ditugula, egungoari ihes, gizarte aldakor honek izitzen gaituelakotz. Hots, bere denborako « abertzaletasuna » zeukan bihotzean Zaldubik eta hura digu maitasunez isurtzen, bere lerroetan barna.

Dena den, ohore handia da senpenterentzat, holako langileak (Dufau eta Adema-Zaldubi) Euskal Herriari eman izana. Bata bertzearen ondotik, indartsu azaltzen zaizkigu, iaz eta aurren, iduri bailuke elkar aditu dutela bazterren hobeki inarrosteko !

Biak, Zazpi Lurraldean geroaz kezkatuak eta halere baikor geroari buruz ! Jakinen ote dugu gizon horien lan ederren eta gogoaren behar den bezala ospatzen, haien oroitzapenetik probetxu bat ateratzen gure mintzaira aberatsaren alde ?

Euskara eskoletan eta gau-eskoletan gero eta gehiago irakasten da baina euskara batu horrek badu, Iparraldean behintzat, lekuan lekukotzearen beharra eta Dufauen eta Adema-Zaldubiren lanek lagun gaitzakete eginkizun horretan. Hots, lehengoek utzi dizkiguten lekukotasun goresgarri horiek pitz diezagutela fede eta borondate, Lurraldeetako ahal desberdinak kontutan har-

tuz, eta beraz urrats desberdinez, gelditzen zaigun bide luzean, indarrak elkartuz joateko, euskara hizkuntza ezagutua eta mintzatua izan dadin Euskal Herri osoan !

2008-01-22. **Henri Duhau**

II

Zaldubi
Artzain beltxaren neurtitzak

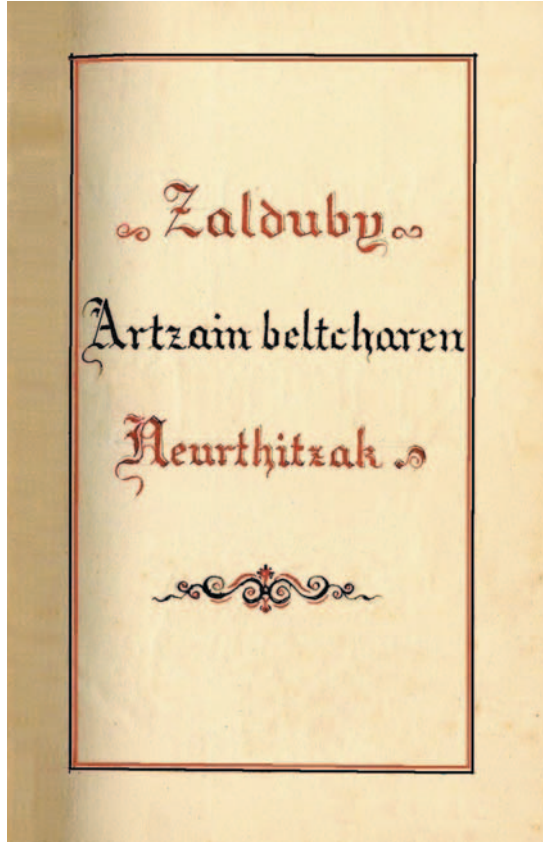

Zaldubi : Artzain beltzaren neurtitzak
Eskuizkribu bilduma miresgarria !

❁ Zaldubi ❁

Artzain beltxaren

neurtitzak

Aintzin hitzak.

Andante

P Elhe o-nak hitz mu-ritzez ez du
go-zo han-ba-tik ez du go-zo han-ba-
tik. E-gi-a hil laite hot-zer deus ez
ba-lu soi-ne-tik Artzain beltcha da neur-
titzez mintzo men-di gai-ne-tik.

Elhe onak hitz murritzez
Ex du gozo hanbatik: } *bis*
Egia hil laite hotzez
Deus ez balu soinetik:
- Artzain beltcha da neurtitzez
Mintzo mendi gaisetik.

Aintzin hitzak

Andante

E - le o - nak hitz mu -
rri-tzez ez du go-zo han - ba -
tik Ez du go zo__ han - ba -
tik. E - gi - a hil lai - ke
ho - tzez deus ez ba - lu__ soi-ne -
tik Ar - tzain bel-txa__ da neur -
ti-tzez min-tzo men-di _ gai - ne tik

Ele onak hitz murritzez
Ez du gozo hanbatik ; (*bis*)
Egia hil laite¹ hotzez
deus ez balu soinetik.
Artzain beltxa da neurtitzez
Mintzo mendi gaisetik.

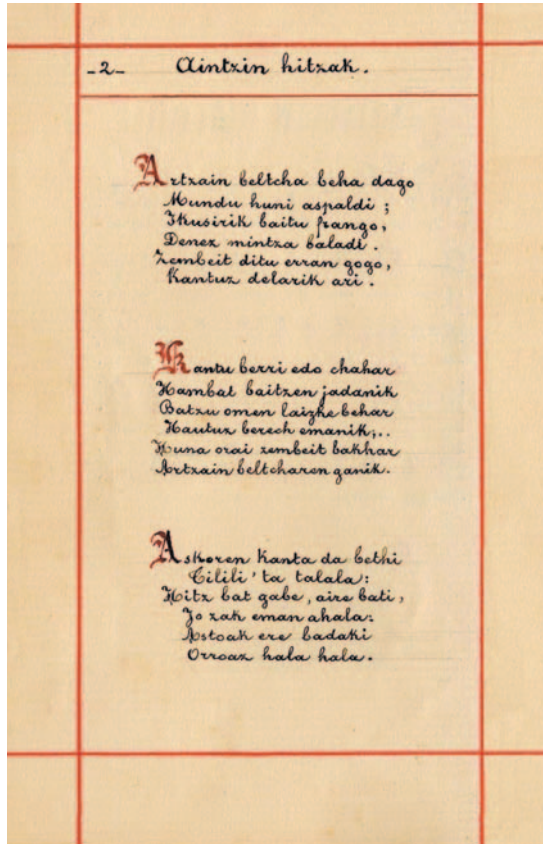
¹ ≈ laike (litzateke, batuaz)

Aintzin hitzak

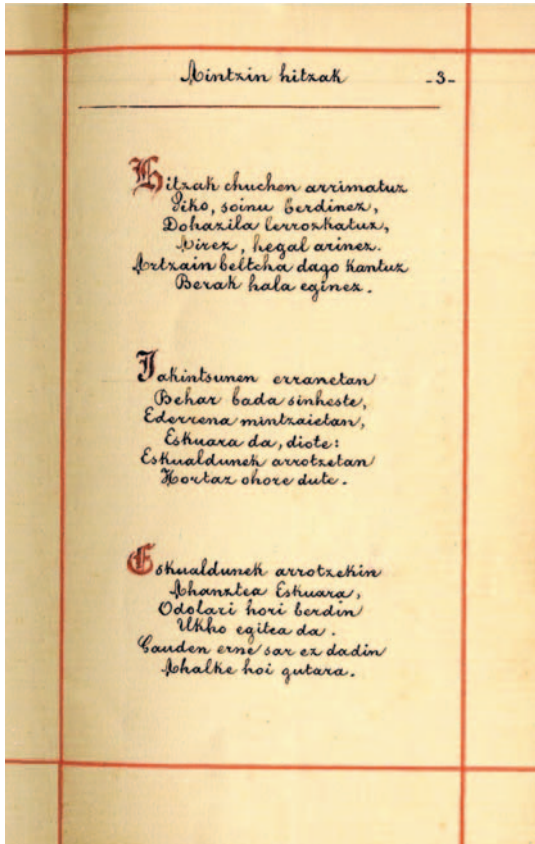
Artzain beltza beha dago
 Mundu huni aspaldi ;
 Ikusirik baitu frango,
 Denez mintza baladi...
 Zenbeit ditu erran gogo,
 kantuz delarik ari.

Kantu berri edo xahar
 Hanbat baitzen jadanik
 Batzu hemen laizke¹ behar
 Hautuz berex emanik.
 Huna orai zonbeit bakar
 Artzain beltxaren ganik.

Askoren kanta da beti
 Tilili-ta talala :
 Hitz bat gabe, aire bati
 Jo zak eman ahala,
 Astoak ere badaki
 Orroaz hala hala !

¹ lirateke, batuz

Aintzin hitzak

Hitzak xuxen arrimatur¹
 Piko, soinu berdinez
 Dohazila lerrokatuz,
 Airez hegal arinez.
 Artzain beltza dago kantuz
 Berak hala eginez.

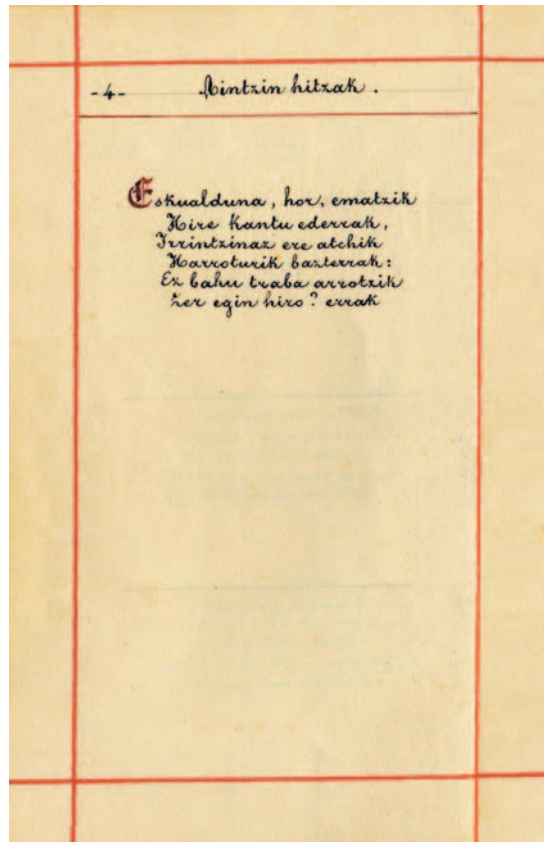
Jakintsunen erranetan
 Behar bada sineste,
 Ederrena mintzaitetan
 Eskuara da, diote :
 Eskualdunek arrotzetan
 Hortaz ohore dute.

Eskualdunak arrotzekin
 Ahanzteia eskuara
 Odolari, hori, berdin
 Uko egitea da.
 Gauden erne sar ez dadin
 Ahalke hoi gutara.

¹ moldatuz, landuz

Aintzin hitzak

Eskualduna, hor ematzik¹
Hire kantu ederrak.
Irrintzinaz ere atxik
Harroturik bazterrak.
Ez bahu traba arrotzik
Zer egin hiro ? errak !

¹ emaitzak, batuaz

- 5 -

Ohore laborantzari.

Andante

Munduan oi zein eder den ohorez -
 ko bizi - a Guziz la - borari - a ren lanak i -
 rabazi - a : Hark du o - rai no - la lehen
 hazten mundu guzi - a . Bi - ba, bi - ba la -
 borari - a . Bi - ba, bi - ba la - borari - a

Munduan oi : zein eder den } *bis*
 Ohorezko bizia ;
 Guziz laborariaren
 Lanak irabazia.
 Hark du orai nola lehen
 Hazten mundu guzia.

Ohore laborantzari

Andante

Mun - du - an oi zein e - der den

o - ho - rez - ko - bi - zi - a

Gu - ziz la - bo - ra - ri - a - ren

la - nak i - ra - ba - zi - a

Hark du o - rai no - la - le - hen

haz - ten mun - du - gu - zi - a

Bi - ba bi - ba la -

bo - ra - ri - a . Bi - ba bi -

ba la - bo - ra - ri - a .

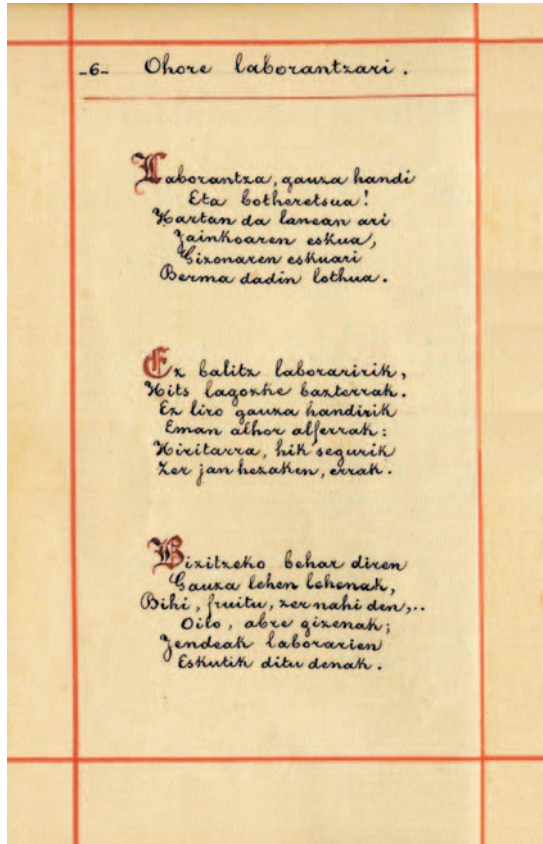
Munduan, oi zoin eder den ; } *bis*
 Ohorezko bizia !
 Guziz laborariaren
 Lanak irabazia.
 Hark du orai, nola lehen,
 Hazten mundu guzia.

Ohore laborantzari

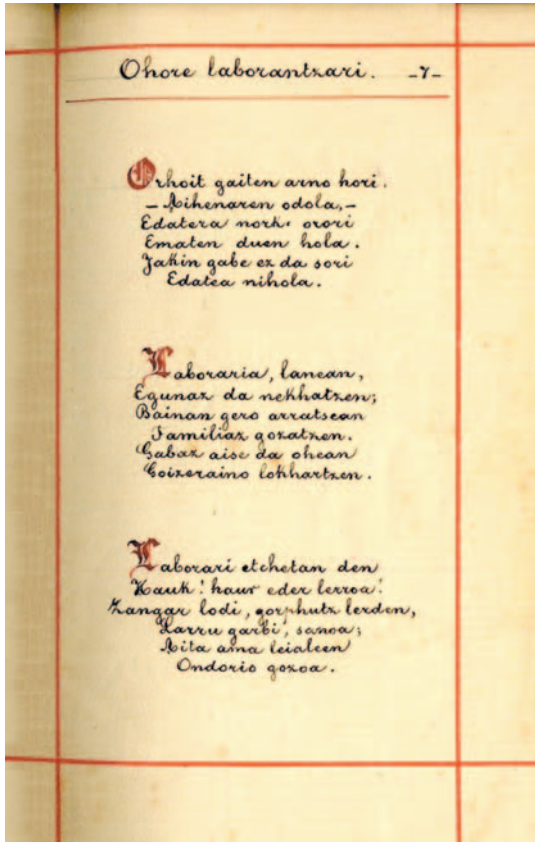
Laborantza gauza handi
Eta boteretsua !
Hartan da lanean ari
Jainkoaren eskua,
Gizonaren eskuari
Berma dadin, lotua.

Ez balitz laboraririk,
Hits lagozke¹ bazterrak ;
Ez liro² gauza handirik
Eman alor alferrak.
Hiritarra, hik segurik,
Zer jan hezaken errak !

Bizitzeko behar diren
Gauza lehen-lehenak
Bihi, fruitu, zer nahi den...
Oilo, abre gizenak
Jendeak laborarien
Eskutik ditu denak.

¹ leudeke, batuaz
² ≈ lezake

Ohore laborantzari

Orhoit gaiten arno hori,
-Aihenaren odola,-
Edatera nork orori
Ematen duen hola,
Jakin gabe ez da sori
Edatea nihola.

Laboraria lanean
Egunaz da nekatzen
Bainan gero arratsean
Familiaz gozatzen.
Gauaz aise da ohean
Goizerraino lokartzen.

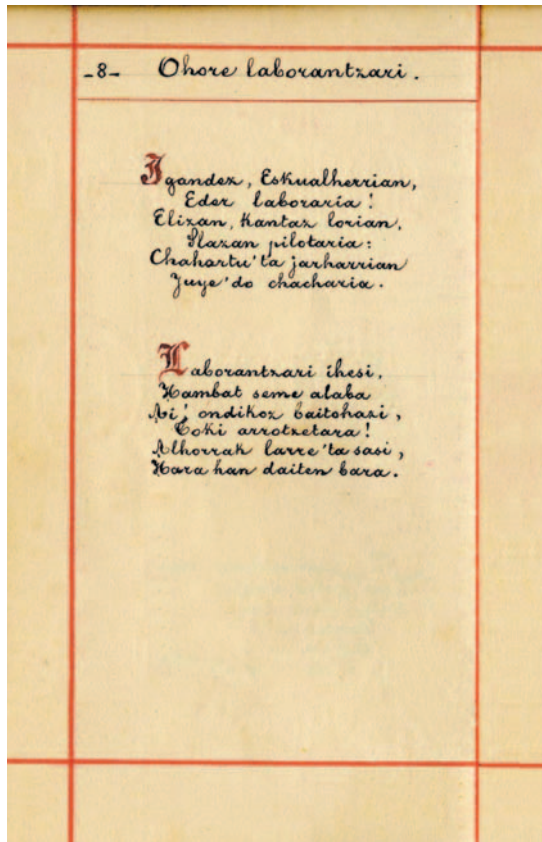
Laborari etxetan den
Hauk !¹ haur eder lerroa !
Zangar lodi, gorputz lerdin,
Larru garbi, sanoa ;
Aita ama leialen
Ondorio gozoa.

¹ hauek (?) / hau duk (?)

Ohore laborantzari

Igandez, Eskual Herrian
Eder laboraria !
Elizan kantaz lorian,
Plazan pilotaria ;
Xahartu'ta jar harrian
Juje'do xaxaria

Laborantzari ihesi
Hanbat seme alaba
Ai ! ondikotz baitohazi,¹
Toki arrotzetara !
Alorrek larre'ta sasi,
Hara han daiten² bara.

¹ baitoaz, batuaz

² daitezen, batuaz

-9-

Xuriko.

Mehetez githo chakhu-rra, zangoz e-
rrainez makhu-rra: (bis) Berga bat
luze muthu-rra, Larrutik hurbil hechu-
rra: Urthe gu-zi-a ba-ru-rra zeren zen
toki chuhurra

Mehetegitho chakhurra,
zangoz errainez makhurra,
Berga bat luze muthurra,
Larrutik hurbil hezurra:
Urthe guzia barura,
Zeren zen toki chuhurra.

Mehetegiko¹ xakurra,
Zangoz errainez makurra } bis
Berga bat luze muturra,
Larrutik hurbil hezurra : } bis
Urte guzia barura,
Zeren den toki xuhurra.

Xuriko

Me-he-te-gi-ko xa-ku-
rra, Zan-goz e-rrai-nez ma-ku-
rra Me-he-te-gi-ko xa-ku-
rra, Zan-goz e-rrai-nez ma-ku-
rra Ber-ga bat lu-ze mu-tu-
rra, La-rru-tik hur-bil he-xu-
rra: Ur-te gu-zi-a ba-ru-
rra ze-ren zen to-ki xu-hu-
rra Ber-ga bat lu-ze mu-tu-
rra, La-rru-tik hur-bil he-xu-
rra: Ur-te gu-zi-a ba-ru-
rra ze-ren zen to-ki xu-hu-rra.

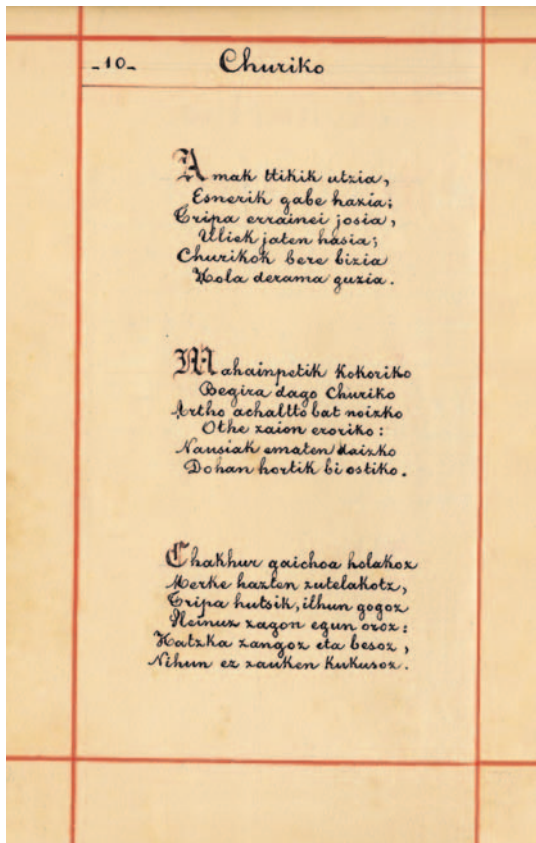
¹ Etxe xuhurraren, murriztaren izen asmatua.

Xuriko

Amak ttikitik utzia,
Esnerik gabe hazia
Tripa errainei josia,
Uliek jaten hasia,
Xurikok bere bizia
Hola derama guzia.

Mahainpetik kokoriko
Begira dago Xuriko
Arto azaltto bat¹ noizko
Ote zaion eroriko.
Nausiak ematen daizko²
Dohan³ hortik bi ostiko.

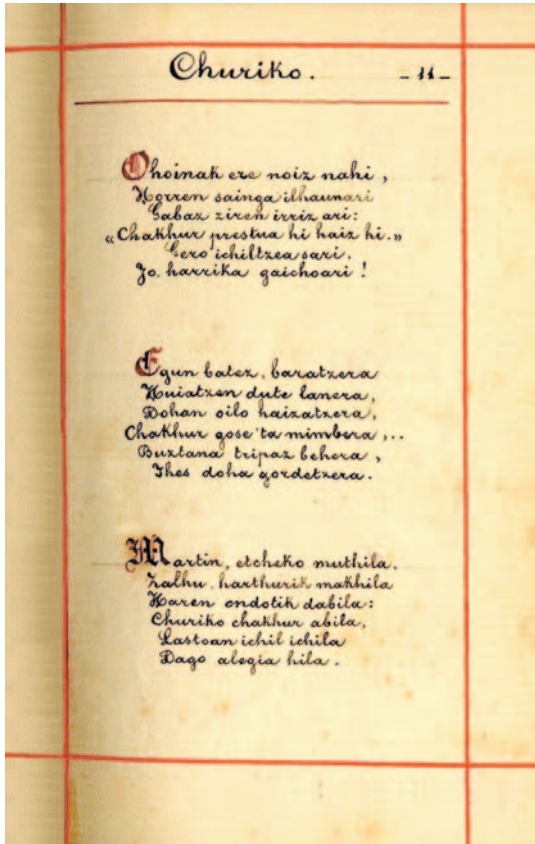
Xakur gaixoa holakoz
Merke hazten zutelakotz
Tripa hutsik, ilun gogoz
Pleinuz zagon egun oroz,
Hazka zangoz eta besoz,
Nihun ez zauken kukusoz.

¹ arto-ogi azal puska ttiki bat

² dizkio, batuaz

³ ≈ joan dadin

Xuriko

Ohoinak ere noiz nahi
 Horren sainga ilaunari
 Gauaz ziren irriz ari :
 « Xakur prestua hi haiz hi !»
 Gero ixiltzea sari,
 Jo harrika gaixoari !

Egun batez, baratzera
 Huiatzen¹ dute lanera
 Dohan oilo haizatzen
 Xakur gose-ta minbera,
 Buztana tripaz behera
 Ihes doha gordetzera.

Martin etxeke muthila,
 Zalu harturik makhila
 Haren ondotik dabila.
 Xuriko xakur abila
 Lastoan ixil-ixila
 Dago alegia hila.

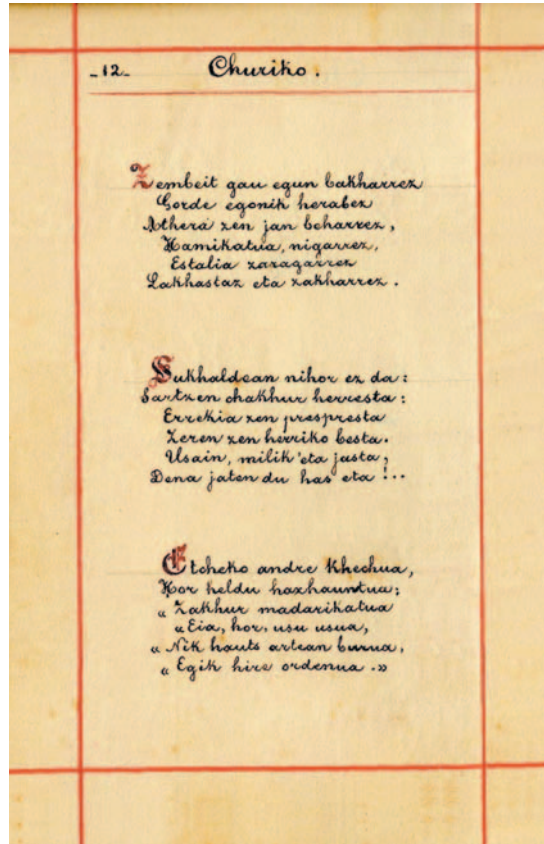
¹ zakurra bultzatu lanerat

Xuriko

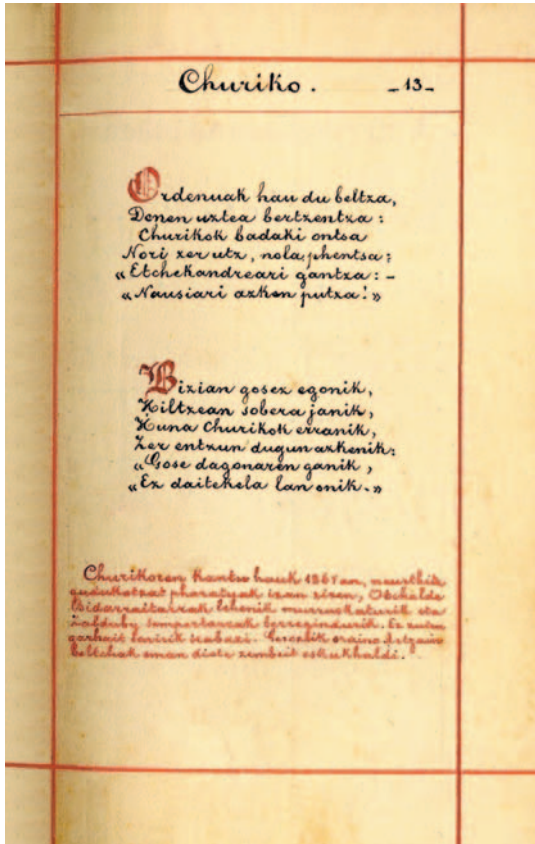
Zenbeit gau egun bakarrez
 Gorde egonik herabez
 Atera zen jan beharrez
 Hamikatua, nigarrez,
 Estalia zaragarrez¹
 Lakastaz² eta zakarrez³.

Sukaldean nihor ez da
 Sartzen da xakur herresta
 Errekia zen prest-presta
 Zeren zen herriko besta
 Usain, milik eta jasta
 Dena jaten du has-eta !

Etxeko andre kexua
 Hor heldu da hatsantua.
 « Zakur madarikatua,
 Eia hor usu-usua !
 Nik hauts artean burua,
 Egik hire ordenua !»

¹ gale
² tique
³ croûtes sur la peau

Xuriko

Ordenuak hau du beltza,
 Denen uztea bertzentza [t]
 Xurikok badaki untsa
 Nori zer utz nola pentsa :
 « Etxekandreari gantza,
 Nausiari azken putza ! »

Bizian gosex egonik,
 Hiltzean sobera janik
 Huna Xurikok erranik
 Zer entzun dugun azkenik :
 « Gose dagonaren ganik
 Ez daitekela lan onik ».

Xuriko-ren kantu hauk 1867an neurtitz gudokotzat paratuak izan ziren, Otxalde bidarratarrak lehenik murruskaturik eta Zaldubi senpertarrak berregindurik. Ez zuten garhait saririk irabazi. Geroztik oraino Artzain beltzak eman diote zenbeit eskukaldi.

Ameriketarako bidean

Hu-na ja - da - nik ha-mar e-
 gun, I-tsa-soz i - tsa-so no-ha-
 la. Ne - re sor he -
 rri - tik hain u - rrun, U-tzi -
 rik a - ma - ren he - ga - la
 Ne - re sor he - rri - tik hain
 u - rrun, U - tzi - rik a -
 ma - ren he - ga - la

- 14 -

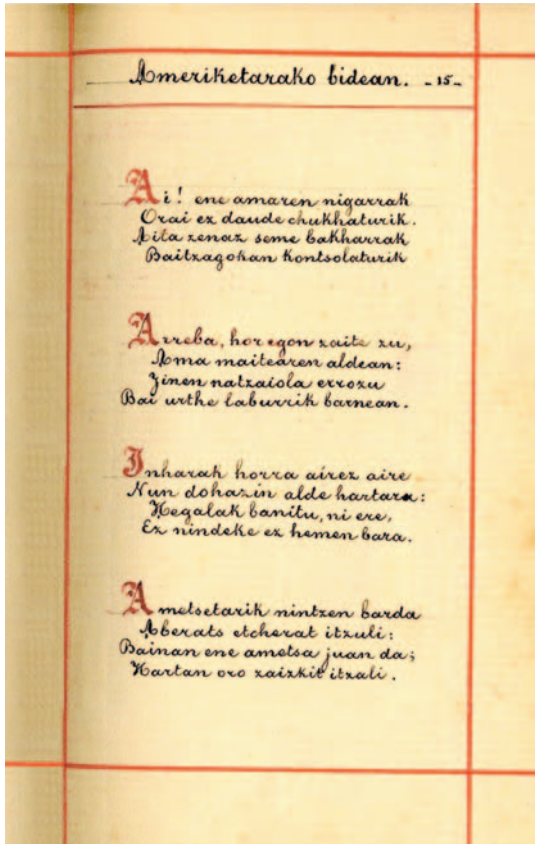
Ameriketarako bidean.

Huna jada nik hamar e-gun, Itsa.
 soz i-tsoo no-ha-la. Ne-re sor he-
 rritik hain urrun, Utzi rik a-maren hega-
 la. Ne-re sor he rritik hain urrun,
 Utzi-rik a-maren he-ga-la

Huna jadanik hamar egun, ^{bis}
 Itsasoz itsaso nohala:
 Nere sor etxetik hain urrun,
 Utzirik amaren hegala.

Huna jadanik hamar egun } bis
 Itsasoz itsaso nohala,
 Nere sor etxetik hain urrun,
 Utzirik amaren hegala.¹

¹ amaren hegaa ≈ amaren babesaa

Ameriketarako bidean

Ai! ene amaren nigarrak
Orai ez daude xukaturik
Aita zenaz seme bakarrak
Baitzagokan¹ kontsolaturik.

Arreba hor egon zaite zu,
Ama maitearen aldean.
Jinen natzaiola errozu²
Bai, urte laburrik barnean.

Inarak³ horra airez aire
Nun dohazin alde hartara.
Hegalak banitu, ni ere,
Ez nindeke hemen bara.

Ametsetarik nintzen barda
Aberats, etxerat itzuli.
Bainan ene ametsa jua da
Hartan oro zaizkit itzali.

¹ baitzaukan (baitzeukan, batuaz)

² errokozu (erran iezaiozu, batuaz)

³ ainarak

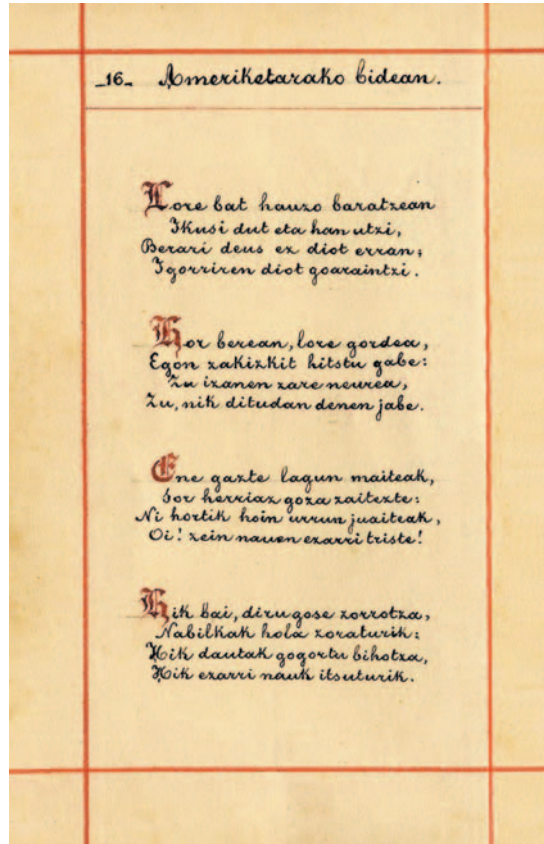
Ameriketarako bidean

Lore bat auzo baratzean
Ikusi dut eta han utzi.
Berari ez diot deus erran,
Igorriren diot goraintzi.

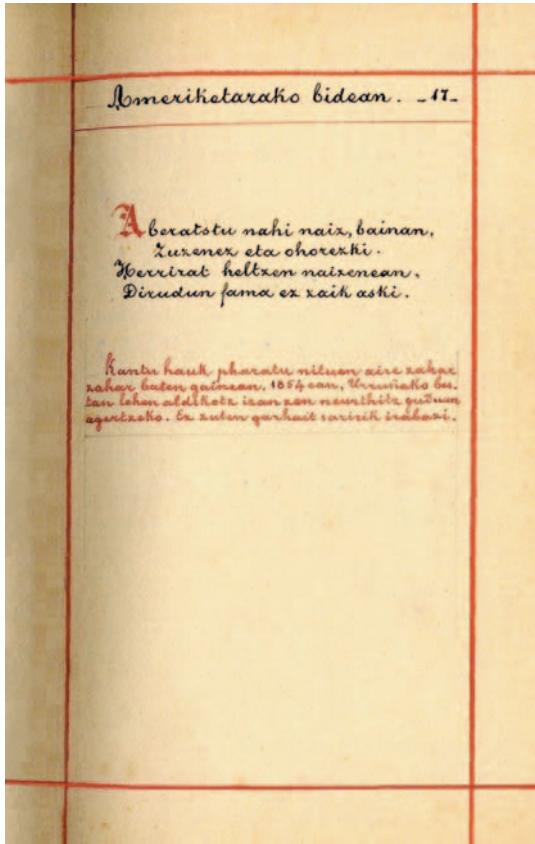
Hor berean, lore gordea
Egon zakizkit histu gabe.
Zu izanen zare neurea,
Zu, nik ditudan denen jabe.

Ene gazte lagun maiteak,
Sor herriaz goza zaitezte !
Ni hortik hoin urrun juaiteak
Oi ! zein nauen ezarri triste !

Hik bai diru gose zorrotza,
Nabilkak¹ hola zoraturik.
Hik dautak gogortu bihotza !
Hik ezarri nauk itsuturik.

¹ nerabilak (narabilk, batuaz)

Ameriketarako bidean

Aberastu nahi naiz baina
Zuzenez eta ohorezki.
Herrirat heltzen naizenean
Dirudun fama ez zaiz aski.

Kantu hauek paratu nituen aire zahar-zahar baten gainean, 1854an, Urruñako bestan, lehen aldikotz izan zen neurtitz guduaren agertzeko. Ez zuten garhait saririk irabazi.

Martin eta Katalin

Hitzak eta airea
Zaldubik paratuak 1851an.

Nik bi se-nar e - maz - te ba-
di-tut au-zo-an, E - gun o-roz goi-
ze - tik ha - si - ak ha - ro - an: Mar-
tin maiz os - ta - tu - ra do - ha - ko - la - ko-
an, Ka - ta - lin ga - ti - lu - tik a-
ri da xo - ko - an.

- 18 -

Martin eta Katalin .

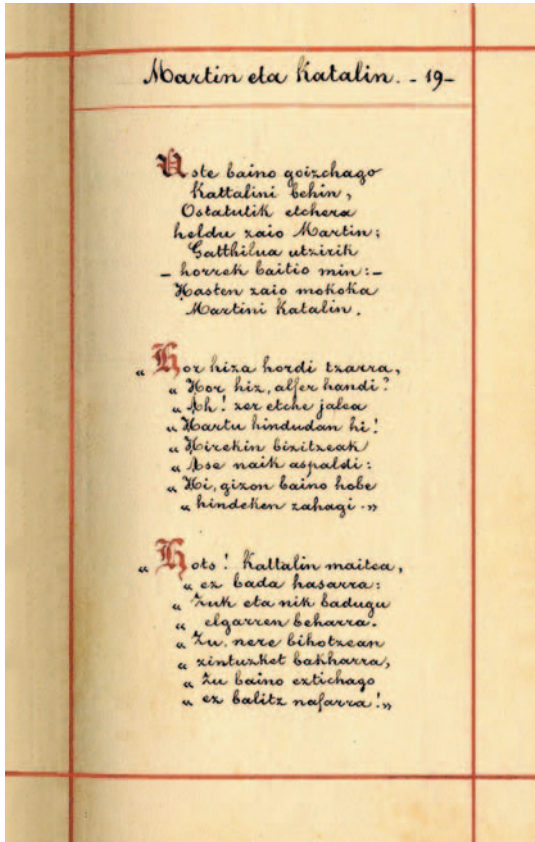
Hitzak eta airea Zaldubik paratuak
1851 an.

Nik bi senhar emate ba- ditut hauro-
an, Egun oroz goi- zetik ha- siak hauro-
an: Martin maiz osta- tura do- ha-ko- la-ko-
an. Ka- talin ga- ti- lu- tik a- ri da cho- khoan.

Nik bi senhar emate
baditut hauroan
Egun oroz goizetik
hasiak haroan:
Martin maiz ostatura
dohalakoan
Katalin gatilutik
ari da chokhoan.

Nik bi senar emate baditut auzoan
Egun oroz, goizetik hasiak haroan¹.
Martin maiz ostatura dohalakoan,
Katalin gatilutik ari da, xokoan.

¹ goraki mintzo

Martin eta Katalin

Uste baino goizxago
Katalini behin,
Ostatutik etxera
heldu zaio Martin.
Gatilua utzirik,
horrek baitio min,
Hasten zaio mokoka¹
Martini Katalin.

« Hor hiza, hordi tzarra ?
Hor haiz alfer handi ?
Ah ! zer etxe jalea
hartu hindudan, hi !
Hirekin bizitzeak
ase naik aspaldi !
Hi, gizon baino hobe
hindeken zahagi ».

« Hots, Katalin maitea
ez bada hasarra :
Zuk eta nik badugu
elgarren beharra.
Zu, nere bihotzean,
zintuzket bakarra
Zu baino eztixago
ez balitz nafarra !»

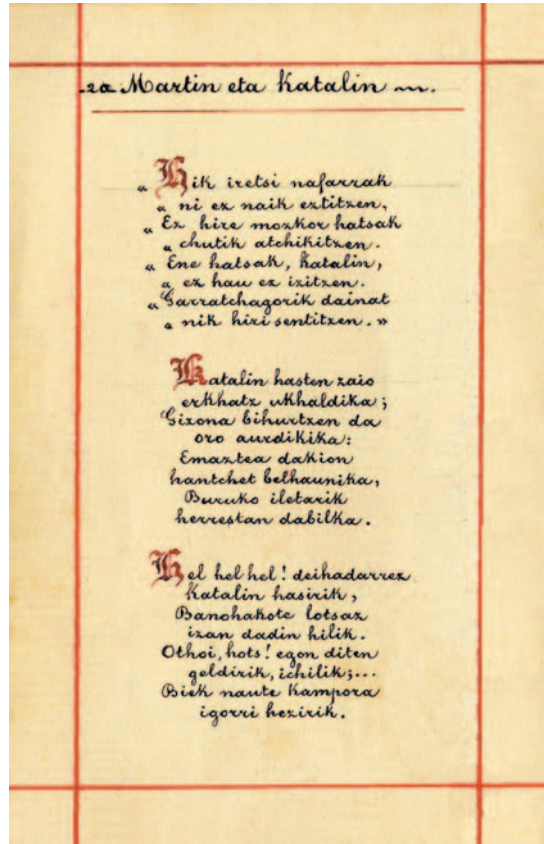
¹ hika-mikan

Martin eta Katalin

« **H**ik iretsi nafarrak
ni ez naik eztitzen,
Ez hire mozkor hatsak
xutik atxikitzen.»
« Ene hatsak, Katalin,
ez hau ez izitzen :
Garratxagorik dainat
nik hiri sentitzen.»

Katalin hasten zaio
erkatz ukaldika.
Gizona bihurtzen da
oro aurdikika.
Emaztea dakion
hantxe belaunika,
Buruko iletarik
herrestan dabilka.

Hel, hel, hel ! deidarrez
Katalin hasirik
Banohakote¹ lotsaz
izan dadin hilik.
Otoi, hots ! egon diton
geldirik, ixilik...
Biek naute kanpora
igorri hezikik.

¹ banoakie, batuaz

-21-

Amacho.

Hitzak eta airea Zaldubiyh pharatuak.
1879 an.

Andante.

E makume chahar bat bu-ruko churi-
tan, O pu-lar-da beltch e- ta zai ile gorri-
tan: Ne- guko egun ba- tez za gon iguzki-
tan, Al-tzo-an a-la- ba-ren haurra harturi-kan.

Emakume chahar bat
buruko churitan,
Opularda² beltch eta
zai ile gorritan,
Neguko egun batez
zagon iguzkitan,
Altzorat alabaren
haurra harturikan.

Emakume xahar bat buruko xuritan,
Opularda² beltch eta zai ile gorritan,
Neguko egun batez zagon iguzkitan,
Altzorat alabaren haurra harturikan.

Amaxo¹

Hitzak eta airea
Zaldubik paratuak 1879an.

Andante

E- ma-ku-me xa- har_ bat bu-
ru-ko xu-ri- tan , O pu-lar-da beltch
e - ta zai i- le go- rri- tan : Ne-
gu- ko e- gun ba - tez za- gon i- guz- ki-
tan , Al- tzo- an a- la- ba - ren hau-
rra har - tu - ri - kan

¹ grand'mère, amabitxi
² casaque noire

Amaxo

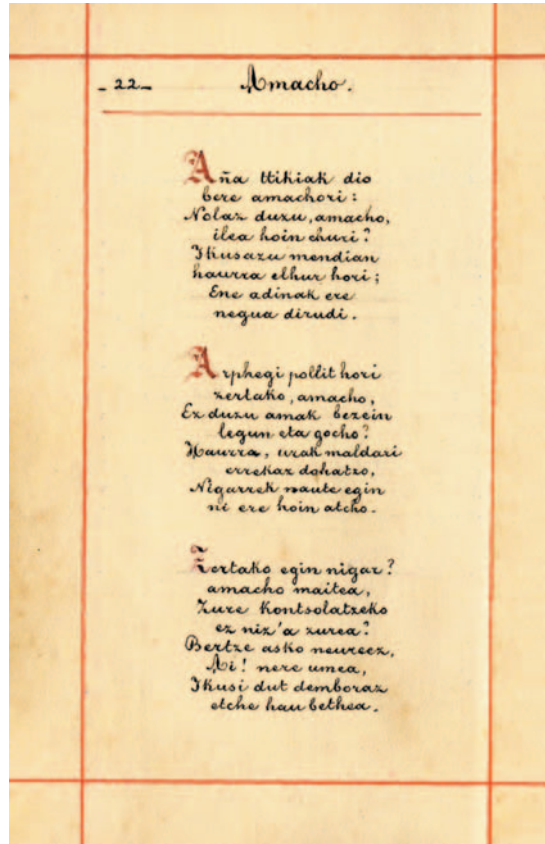
Aña tikiak dio
bere amaxori :

« Nolaz duzu Amaxo
ilea hoin xuri ?»

« Ikusazu mendian,
haurra, elur hori ;
Ene adinak ere
negua dirudi.»

« Aurpegi pollit hori
zertako Amaxo
Ez duzu amak bezein
legun eta goxo ?»
« Haurra, urak maldari
errekaz dohatzo¹
Nigarrek naute egin
ni ere hoin atso.»

« Zertako egin nigar
Amaxo maitea ?
Zure kontsolatzeko
ez niza² zurea ?»
« Bertze asko neureez
ai ! nere umea
Ikusi dut denboraz
etxe hau betea.»

¹ doazkio, batuz

² ≈ ez ote naiz

Amaxo

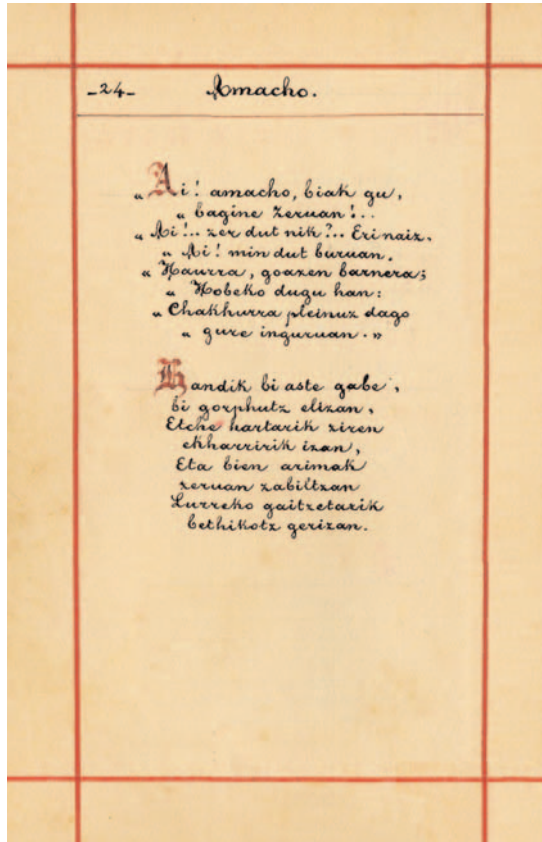
- « Amaxo zein baratche
zu zaren ibiltzen !
Zalukiago naiz ni
ttikitik higitzen.»
- « Haurra ni ere, lehen,
zu bezala nintzen.
Urte soberak naute
orai dorphigitzen¹.»
- « Bizitzen balin banaiz
zu bezembat urte,
Amaxo zu bezala
izanen naiz ote ?»
- « Haurra, zenbat munduan
luzez bizi uste
Menturazko agintza
baizik ez baitute !»
- « Jainko maiteak beti,
Amaxo zertako
Ez gaitu elgarrekin
biziarakiko ?»
- « Bizi huntaz bertzerik,
haurra, guretako,
Badagoka² hoberik
eta sekulako.»

¹ plus lourd et plus lent² badauka

Amaxo

« Ai ! Amaxo, biak gu
bagine zeruan !
Ai ! zer dut nik ? Eri naiz,
ai ! min dut buruan.»
« Haurra, goazen barnera ;
hobeko dugu han :
Xakurra pleinuz dago
gure inguruan.»

Handik bi aste gabe,
bi gorputz¹ elizan :
Etxe hartarik ziren
ekarririk izan.
Eta bien arimak
zeruan zabiltzan
Lurreko gaitzetarik
betikotz gerizan.

¹ bi gorpu

-25-

Mende jende mendre.

Aire zaharra, hitzak Zaldubik.

1882 an.

Lehen-go den-bo-re-tan ez zela deus o-nik
 Maiz a-di-tzen de-na da gaz-te hoi-en ga-nik
 Cha-har-ra nai-ze-la kotz erran go-go dut nik
 O-rai-ko-ez ba-den etz erren-ku-ra-du-nik

Lehengo demboretan
 ez zela deus onik,
 Maiz aditzen dena da
 gazte hoi-en ganik.
 Xaharra naizelakotz
 erran gogo dut nik,
 Oraikoez baden etz
 errenkuradunik.

Mende jende mendre

Aire zaharra.
 Hitzak Zaldubik 1882an.

Le-hen-go den-bo-re - tan
 ez ze - la deus o - nik
 Maiz a - di-tzen de - na da
 gaz-te hoi-en ga - nik
 Xa-ha-rra nai-ze - la kotz
 e - rran go - go dut nik
 O-rai-ko-ez ba - den etz
 e - rren - ku - ra - du - nik

Lehen-go denboretan ez zela deus onik
 Maiz aditzen dena da gazte hoi-en ganik.
 Xaharra naizelakotz erran gogo dut nik
 Oraikoez badenetz errenkuradunik.¹

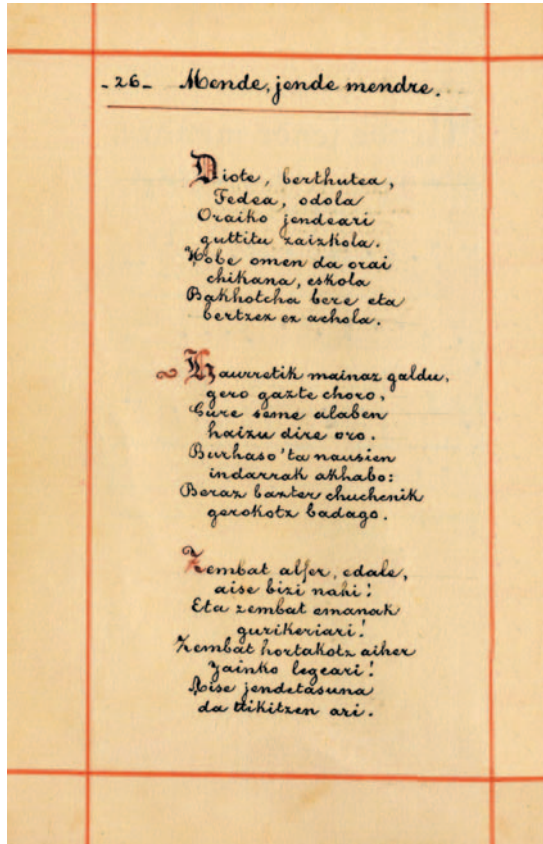
¹ arranguradunik

Mende, jende mendre

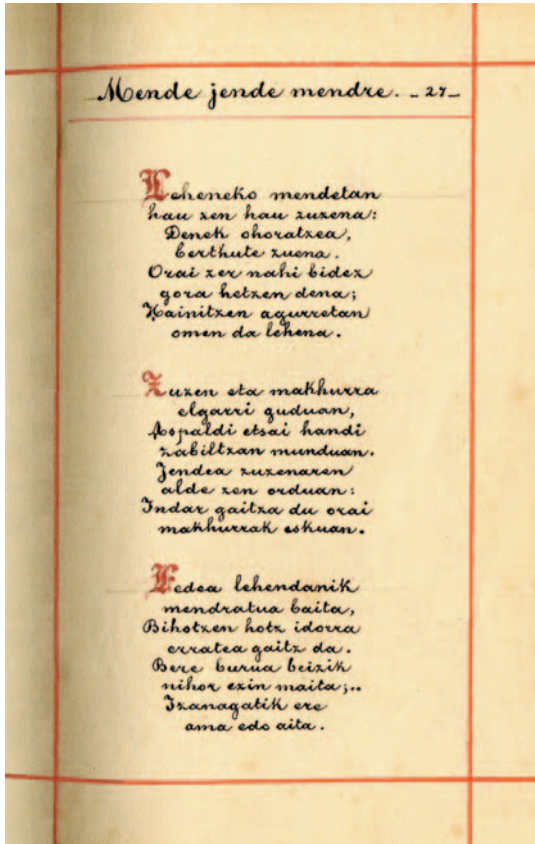
Diotte bertutea,
fedea, odola,
Oraiko jendeari
gutitu zaizkola.
Hobe omen da orai
xikana, eskola,
Bakotxa bere eta
bertzez ez axola.

Haurretik mainaz galdu,
gero gazte xoro,
Gure seme alaben
haizu dire oro.
Burhaso'ta nausien
indarrak akabo !
Beraz, bazter xuxenik
gerokotz badago.

Zenbat alfer, edale,
aise bizi nahi !
Eta zenbat emanak
gurikeriari !¹
Zenbat hortakotz aiher
Jainko legeari !
Aise jendetasuna
da ttikitzen ari.

¹ mollesse

Mende jende mendre

Leheneko mendetan,
 hau zen hau zuzena :
 Denek ohoratzea
 bertute zuena.
 Orai zer nahi bidez,
 gora heltzen dena,
 Ainitzen agurretan
 omen da lehená.

Zuzen eta makurra¹
 elgarri guduán,
 Aspaldi etsai handi
 zabiltzan munduan.
 Jendea zuzenaren
 alde zen orduán ;
 Indar gaitza du orai
 makurrak eskuan.

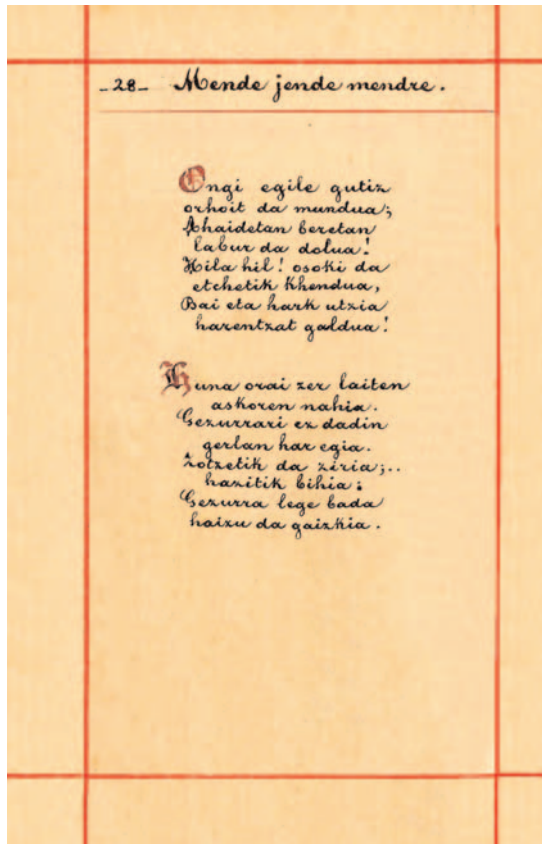
Fedea lehendanik
 mendratua baita
 Bihotzen hotz idorra
 erratea gaitz da.
 Bere burua baizik
 nihor ezin maita
 Izanagatik ere
 ama edo aita.

¹ le bien et le mal

Mende jende mendre

Ongi egile gutiz
 orhoit da mundua ;
 Ahaidetan beretan
 labur da dolua !
 Hila hil ! Osoki da
 etxetik kendua.
 Bai eta hark utzia
 harentzat galdua.

Huna orai zer lait¹
 askoren nahia :
 Gezurrari ez dadin
 gerlan has egia.
 Zotzetik da ziria ;
 hazitik bihia ;
 Gezurra lege bada,
 haizu da gaizkia.

¹ litzatekeen, batuz

- 29 -

Pattin dirudun ez fededun.
Aire probintziar batean. Hitzak Zaldubik.
1880 can.

Allegro

Ez du urthe ham-batik sor he-rritik jua
nik, Pattin etorri zaiku a-berats jada nik.
Agur e-ta o-hore nahiz de-nen ga-nik
Nor da orai herrian Pattin bezain jau-nik?

Ez du urthe hambatiti
sor herritik jaunik,
Pattin etorri zaiku
aberats jadanik;
Agur eta ohore
nahiz denen ganik;
Nor da orai herrian
Pattin bezain jaunik?

Ez du urte hanbatik sor herritik jaunik,
Pattin etorri zaiku aberats jadanik.
Agur eta ohore nahiz denen ganik
Nor da orai herrian Pattin bezain jaunik ?¹

Pattin dirudun ez fededun

Aire probintziar batean.
Hitzak Zaldubik; 1880ean

Allegro

Ez du ur-te han - ba-tik
sor he-rr-i-tik jua - nik
Pa - ttin e - to - rri zai - ku - a -
be - rats ja - da - nik.
A - gur e - ta o - ho - re
na - hiz de - nen ga - nik
Nor da o - rai he - rri - an Pa -
ttin be - zain jau - nik?

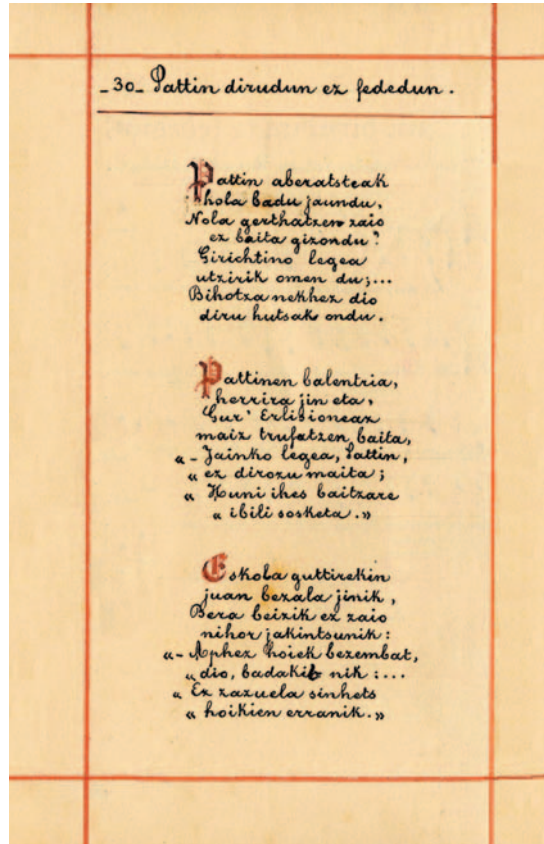
¹ ≈ jaun handirik

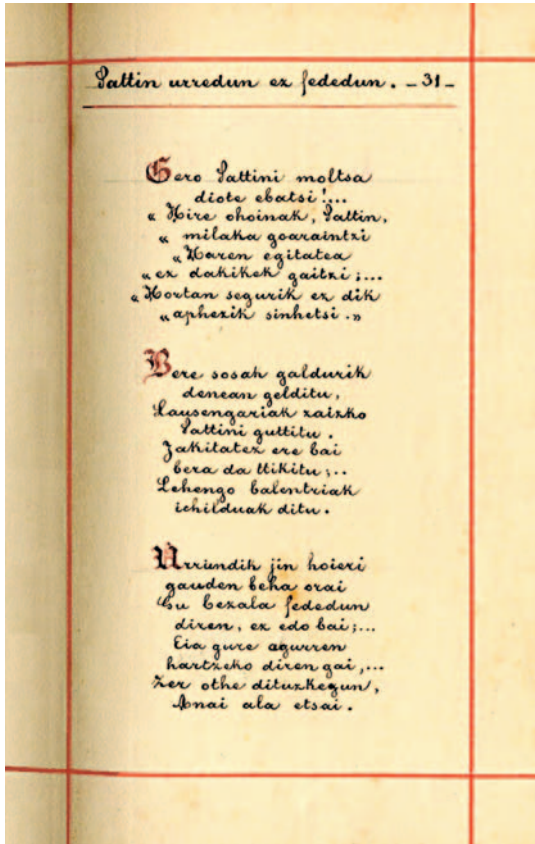
Pattin dirudun ez fededun

Pattin aberasteak
hola badu jaundu,
Nola gertatzen zaio
ez baita gizondu ?
Girixtino legea
utzirik omen du...
Bihotza nekez diro¹
diru hutsak ondu.

Pattinen balentria,
herrira jin eta,
Gur'erlisioneaz
maiz trufatzen baita.
« Jainko legea, Pattin
ez dirozu maita ;
Huni ihes baitzare
ibili sosheta.»

Eskola guttirekin
juan bezala jinik,
Bera baizik ez zaio
nihor jakintsunik.
« Apez hoiek bezenbat
dio, badaikit nik,
Ez zazuela sinets
horien erranik !»

¹ dezake

Pattin urredun ez fededun

Gure Pattini moltsa
diote ebatsi !
« Hire ohoinak, Pattin,
milaka goraintzi !
Haren egitatea
ez dakikek¹ gaitzi...
Hortan segurik ez dik
apezik sinetsi.»

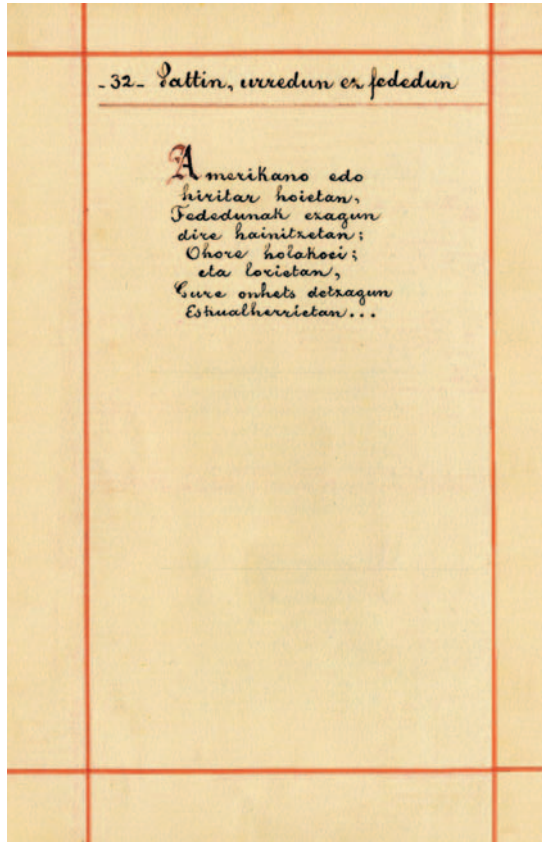
Bere sosa galdurik
denean gelditu,
Lausengariak zaizko
Pattini guttutu.
Jakitatez ere bai
bera da ttikitu ;
Lehengo balentriak
ixilduak ditu.

Urrundik jin hoieri
gauden beha orai,
Gu bezala fededun
diren ez edo bai.
Eia gure agurren
hartzeko diren gai ;
Zer ote dituzkegun,
anai ala etsai.

¹ (hura-hiri)dakiake, batuz
(dezakek, hobeki legoke naski...)

Pattin urredun¹ ez fededun

Amerikano edo
hiritar hoietan
Fededunak ezagun
dire ainitzetan ;
Ohore holakoeri
eta, lorietan,
Gure onets detzagun
Eskual herrietan...

¹ urredun = dirudun

- 33 -

Bildotxa eta otsoa.

1873 an, garhait saria daran izan zuena.
Hitzak eta airea Zaldubik pharatuak.

Primade-ra goiz batez xirripa bats-
ra Bildotx bat a-ma gabe gan zen edate-
ra: Hantxet a-ri zelarik churga churga be-
ra, Oihan-etik Otsoa zitraion athera-

Primadera goiz batez
chirripa batera
Ama gabe bildotxa
gan zen edatera.
Hantxet ari zelarik
churga churga bera,
Oihanetik otsoa
zitraion athera.

Bildotxa eta otsoa

1873an, garhait saria daran izan zuena.
Hitzak eta airea Zaldubik paratuak.

Pri-ma-de-ra goiz ba-tez
xi-ri-pa ba-te-ra Bil-dotx bat
a-ma ga-be jua-n zen e-da-te-
ra: Han-txet a-ri ze-la-rik
xur-ga xur-ga be-ra, Oi-ha-ne-
tik o-tso-a zi-tzai-on a-te-ra

Primadera goiz batez, xirripa batera
Ama gabe bildotxa jua-n zen edatera.
Hantxe ari zelarik xurga xurga¹, bera,
Oihanetik otsoa zitzai-ona atera.

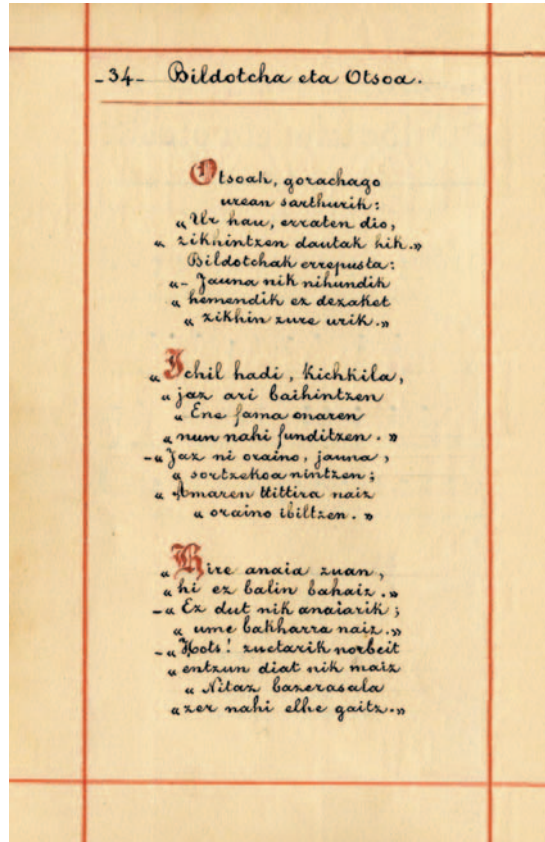
¹ edan eta edan

Bildotxa eta otsoa

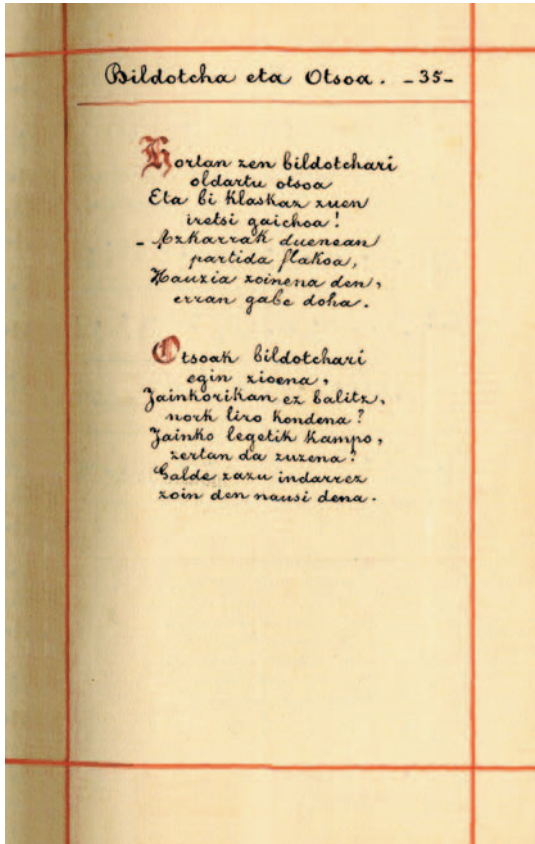
Otsoak goraxago
 urean sarturik :
 « Ur hau, erraten dio,
 zikintzen dautak hik.»
 Bildotxak errepusta :
 « Jauna nik nihundik
 Hemendik ez dezaket
 zikin zure urik.»

« **I**xil hadi, kixkila
 jaz ari baihintzen
 Ene fama onaren
 nun nahi funditzen !»
 « Jaz ni oraino, jauna,
 sortzekoa nintzen !
 Amaren ttittira naiz
 oraino ibiltzen.»

« **H**ire anaia zuan
 hi ez balin bahaiz !»
 « Ez dut nik anaiarik ;
 ume bakarra naiz.»
 « Hots ! zuetarik norbeit
 entzun diat nik maiz
 Nitaz bazerasala¹
 zer nahi elhe gaitz.»

¹ ≈ gaizki erranka ari zela

Bildotxa eta otsoa

Hortan zen bildotxari
 oldartu otsoa
 Eta bi klaskaz zuen
 iretsi gaixoa!
 Azkarrak duenean
 partida flakoa
 Auzia zoinena den
 erran gabe doha.

Otsoak bildotxari
 egin zioena¹,
 Jainkorikan ez balitz
 nork liro kondena?
 Jainko legetik kanpo
 zertan da zuzena?
 Galda zazu indarrez
 zoin den nausi dena.

¹ ziona, batuaz

Belea eta axeria

Aire zaharrean. Aintzineko
alegiarekin batean neurtitz
garhait saria izan zuena.

Be - le bel - txak ha - ra - gi
pus - ka bat mo - ko - an___ jan go - go - a za
du - kan haitz ba - ten kas - ko - an___
A - xe - ri - a i - hi - zin han gain - di bai - tzo
han___ U - sain - ka e - ta be - ha
tri - ka - tzen zai - o han___

- 36 -

Belea eta axeria

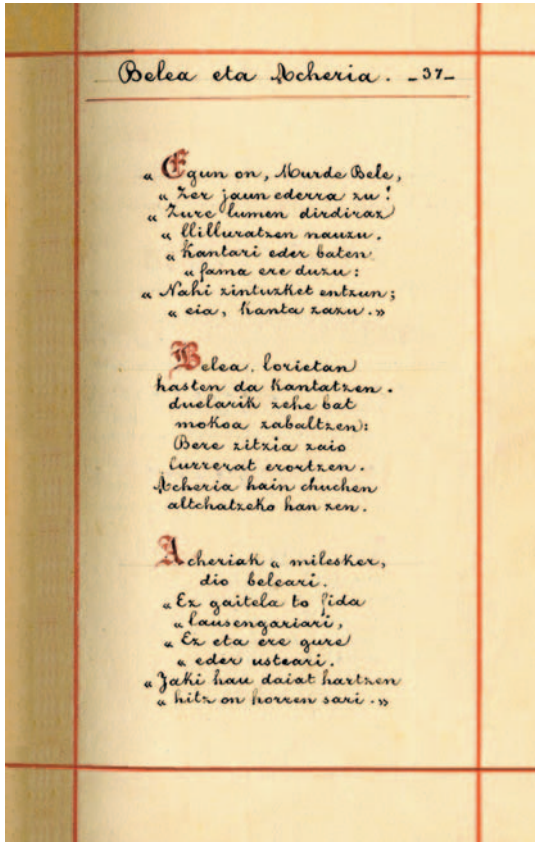
Aintzineko alegiarekin batean neurtitzari,
garhait saria izan zuena. Aire zaharrean.

Be le beltzak haragi puska bat moko.
an jan gogoa zagokan haitz baten kasko
an Axeria i hizin han gaindi baitzo han
Usainka eta beha trikatzen raio han

Be le beltzak haragi
puska bat mokoan,
jan gogoa zagokan,
haitz baten kaskoan.
Axeria ihizin
han gaindi baitzohan,
Usainka eta beha
trikatzen raio han.

Bele beltzak haragi puska bat mokoan,
Jan gogoa zagokan¹ haitz baten kaskoan.
Axeria ihizin han gaindi baitzohan,
Usainka eta beha trikatzen² zaio han.

¹ ≈ zadukan, zaukan (zeukan, batuaz)
² ≈ gelditzen

Belea eta axeria

« Egun on, Murde Bele,
 zer jaun ederra zu !
 Zure lumen dirdirax
 lilluratsen nauzu.
 Kantari eder baten
 fama ere duzu :
 Nahi zintuzket entzun ;
 eia, kanta zazu !»

Belea lorieta
 hasten da kantatzen.
 Duelarik zehe bat
 mokoa zabaltzen.
 Bere zitxia zaio
 lurrerat erortzen...
 Axeria hain xuxen
 altxatzeko han zen.

Axeriak « Milesker !»
 dio beleari.
 « Ez gaitela¹ to fida
 lausengariari !
 Ez eta ere gure
 eder usteari !
 Jaki hau daiat hartzen
 hitz on horren sari.»

¹ ez gaitezela, batuaz

Asto bat errelekiekin¹

Aire xaharrean. Hitzak Zaldubik
1864ean egina da alegia hau.

Andante

As - to bat kar - ga - tu - a
e - rre - le - ki — sain - duz,
Tri - ki tri - ki ba - zo - han
pan - pa - li - na — soi - nuz:
Jen - de - a e - rre - le - ki
hoi - e - ri in - gu - ruz,
zei - na - tuz pa - ra - tzen zen
u - kur - tu - rik — bu - ruz.

- 38 -

Asto bat errelekiekin.

Aire xaharrean: Hitzak Zaldubik.
1864ean egina da alegia hau.

Andante

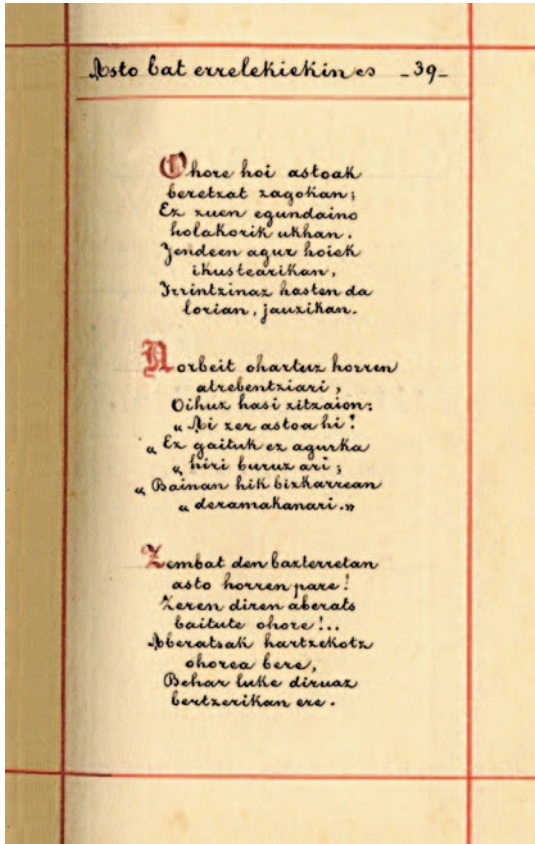

As - to bat kar - ga - tu - a erreleki sain -
duz, triki triki ba - zohan pampalina soi -
nuz: Jendea erreleki hoi - eri ingu - rur,
zeinatuz paratzen zen ukhurturik bu - rur.

Asto bat kargatua
erreleki sainduz,
Triki triki bazohan
pampalina soinuz.
Jendea erreleki
hoieri inguruz,
zeinatuz paratzen zen
ukhurturik buruz.

Asto bat kargatua erreleki sainduz
Triki triki bazohan pampalina soinuz.
Jendea erreleki hoieri inguruz,
Zeinatuz paratzen zen, ukurturik buruz.

¹ Avec les Reliques (des saints)

Asto bat errelekiekin

Ohore hoi astoak
beretzat zagokan¹
Ez zuen egundaino
holakorik ukan.
Jendeen agur hoiek
ikustearikin
Irrintzinaz hasten da
lorian, jausikan.

Norbeit ohartuz horren
atrebentziari²
Oihuz hasi zitzaion :
« Ai ! zer astoa hi !
Ez gaituk ez agurka
hiri buruz ari,
Bainan hik bizkarrean
deramakanari.»

Zenbat den bazterretan
asto horren pare !
Zeren diren aberats,
baitute ohore !
Aberatsak hartzekotz
ohorea bere,
Behar luke diruaz
bertzerikan ere.

¹ ≈ zadukan, zaukan (zeukan, batuaz)
² ausartziari

Axeria eta akerra

Aire xaharrean. Hitzak Zaldubik

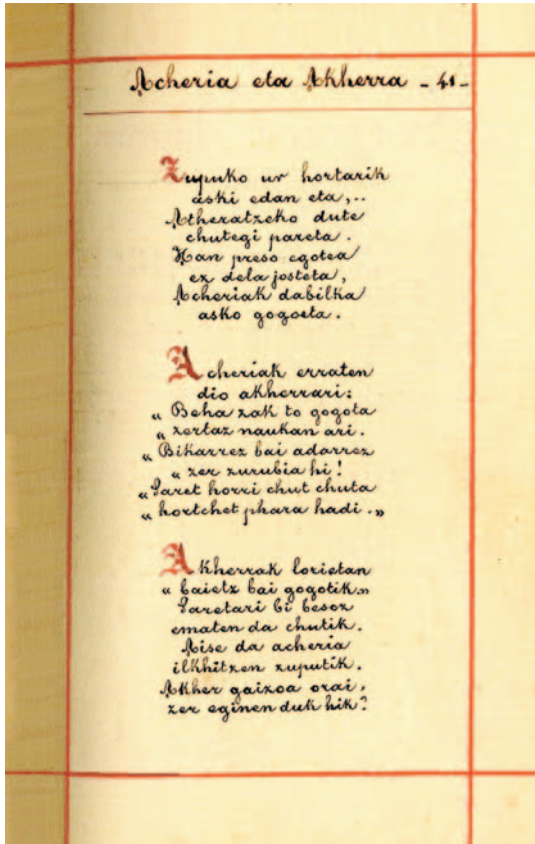
A - ker za-har bat e - ta a -
 xe - ri - a be - hin, El -
 5 gar la-gun har - tu - rik bi -
 7 dai - az zo - ha - zin. Be -
 roz e - ta e - ga - rriz bi -
 11 ek el - ga - rre - kin, Zu -
 13 pu ba - ten zo - la - ra zu -
 ten jau - zi e - gin.

- 40 -
Axeria eta akerra
 Aire xaharrean, hitzak Zaldubik.
 Aker zahar bat eta axeria behin, El-
 gar lagun harturik bidaiar zohazin. Be-
 roz eta egarriz biek elgarrekin, Zu-
 pu baten zolara zuten jauzi egin.

Aker zahar bat eta
 axeria behin
 Elgar lagun harturik
 bidaiar zohazin.
 Beroz eta egarriz
 biek elgarrekin,
 Zupu baten zolara
 zuten jauzi egin.

Aker zahar bat eta axeria, behin,
 Elgar lagun harturik bidaiar zohazin.
 Beroz eta egarriz biek elgarrekin
 Zupu¹ baten zolara zuten jauzi egin.

¹ zipu, putzu

Axeria eta akerra

Zupuko ur hortarik
 aski edan eta,
 Ateratzeko dute
 xutegi pareta.
 Han preso egotea
 ez dela josteta,
 Axeriak dabilka¹
 asko gogoeta.

Axeriak erraten
 dio akerrari :
 « Beha zak gogoeta
 zertaz naukan ari
 Bizkarrez bai adarrez
 zer zurubia, hi !
 Paret horri xut-xuta
 hortxe para hadi.»

Akerrak lorietan :
 « Baietz bai gogotik »
 Paretari bi besoz
 ematen da xutik.
 Aise da axeria
 ilkitzen² zuputik.
 Aker gaixoa orai
 zer eginen duk hik ?

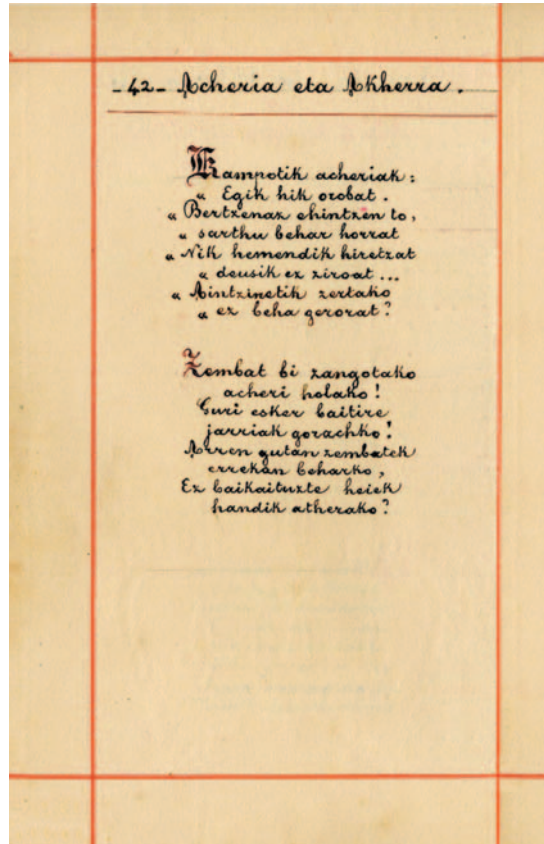
¹ derabila (darabil, batuaz)

² jalgitzen/ ateratzen

Axeria eta akerra

Kanpotik axeriak :
« Egik hik orobat ;
Bertzenaz ez hintzen to
sartu behar horrat !
Nik hemendik hiretzat
deusik ez ziroat¹ !
Aintzinetik zertako
ez beha gerorat ? »

Zenbat bi zangotako
axeri holako,
Guri esker baitire
jarriak goraxko !
Arren, gutan zenbatek
errekan beharko
Ez baikaituzte heiek
handik aterako ?

¹ zezakeat

- 43 -

Kuia eta Ezkurra.

Biseca (Iruenen nusu..) - Hitzak Zaldubik.

Andante

Haitz baten itzalean ontsa jan edana,
Perttoli jakintsuna zagoen etzana:
« Haitzean hezkurr'eta (bis)
kuia nun emana!
Ez zitzaioen ongi Jainkoaren lana.

Haitz¹ baten itzalean, ontsa jan edana
Perttoli jakintsuna zagoen etzana.
« Haitzean ezcurr'eta (bis)
kuia nun emana!
Ez zitzaiokeen ongi Jainkoaren lana.

Kuia eta ezkurra

Airea : Iruenen ari nuzu.
Hitzak Zaldubik

Andante

Haitz ba-ten i-tza-le - an
Per - tto-li ja-kin-tsu - na
on-tsa jan e - da - na,
za - go - en e - tza - na:
Hai - tze - an ez - kurr' e - ta
hai - tze - an ez - kurr' e - ta
ku - ia nun e - ma - na!
Ez zi-tzai-o - en on - gi
Jain - ko - a - ren la - na

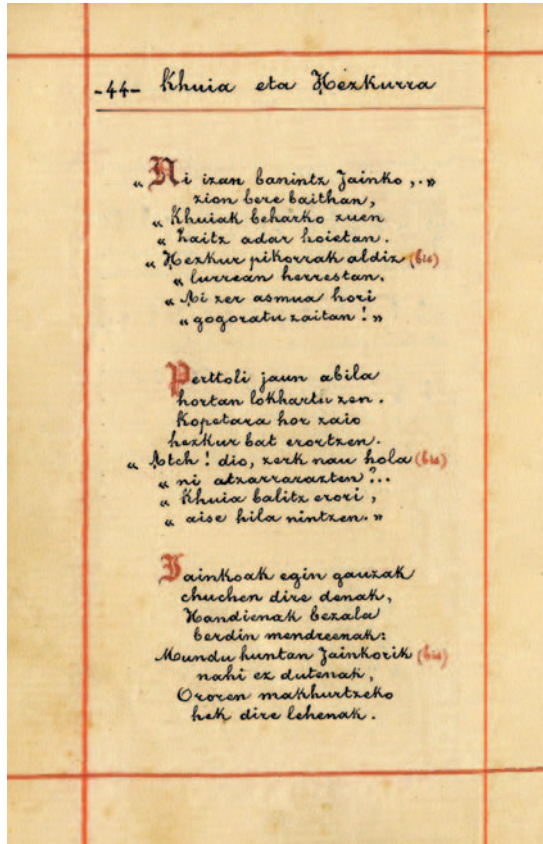
¹ haritz

Kuia eta ezkurra

« Ai, izan banintz Jainko...
 zion bere baitan
 Kuiak beharko zuen
 haitz adar hoietan !
 Ezkur pikorrak aldiz (bis)
 lurrean herrestan
 Ai zer asmua hori
 gogoratu zaitan ! »

Perttoli jaun abila
 hortan lokartu zen.
 Kopetara¹ hor zaio
 ezkur bat erortzen :
 « Atx ! dio zerk nau hola (bis)
 ni atzarrarazten ?
 Kuia balitz erori,
 aise hila nintzen. »

Jainkoak egin gauzak
 xuxen dire denak,
 Handienak bezala
 berdin mendreenak.
 Mundu huntan Jainkorik (bis)
 nahi ez dutenak
 Orogen makhurtzeko
 hek dire lehenak.

¹ bekokira

-45-

Abereak izurritearekin.

Hitzak eta airea Zaldubik jharatuak.
in 1866 can. m

Andante

I - zurrite gorria baitzen aberetan, I -
kustekoak ziren denak ikharetan, Ho -
bendun handi rombeit bide zela hetan, Go -
goratu zitzairen guzi-eri be-tan.

Izurrite gorria
baitzen aberetan,
Ikustekoak ziren
denak ikharetan;
Hobendun handi
bide zela hetan,
Gogoratu zitzairen
guzieri betan.

Izurrite gorria baitzen aberetan,
Ikustekoak ziren denak ikaretan :
Hobendun handi zenbait bide zela hetan¹
Gogoratu zitzairen guzieren betan.

Abereak izurritearekin

Hitzak eta airea.
Zaldubik paratuak 1866an

Andante

I - zu - rri - te go -
rri - a bai - tzen a - be - re -
tan, I - kus - te - ko - ak
zi - ren de - nak i - ka - re -
tan, Ho - ben - dun han - di
zon - bait bi - de ze - la he -
tan, Go - go - ra - tu zi -
tzai - en gu - zi - e - ri be - tan.

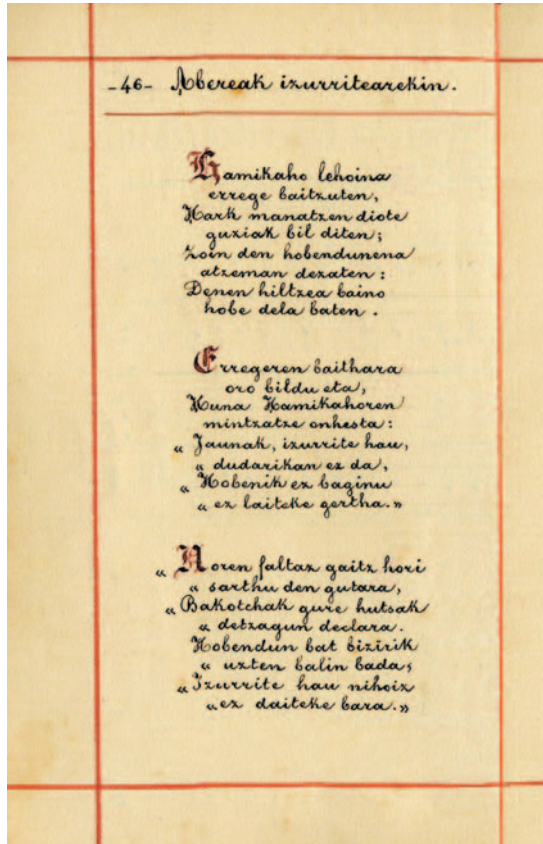
¹ menturaz bazela haietan

Abereak izurritearekin

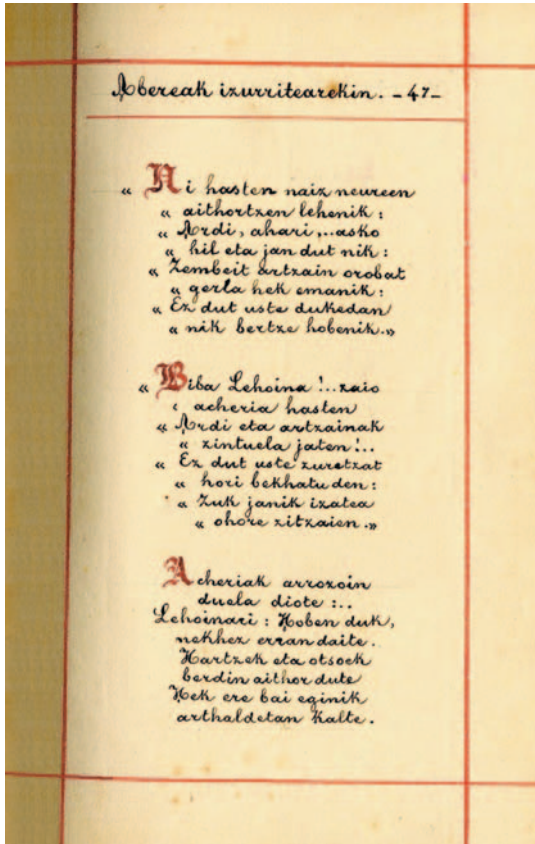
Hamikaho lehoia
errege baitzuten
Hark manatzen diote
guziak bil diton ;
Zoin den hobendunena¹
atzeman dezaten :
Denen hiltzea baino
hobe dela baten.

Erregeren baitara
oro bildu eta,
Huna Hamikahoren
mintzatze onesta :
« Jaunak, izurrite hau
dudarikan ez da,
Hobenik ez baginu
ez laiteke gerta.»

« **N**oren faltaz gaitz hori
sartu den gutara ?
Bakotxak gure hutsak
detzagun deklara.
Hobendun bat bizirik
uzten balin bada,
Izurrite hau nihoiz
ez daiteke bara.»

¹ errudun nagusia

Abereak izurritearekin

« **N**i hasten naiz neureen
 aitortzen lehenik :
 Ardi, ahari, asko
 hil eta jan dut nik.
 Zenbeit artzain orobat,
 gerla hek emanik ;
 Ez dut uste dukedan
 nik bertze hobenik. »

« **B**iba lehoina ! zaiio
 axeria hasten.
 Ardi eta artzainak
 zintuela¹ jaten ?
 Ez dut uste zuretzat
 hori bekatu den :
 Zuk janik izatea
 ohore zitzaion ! »

Axeriak arrazoin
 duela diote :
 Lehoinari : « Hoben duk »,
 nekez erran daite.
 Hartzek eta otsoek
 berdin aitor dute
 Hek ere bai eginik
 artaldetan kalte.

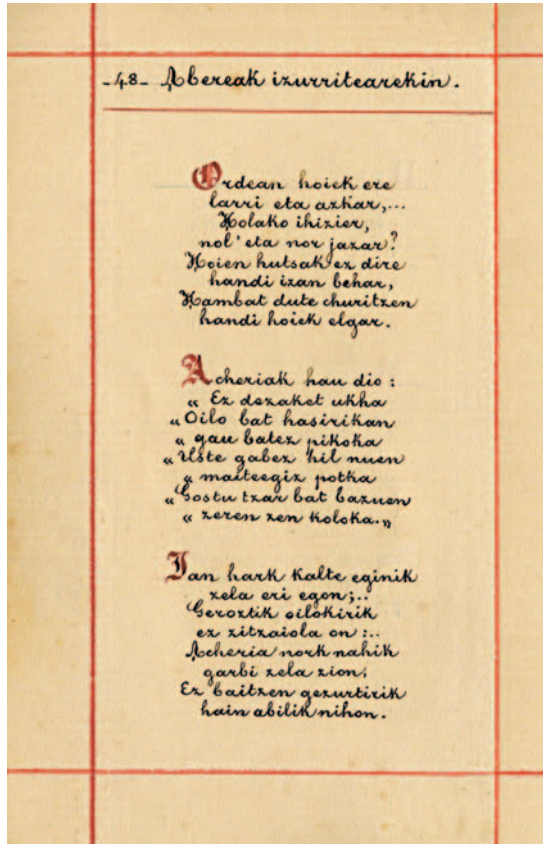
¹ zinituela (zenituela, batuaz)

Abereak izurritearekin

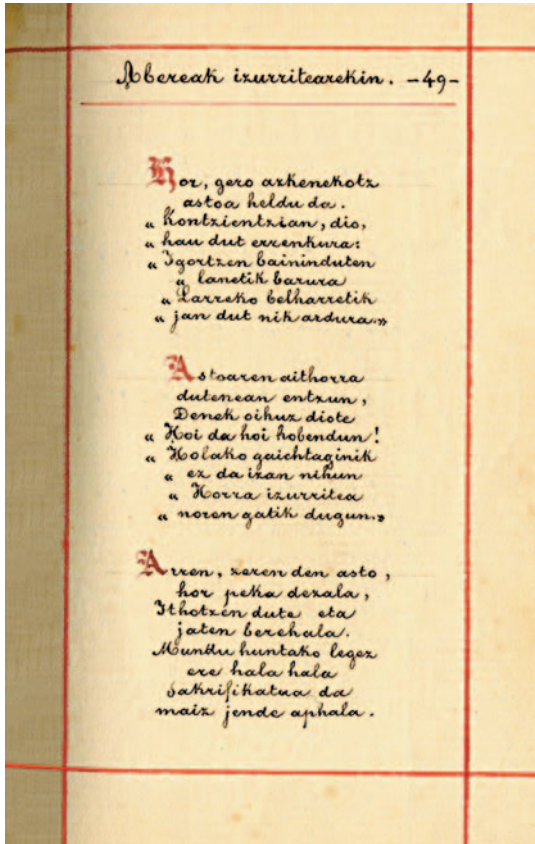
Ordean hoiek ere
larri eta azkar..
Holako ihizier,
no! eta nor jazar ?
Hoi en hutsak ez dire
handi izan behar..
Hanbat dute xuritzen
handi hoiek elgar.

Axeriak hau dio :
« Ez dezaket uka
Oilo bat hasirikan,
gau batez pikoka
Uste gabez hil nuen
maiteegiz, pott-ka¹ !
Gostu tzar bat bazuen
zeren zen koloka !»

Jan hark kalte eginik
zela eri egon,
Geroztik oilokirik
ez zitziola on
Axeria nor nahik
garbi zela zion
Ez baitzen gezurtirik,
hain abilik, nihon.

¹ musuka

Abereak izurritearekin

Hor, gero, azkenekotz,
 astoa heldu da
 « Kontzientzian, dio,
 hau dut errenkura¹
 Igortzen baininduten
 lanetik barura,
 Larreko belharretik
 jan dut nik, ardura.»

Astoaren aitorra
 dutenean entzun,
 Denek oihuz diote :
 « Hoi da hoi hobendun !
 Holako gaixtaginik
 ez da izan nihun !
 Horra izurritea
 noren gatik dugun.»

Arren, zeren den asto,
 hor peka dezala !
 Itotzen dute eta
 jaten berehala.
 Mundu huntako legez
 ere hala-hala :
 Sakrifikatua da
 maiz jende apala.

¹ arrangura

Hartz bat eta bi ihiztari

Aire zaharrean.
Hitzak Zaldubik 1876an

La-rru-gin ba-ti be-hin
 bi san-ta-gra-zi - ar: Men-di-an
 du-gu hartz bat hil go-go-a bi-
 har: Ha-ren la - rru - a du - gu
 zu-ri sal-du be - har. Tra-tu-a
 e-gin zu-ten ha-mar un-tza zi-lar.

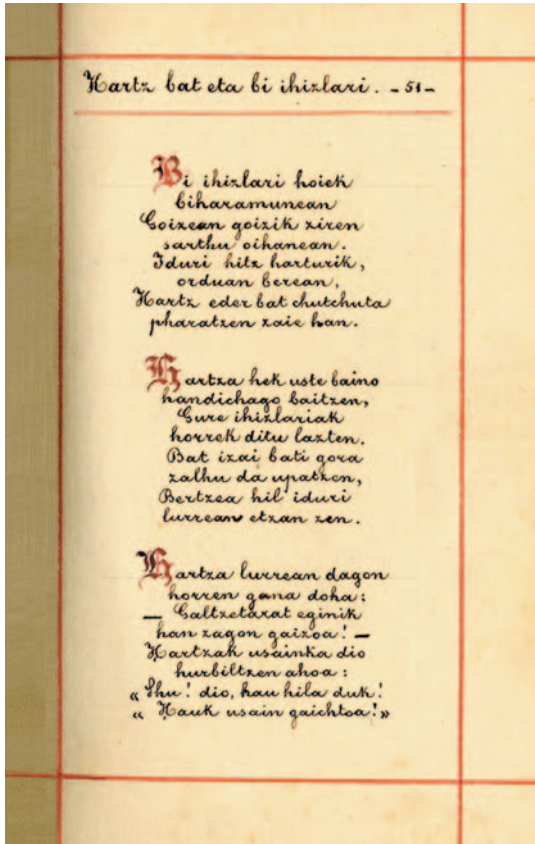
- 50 -
Hartz bat eta bi ihiztari.
 Aire zaharrean. Hitzak Zaldubik.
 1876 can.

Larrugin bati be-hin bi santagrazi-
 ar: Mendian dugu hartz bat hil gogo-a bi-
 har: Haren larrua du-gu zuri saldu be-
 har. Tratua egin zuten hamar untzazilar.

Larrugin bati behin
 bi Santagraziar:
 « Mendian dugu hartz bat
 « hil gogo-a bihar.
 « Haren larrua dugu
 « zuri saldu behar.»
 « Tratua egin zuten,
 hamar untza zilar.

Larrugin bati behin bi santagraztar :¹
 « Mendian dugu hartz bat hil gogo-a bihar.
 Haren larrua dugu zuri saldu behar.»
 Tratua egin zuten hamar untza zilar.

¹ santagraztar

Hartz bat eta bi ihiztari

Bi ihiztari horiek,
 biharamunean,
 Goizean goizik ziren
 sartu oihanean.
 Iduri hitzarturik,
 orduan berean,
 Hartz eder bat xut-xuta
 paratzen zaie han.

Hartza, hek uste baino
 handixago baitzen,
 Gure ihiztariak
 horrek ditu lazten.
 Bat izai bati gora
 zalu da upatzen,
 Bertzea hil iduri,
 lurrean etzan zen.

Hartza, lurrean dagon
 horren gana doha :
 Galtzetarat eginik
 han zagon gaiztoa !
 Hartzak, usainka, dio
 hurbiltzen ahoa :
 « Phu ! dio, hau hila duk !
 Hauk¹ usain gaiztoa ! »

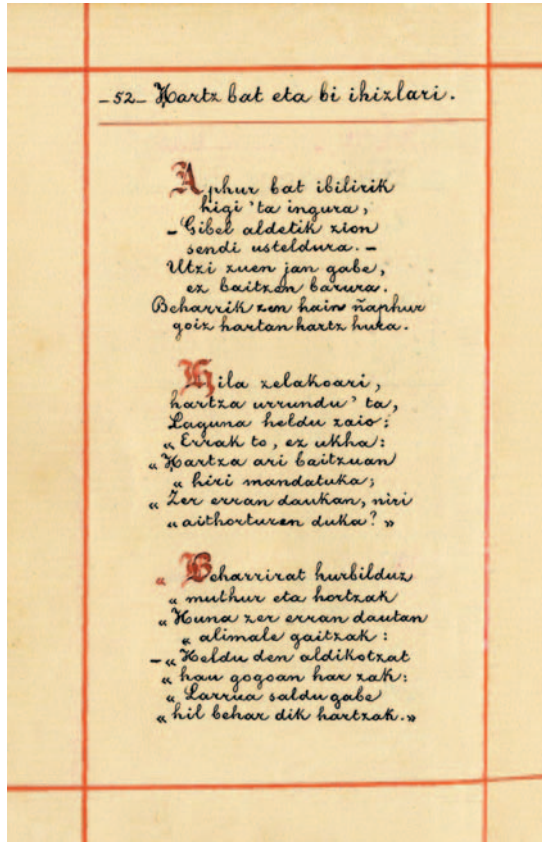
¹ ≈ hau duk usain gaiztoa (?)

Hartz bat eta bi ihiztari

Apur bat ibilirik
 higi'ta ingura,
 Gibelaldetik zion
 sendi usteldura.
 Utzi zuen, jan gabe,
 ez baitzen barura.
 Beharrik zen hain ñapur,
 goiz hartan, hartz hura.

Hila zelakoari,
 hartza urrundu'ta,
 Laguna heldu zaio :
 « Errak to, ez uka !
 Hartza ari baitzuan¹
 hiri mandatuka,
 Zer erran daukan niri
 aitorturen duka ? »

Beharriat hurbilduz
 mutur eta hortzak
 Huna zer erran dautan
 alimale gaitzak :
 « Heldu den aldikotzat
 hau gogoan har zak :
 Larrua saldu gabe
 hil behar dik hartzak ! »

¹ baitzen, to-ka Senperen ;
 "baitzaian" hobeki
 ikusiko genuen naski...

- 53 -

Aita biltzaileari Seme barraiari.

Hitzak eta airea Zaldubik paratuak. 1865an.

Aberats zikhoitz batek metaka diruak.
Beti oso zagozkan kutxan giltzatuak.
Semetto bat baitzuen, hor a. trebituak.
Harrapatzen diozka oro urdinduak.

Aberats zikhoitz batek metaka diruak
Beti oso zagozkan¹ kutxan giltzatuak.
Semetto bat baitzuen, hor, atrebituak
Harrapatzen diozka² oro, urdinduak.³

Aita biltzaileari Seme barraiari

Hitzak eta airea
Zaldubik paratuak 1865an.

A-be-rats zi-koitz ba-tek
me-ta-ka di-ru-ak.
be-ti o-so za-duz-kan
ku-txan gil-tza-tu-ak.
Se-me-tto bat bai-tzu-en,
hor a-tre-bi-tu-ak
Ha-rra-pa-tzen di-oz-ka
o-ro ur-din-du-ak.

¹ zauzkan (zeuzkan, batuaz)

² dizkio, batuaz

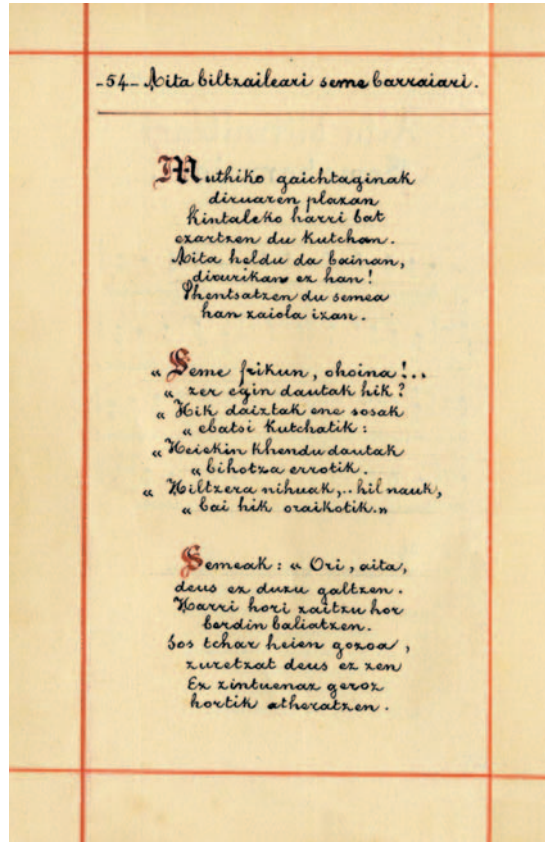
³ herdoiltzen hasiak bezala...

Aita biltzaileari, seme barreiarari

Mutiko gaixtaginak,
diruaren plazan,
Kintaleko harri bat
ezartzen du kutxan.
Aita heldu da bainan
dirurikan ez han !
Pentsatzen du semea
han zaiola izan.

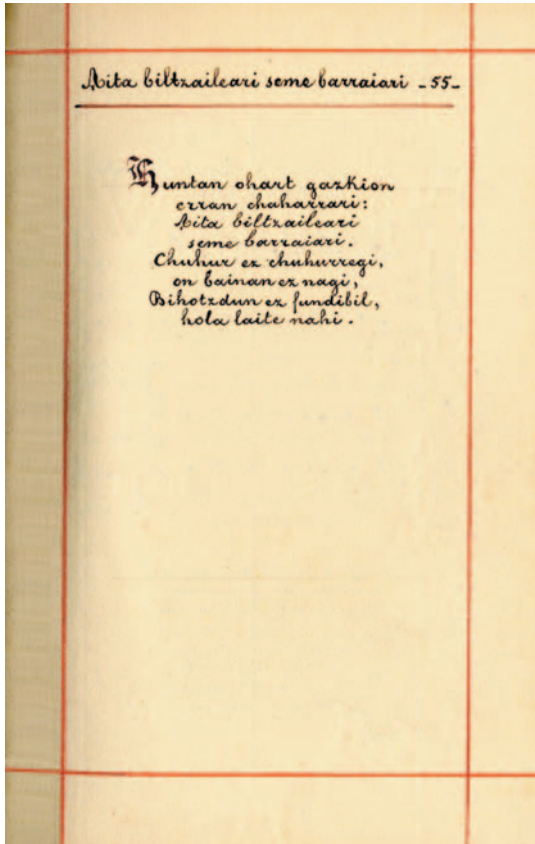
« **S**eme frikun¹ ohoina !
zer egin dautak, hik ?
Hik daiztak² ene sosak
ebatsi kutxatik :
Heiekin kendu dautak
bihotza errotik.
Hiltzerat nihoak, hil nauk,
bai hik oraiкотik.»

Semeak : « Ori aita
deus ez duzu galtzen.
Harri hori zaitzu hor
berdin baliatzen.
Sos txar heien gozoa,
zuretzat deus ez zen
Ez zintuenaz geroz
hortik ateratzen !

¹ filou, canaille

² dizkidak, batuaz

Aita biltzaileari seme barraiari

Huntan ohar gaskion¹
 erran xaharrari :
 « Aita biltzaileari
 seme barraiari.»
 Xuhur, ez xuhurregi,
 on bainan ez nagi,
 Bihotzun, ez fundibil
 hola laite² nahi.

¹ gaskizkion, batuaz

² litzateke, batuaz

Hartz pereka latz

Aire xaharrean.
Hitzak Zaldubik 1882an.

Moderato

Jaun ba-tek o-men zu en-
hartz es-ko-la-tu bat:
Ha-la-ko hartz gu-ti da
a-ger-tu mun-du-rat.
Jau-nak ma-na-tuz ge-roz
ha-rat e-do hu-nat
O-ro zi-oz-kan har-tzak
e-kar-tzen es-ku-rat.

- 56 -

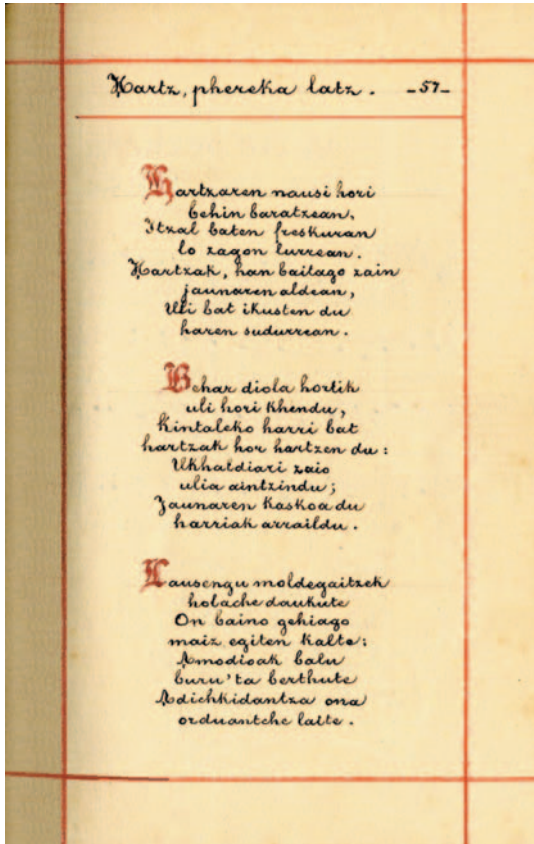
Hartz phereka latz.
Aire xaharrean. Hitzak Zaldubik
1882 an.

Moderato

Jaun batek omen zuen
hartz esko-latu bat.
(Halako hartz guti da
agertu mundurat.)
Jaunak manatur geroz
harat edo hunat,
Oro ziozkan hartzak
ekhartzen eskurat.

Jaun batek¹ omen zuen hartz eskolatu bat
(Halako hartz guti da agertu mundurat...)
Jaunak manatur geroz harat edo hunat,
Oro ziozkan hartzak ekartzen eskurat.

¹ norbait den edo norbait izan nahi lukeen batek

Hartz, perea latz

Hartzaren nausi hori,
behin baratzean
Itzal baten freskuran
lo zagon, lurrean.
Hartzak, han baitago zain,
jaunaren aldean
Uli bat ikusten du,
haren sudurrean.

Behar diola hortik
uli hori kendu,
Kintaleko harri bat
hartzak hor hartzen du.
Ukaldiari zaio
ulia aintzindu:
Jaunaren kaskoa du
harriak arraildu.

Lausengu moldegaitzek
holaxe daukute
On baino gehiago
maiz egiten kalte:
Amodioak balu
buru'ta bertute,
Adixkidantza ona
orduantxe laite¹.

¹ litzateke, batuaz

Burdina eta baxera

Aire ezagutuan.
Hitzak Zaldubik 1879an

Andantino

Lu-rrez-ko el-tze - a - ri
bur-din tu - pi - na bat
Oi - huz ha - si zi - tzai - on:
Hau - gi ne - re ga - nat
Baz - ter e - der i - kus - ten
i - bi - li be - hai - nat
E - ne la - gun har - tzen haut
he - men - dik ain - tzi - nat.

- 58 -

Burdina eta baxera.

Aire ezagutuan. Hitzak Zaldubik.
1879 an.

Andantino.

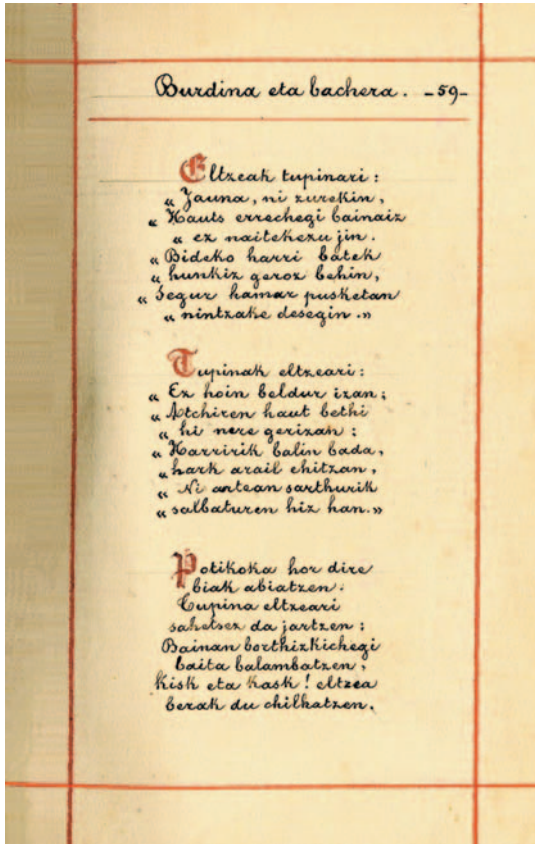
Lurrezko eltzeari burdin tupina bat
Oihuz hasi zitzaion: Haugi nere ganat
Bazter eder i. Kusten ibili behainat
Ene lagun hartzen haut hemendik aintzinat.

Lurrezko eltzeari,
burdin tupina bat;
Oihuz hasi zitzaion:
« haugi nere ganat:
« Bazter eder ikusten
« ibili behainat.
« Ene lagun hartzen haut
« hemendik aintzinat. »

Lurrezko eltzeari burdin tupina bat
Oihuz hasi zitzaion « Haugi¹ ene ganat !
Bazter eder ikusten ibili behainat².
Ene lagun hartzen haut hemendik aintzinat.»

¹ ≈ hator

² behar dinat

Burdina eta baxera. -59-

Eltzeak tupinari :
 « Jauna, ni zurekin,
 « Hauts erretxegi bainair
 « ez naitekeru jin.
 « Bideko harri batek
 « hunkiz geroz behin,
 « Segur hamar pusketan
 « nintzake desegin.»

Tupinak eltzeari :
 « Ez hoin beldur izan;
 « Atchiren haut bethi
 « hi nere gerizan;
 « Harririk balin bada,
 « hark arail ehitzan,
 « Ni artean sarturirik
 « salbaturen hiz han.»

Potikoka hor dire
 biak abiatzen:
 Tupina eltzeari
 sahetsez da jartzen:
 Bainan bortzikixegi
 baita balanbatzen,
 Kisk eta kask! eltzea
 berak du xilatzen.

Burdina eta baxera

Eltzeak tupinari :
 « Jauna ni, zurekin,
 Hauts erretxegi bainair
 ez naitekezu¹ jin
 Bideko harri batek
 hunkiz geroz behin
 Segur hamar pusketan
 nintzake² desegin.»

Tupinak eltzeari :
 « Ez hoin beldur izan ;
 Atxikiren haut beti
 hi nere gerizan.
 Harririk balin bada,
 hark ehail ehitzan³
 Ni artean sarturik,
 salbaturen haiz han.

Potikoka⁴ hor dire
 biak abiatzen.
 Tupina eltzeari
 sahetsez da jartzen.
 Bainan bortzikixegi,
 baita balanbatzen,
 Kisk eta kask ! eltzea
 berak du xilatzen.

¹ ez naiteke, zu-ka

² nintzateke, batuaz

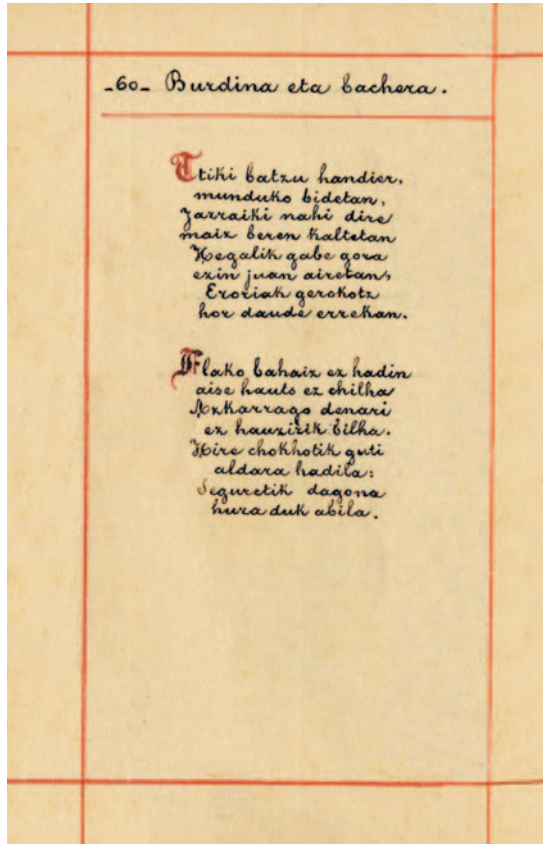
³ ez hazan, batuaz

⁴ jauzi ttiki batzuk eginez

Burdina eta baxera

Ttiki batzu handier¹,
munduko bidetan,
Jarraiki nahi dire
maiz beren kaltetan.
Hegalik gabe gora
ezin juañ airetan,
Eroriak gerokotz
hor daude errekan.

Flako bahaiz, ez hadin
aise hauts, ez xila,
Azkarrago denari
ez auzirik bila.
Hire xokotik guti
aldara hadila :
Seguretik dagona
hura duk abila.

¹ handieri, lapurteraz ;
handiei, batuaz

- 61 -

Beharraren indarra.

Airea: (Atharratze Jauregian.)
Koitxak Zaldubik. 1882an.

Andante

Aitak manatu zion
seme bati behin,
Larrerat egurketa
goizetik jua zadin.
« Hik ekartzeko daiat
zama bat han egin:
« Osorik garraia zak;
« ez zakala arin.»

Beharraren indarra

Airea : Atharratze jauregian
Hitzak Zaldubik.1882an

Andante

Ai - tak ma - na - tu
zi - on se - me ba - ti be -
hin La - rre - rat e - gur -
ke - ta goi - ze - tik jua za -
din. Hik e - kar - tze - ko
dai - at za - ma bat han e -
gin: O - so - rik ga - rrai -
a - zak ez za - ka - la a - rin.

Aitak manatu zion seme bati behin
Larrerat egurketa goizetik jua zadin :
« Hik ekartzeko daiat zama bat han egin :
Osorik garraia zak¹ ez zakala arin.»

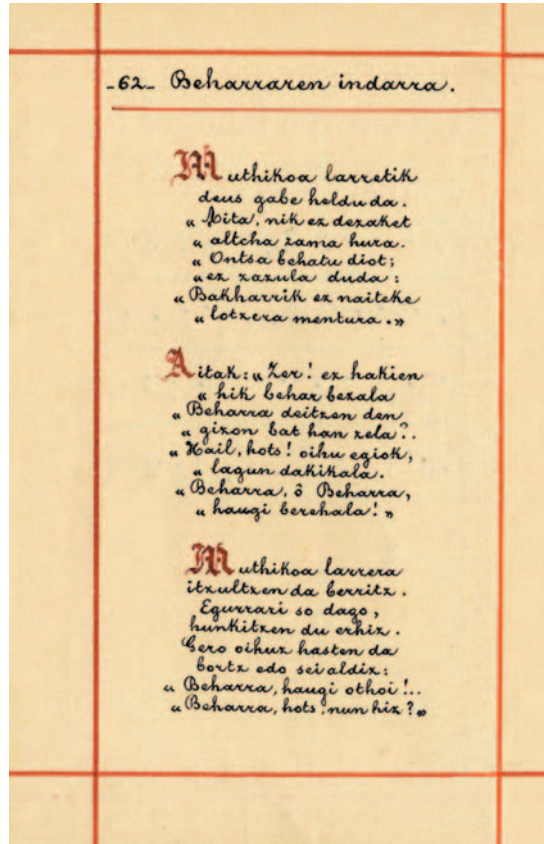
¹ ezak, batuaz

Beharraren indarra

Mutikoa larretik
deus gabe heldu da
« Aita, nik ez dezaket
altxa zama hura !
Ontsa behatu diot
ez zazula duda :
Bakarrik ez naiteke
lotzera mentura.»

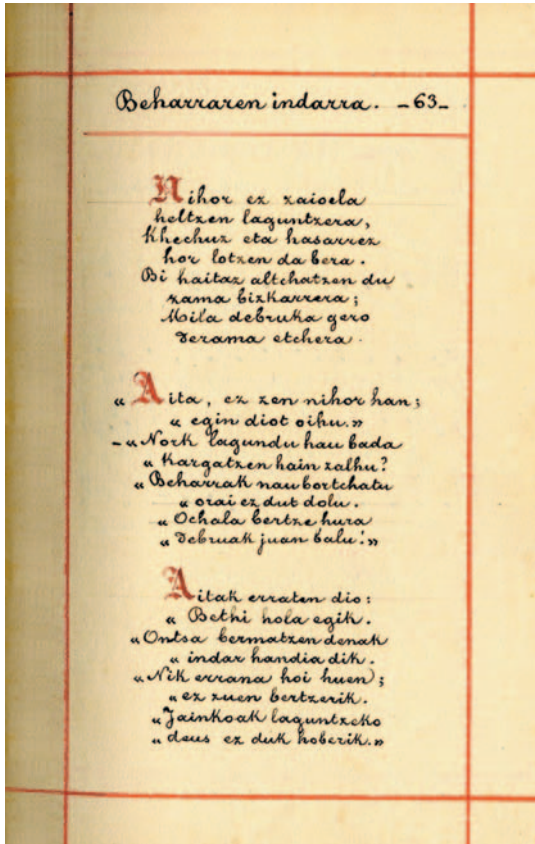
Aitak : « Zer ! ez hakien
hik, behar bezala,
Beharra deitzen dena
gizon bat han zela ?
Hail¹ hots ! oiñu egiok
lagun dakikala² ;
Beharra, o Beharra,
haugi berehala !»

Mutikoa larrera
itzultzen da berriz,
Egurrari so dago
hunkitzen du erhiz.
Gero oiñuz hasten da
bortz edo sei aldiz :
« Beharra haugi otoi
Beharra, hots, nun hiz ?»

¹ habil, batuaz

² dakiala, batuaz

Beharraren indarra

Nihor ez zaiola¹
heltzen laguntzera,
Kexuz eta hasarrez
hor lotzen da bera.
Bi haitaz² altxatzen du
zama bizkarrera ;
Mila debruka gero
derama etxera.

« **A**ita ez zen nihor han
egin diot oihu.»
« Nork lagundu hau, bada
kargatzen hain zalu ?»
« Beharrak nau bortxatu
orai ez dut dolu !
Oxala bertze hura
debrukatu jua balu !»

Aitak erraten dio :
« Beti hola egik.
Ontsa bermatzen denak
indar handia dik ;
Nik errana hoi³ huen,
ez zuen bertzerik.
Jainkoak laguntzeko
deus ez duk hoberik.»

¹ zaiola, batuaz

² haitadaz, entseguz

³ hori

Otsoa eta amiamokoa

Probintziar aire batean.
Hitzak Zaldubik, 1887an.

Allegro

O-tso-ak a-ha-ri bat bai-
tzu - en klas - ka - tu
Zin-tzu-rre-an zi - tzai - on he -
xur bat ko - ka - tu
A - mi - a - mo - ko - a - ri
zi - o - en es - ka - tu
O - toi pla - zer zi - o - netz hu -
ra a - te - ra - tu.

-64-

Otsoa eta amiamokoa

Probintziar aire batean, hitzak Zaldubik.
1887an

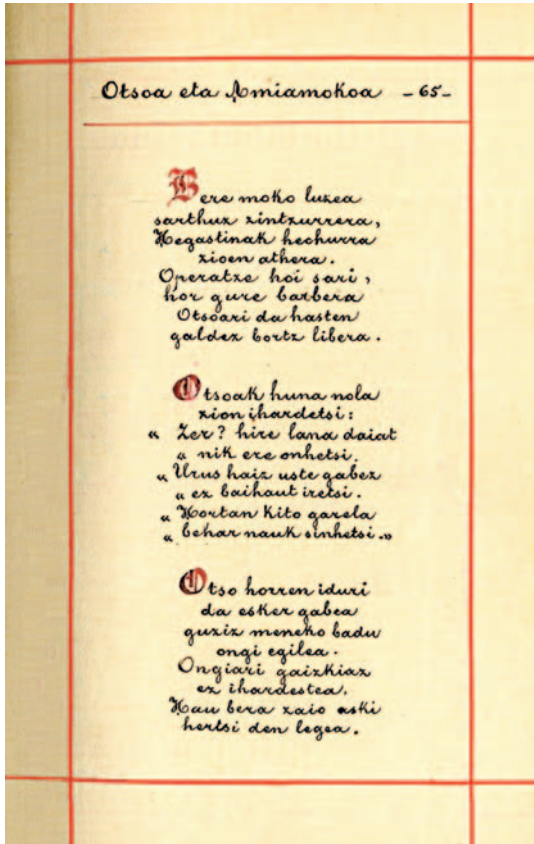
Allegro

Otsoak aha-ri bat baitzuen klaska-
tu. Zintzurrian zitzaion hechur bat koka-
tu Amia-moko-ari zioen eska-tu,
Othoi plazer zion etx hura athera-tu.

Otsoak ahari bat
baitzuen klaskatu,
Zintzurrian zitzaion
hechur bat kokatu.
Amiamokoari
zioen eskatu
Othoi plazer zion etx
hura atheratu.

Otsoak ahari bat baitzuen klaskatu¹,
Zintzurrian zitzaion hexur bat kokatu.
Amiamokoari zioen² eskatu
Otoi plazer zionetz hura ateratu.

¹ zalu irentsi
² zion

Otsoa eta amiamokoa

Bere moko luzea
sartuz zintzurra
Hegastinak hexurra
zioen¹ atera.
Operatze hoi sari
hor, gure barbera
Otsoari da hasten
galdez bortz libera.

Otsoak huna nola
zion ihardetsi :
« Zer ! hire lana daiat
nik ere onetsi ;
Urus haiz, uste gabez
ez baihaut iretsi !
Hortan kito garela
behar nauk sinetsi.»

Otso horren iduri
da esker gabea,
Guziz meneko badu
ongi egilea.
Ongiari gaizkiaz
ez ihardestea,
Hau bera zaio aski
hertsi den legea.

¹ zion

Pello ikazkina

Aire zaharrear.
Hitzak Zaldubik 1889an.

Allegro

Jen - de be - ha - rrak
zi - ren Pe - llo i - kaz - ki -
na, e - ta ha - ren e -
maz - te Ko - xe - pa Mar - ti -
na. Be - ren e - txo - la
zu - ten pe - zoi - nez e - gi -
na, E - ta ja - na - ri
ho - tza, ta - lo' ta xar - di - na.

- 66 -

Pello ikazkina.

Aire zaharrear, Hitzak Zaldubik.
1889 an

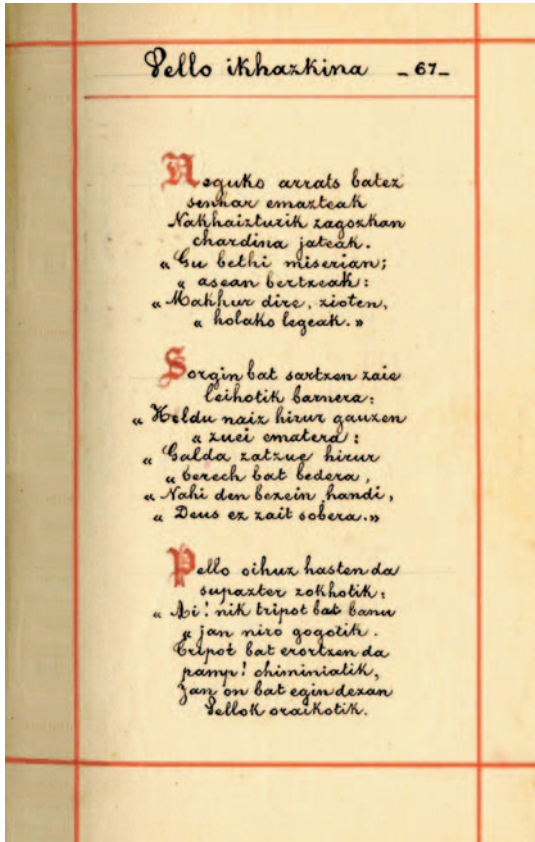
Allegro.

Jende beharrak ziren Pello ikazki-
na, e. ta haren e. mazte Koxepa Marti-
na. Beren etxola zuten phezinez e. gi-
na. Eta janari hotza, talo' ta chardi- na.

Jende beharrak ziren
Pello ikazkina,
Eta haren emazte
Koxepa Martina.
Beren etxola zuten,
phezinez egina,
Eta janari hotza,
talo' ta chardina.

Jende beharrak ziren Pello ikazkina
Eta haren emazte Koxepa Martina.
Beren etxola zuten pezoinez¹ egina,
Eta janari hotza talo'ta xardina.

¹ pazotez egina erran nahi ote du ?
palissade ?

Pello ikharkina

Neguko arrats batez,
senar-emazteak
Nakaizturik¹ zagozkan²
xardina jateak.
« Gu beti miserian,
asean bertzeak !
Makur dire, zioten,
holako legeak.»

Sorgin bat sartzen zaie
leihotik barnera :
« Heldu naiz hiru gauzen
zuei ematera :
Galda zatzue hiru,
berex bat bedera.
Nahi den bezein handi
deus ez zait sobera.»

Pello oihuz hasten da
supazter xokotik :
« Ai ! nik tripot bat banu
jan niro gogotik.»
Tripot bat erortzen da
'panp'! ximiniatik,
Jan on bat egin dezan
Pellok, oraikotik.

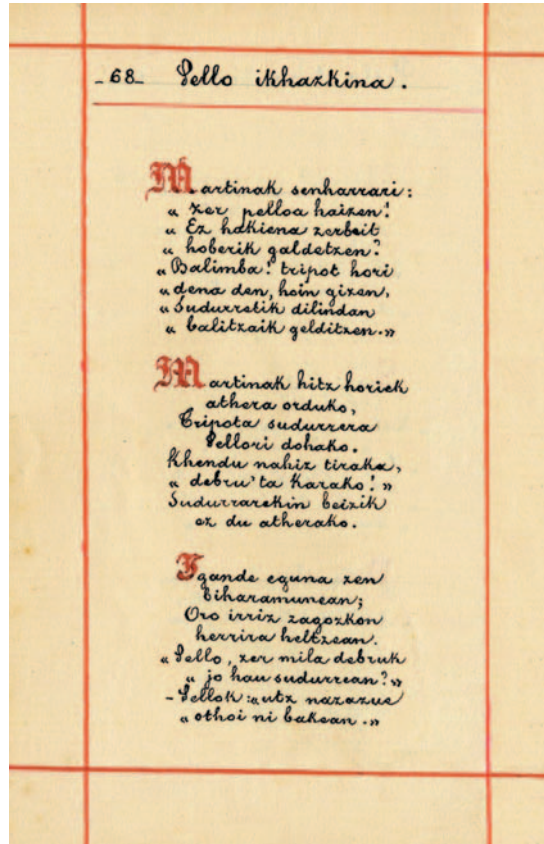
¹ nazkaturik² zauzkan (zeuzkan, batuaz)

Pello ikazkina

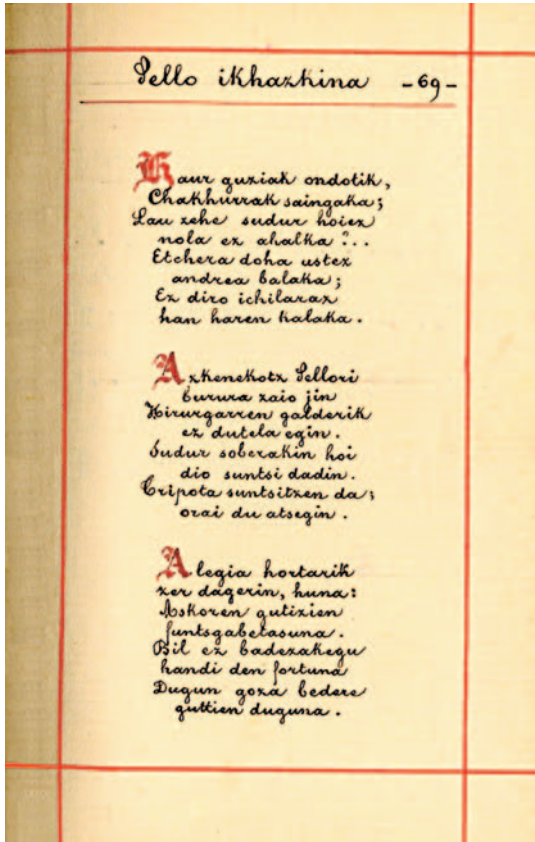
Martinak senarrari :
 « Zer pelloa haizen !
 Ez hakiena zerbeit
 hoberik galdetzen ?
 Balinba tripot hori
 dena den, hoin gizen,
 Sudurretik dilingan
 balitzaik gelditzen !»

Martinak hitz horiek
 atera orduko
 Tripota sudurrera
 Pellori dohako.
 Kendu nahiz tiraka,
 debru'ta karako !
 Sudurrarekin baizik
 ez du aterako.

Igande eguna zen
 biharamunean,
 Oro irriz zagozkon¹
 herrira heltzean :
 « Pello, zer mila debruk
 jo hau sudurrean ?»
 Pellok : « Utz nazazue
 otoi ni bakean !»

¹ zegozkion, batuaz

Pello ikazkina

Haur guziak ondotik
 xakurrak saingaka
 Lau zehe sudur hoiez
 nola ez ahalka ?
 Etxera doha ustex
 andrea balaka
 Ez diro ixilaraz
 han haren kalaka.

Azkenekotz Pellori
 burura zaio jin
 Hirugarren galderik
 ez dutela egin.
 Sudur soberakin hoi
 dio suntsi dadin.
 Tripota suntsitzen da :
 orai du atsegin.

Alegia hortarik
 zer dagerin¹ huna :
 Askoren gutizien
 funsgabetasuna.
 Bil ez badezakegu
 handi den fortuna,
 Dugun goza bederen
 guttien duguna.

¹ zer den ageri ?

Erleak eta liztorrak

Aire zaharrean.
Hitzak Zaldubik 1887an.

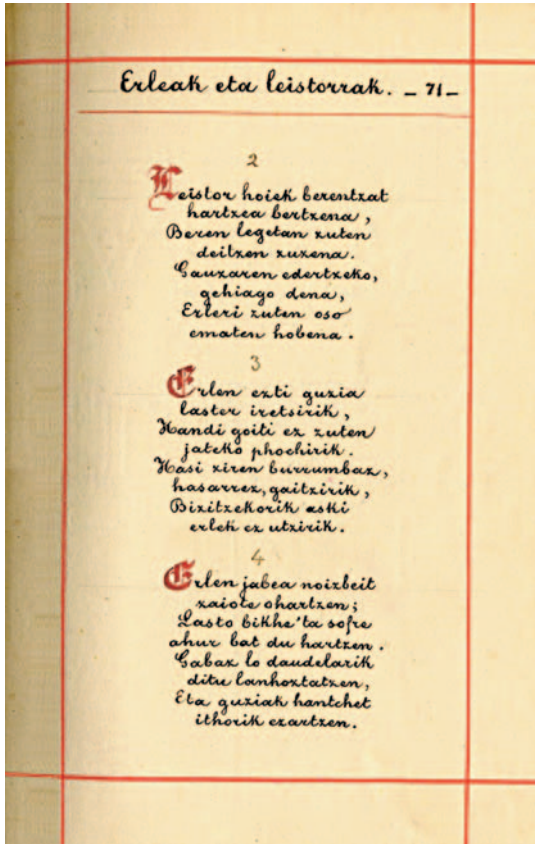
Er - le ko - foin bat
ez - tiz be - te - a ze - la -
rik, Lis - tor al - fe - rrak
zi - ren han sar - tu go - se -
rik: Er - le - en e - rre -
gi - na le - he - nik i - to -
rik, - Er - le u - me gu -
zi - a ken - du zu - ten jo - rik

-70-
Erleak eta liztorrak.
Aire zaharrean. Hitzak Zaldubik
1887an

Er le kofoin bat eziz bethea zelarik,
liztor alferrak ziren han sartu goserik:
Erleen erregina lehenik ithorik,
Erle ume guzia khendu zuten jorik.

1
Erle kofoin bat eziz bethea zelarik,
Liztor alferrak ziren han sartu goserik.
Erleen erregina lehenik itorik
Erle ume guzia¹ kendu zuten jorik.

¹ ≈ erle ume andana guzia

Erleak eta liztorrak

2

Liztor hoiek berentzat
 hartzea bertzena
 Beren legetan zuten
 deitzen zuzena.
 Gauzaren edertzeko,
 gehiago dena,
 Erleri zuten oso¹
 ematen hobena.

3

Erlen ezti guzia
 laster iretsirik,
 Handi goiti ez zuten
 jateko poxirik.
 Hasi ziren burrunbaz,
 hasarrez, gaitzirik,
 Bizitzekorik aski
 erlek ez utzirik.

4

Erlen jabea noizbeit
 zaiote ohartzten.
 Lasto, bike'ta sofre
 ahur bat du hartzen.
 Gauz lo daudelarik
 ditu lanhoztatzen
 Eta guziak hantxe(t)
 itorik ezartzen.

¹ osoki

Erleak eta leixorak

5

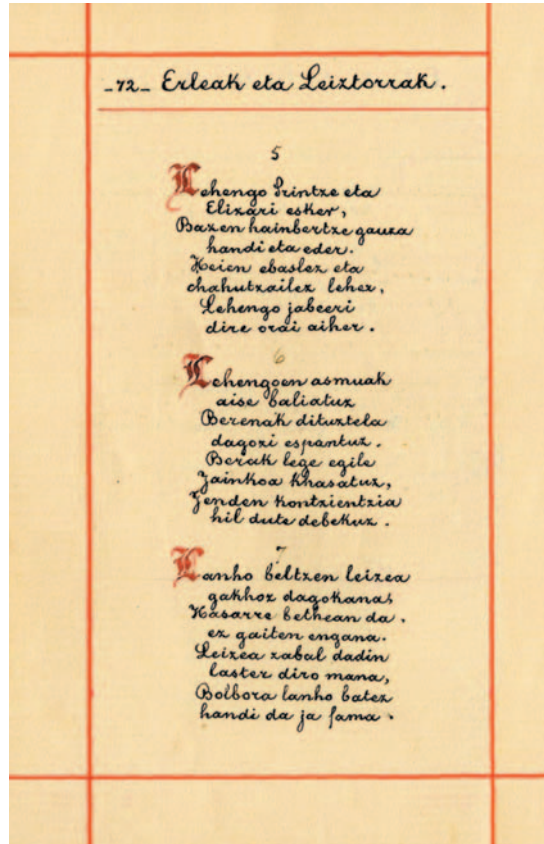
Lehengo printze eta
elizarri esker
Bazen hainbertze gauza
handi eta eder.
Heien ebaslez eta
xahutzailez leher¹
Lehengo jabeeri
dire, orai, aiher.

6

Lehen goen asmuak
aise baliatuz
Berenak dituztela
dagozi espantuz.
Berak lege egile
Jainkoa kasatuz,
Jenden kontzientzia
hil dute debekuz.

7

Lanho beltzen leizea
gako²z dagokana
Hasarre betean da,
ez gaiten engana.
Leizea zabal dadin
laster diro mana.
Bolbora lanho batez
handi da ja fama.

¹ sekulako andana
² daukana

- 73 -

Elhez ez, nahiz biz.

Aire zaharrean, Xitzañ Zaldubik.
in 1888 an. in

Duela ehun urthe neskatxa bat ba
zen Ezkondu nahi zela baitzuen ukatzen.
Nahia ez da aski ez bada bat bai.
zen. Bi nahien eskasik ez zuen aitortzen.

Duela ehun urthe
neskatxa bat baxen:
Ezkondu nahi zela
baitzuen ukatzen:
Nahia ez da aski,
ez bada bat bairon.
Bi nahien eskasik
ez zuen aitortzen.

Duela ehun urte neskatxa bat baxen
Ezkondu nahi zela baitzuen ukatzen.
Nahia ez da aski ez bada bat bairon !
Bi nahien eskasik ez zuen aitortzen.

Elez ez, nahiz biz¹

Aire zaharrean.
Hitzak Zaldubik 1888an.

Du - e - la e - hun ur - te
nes - ka - txa bat ba - zen
Ez - kon - du na - hi ze - la
bai - tzu - en u - ka - tzen
Na - hi - a ez - da as - ki
ez ba - da bat bai - zen.
Bi na - hi - en es - ka - sik
ez zu - en ai - tor - tzen.

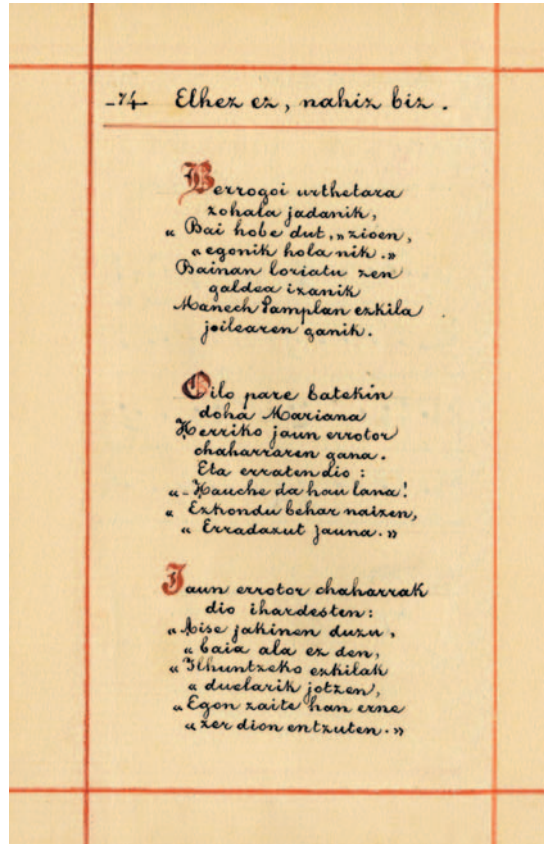
¹ ≈ izan bedi
≈ Elhez ez, nahiz bai ?

Elez ez, nahiz biz

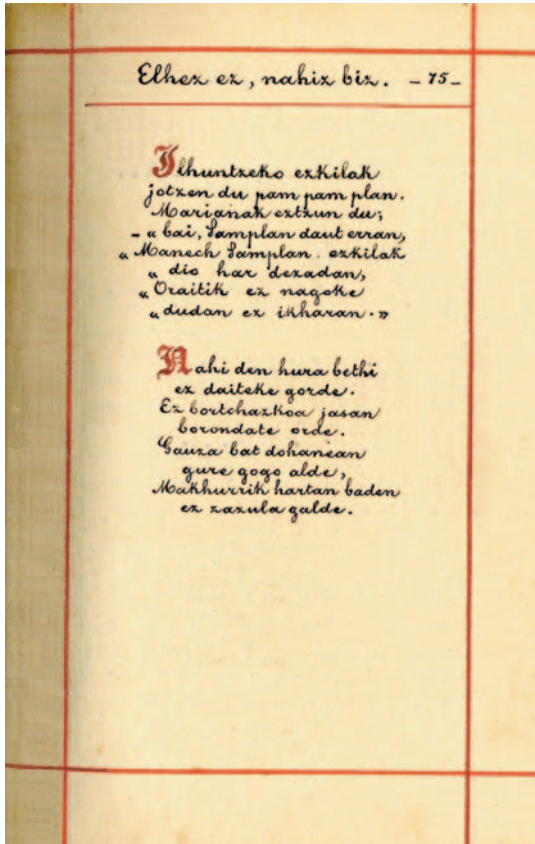
Berrogoi urtetara
zohala jadanik
« Bai hobe dut, zioen,
eginik hola nik.»
Bainan loriatu zen
galdea izanik
Manex Panplan ezkila
joilearen ganik.

Oilo pare batekin
doha Mariana
Herriko jaun erretor
xaharraren gana.
Eta erraten dio :
« Hauxe da hau lana !
Ezkondu behar naizen
erradazu Jauna !»

Jaun erretor xaharrak
dio ihardesten :
« Aise jakinen duzu
baia ala ez den.
Iluntzeko ezkilak
duelarik jotzen,
Egon zaite han erne
zer dion¹ entzuten.»

¹ dioen, batuaz

Elez ez, nahiz biz

Iluntzeko ezkilak
jotzen du 'pan pan plan'
Marianak entzuten du :
« Bai, Panplan daut erran !
Manek Panplan ezkilak
dio, har dezadan,
Oraitik ez nagoke
dudan ez ikharan.»

Nahi den hura beti
ez daiteke gorde.
Ez bortxazkoa jasan
borondate orde.
Gauza bat dohanean
gure gogo alde,
Makurrik hartan baden
ez zazula¹ galde.

¹ ez ezazula

Gure herri xumetan zenbat hitzuntzi!¹

Airea : Hau da ikazketako...
Hitzak Zaldubik, 1857an.

Gu - re he - rri xu-me-
tan Zen - bat hi - tzun - tzi! Zi -
nez a - la jos - te - tan. O -
ro e - ra - si, Ma - kur na - ha -
si. Be - ha dau - de nor zer -
tan, Hu - tse - an kau - si; No -
ri pitz au - zi; Deus ez na -
hiz ber - tze - tan o - nik i - ku -
si:— Deus ez na - hiz ber - tze -
tan o - nik i - ku - si.

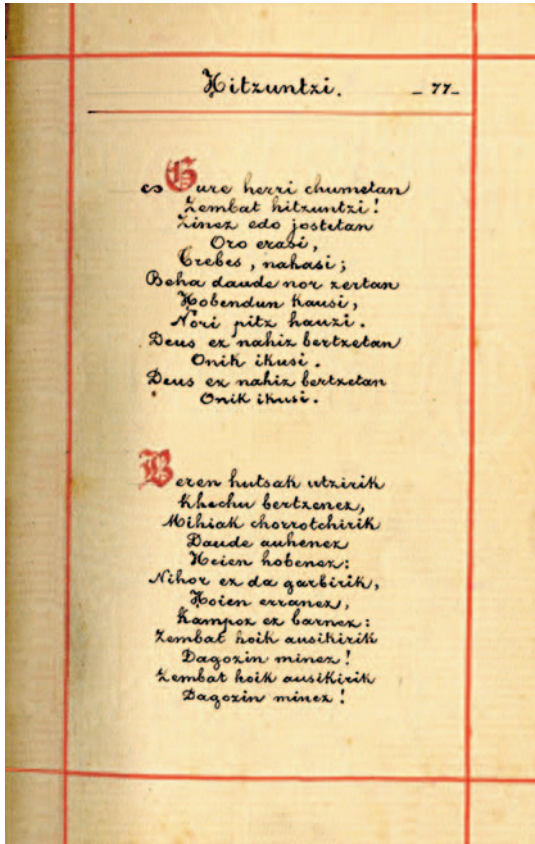
- 76 -

Gure herri chumetan cembat hitzuntzi!

Airea: (Hau da ikazketako marroaren...)
Hitzak Zaldubik, 1857an.

Gure herri chume - tan kombat hitzun
tri! Zi - nez a - la jos - te - tan. O - ro e - ra -
si. Ma - kur na - ha - si. Be - ha dau - de nor zer -
tan, Hu - tse - an kau - si; No - ri pitz au - zi;
Deus ez na - hiz bertzetan o - nik i - ku - si:
Deus ez na - hiz bertzetan o - nik i - ku - si.

¹ hitz jario gaiztokoa

Hitzuntzi

Gure herri xumetan
 Zenbat hitzuntzi !
 Zinez edo jostetan
 Oro erasi
 Trebes, nahasi ;
 Beha daude nor zertan
 Hobendun kausi,
 Nori pitz auzi.
 Deus ez nahiz bertzetan
 Onik ikusi.
 Deus ez nahiz bertzetan
 Onik ikusi.

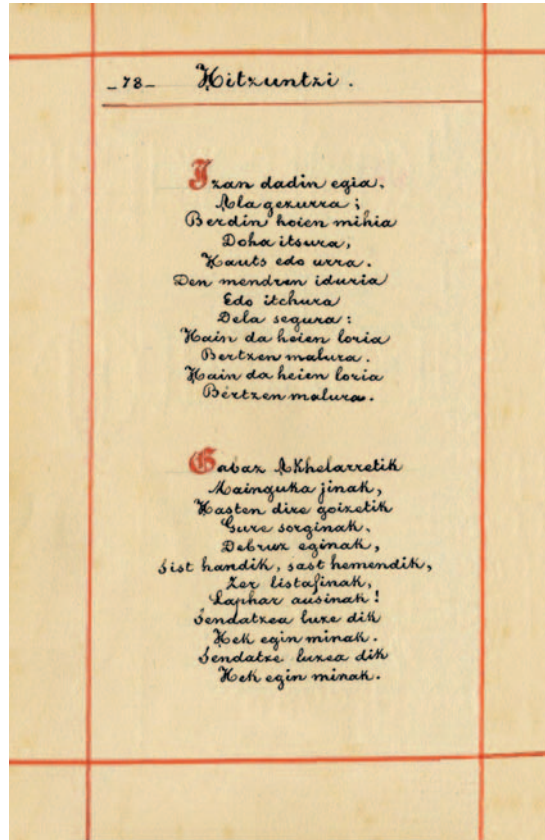
Beren hutsak utzirik
 Kexu¹ bertzenez,
 Mihiak xorroxturik
 Daude auhenez
 Heien hobenez.
 Nihor ez da garbirik
 Hoien erranez,
 Kanpoz ez barnez:
 Zenbat hoik ausikirik
 Dagozin minez !
 Zenbat hoik ausikirik
 Dagozin minez !

¹ ≈ kezkatirik

Hitzuntzi

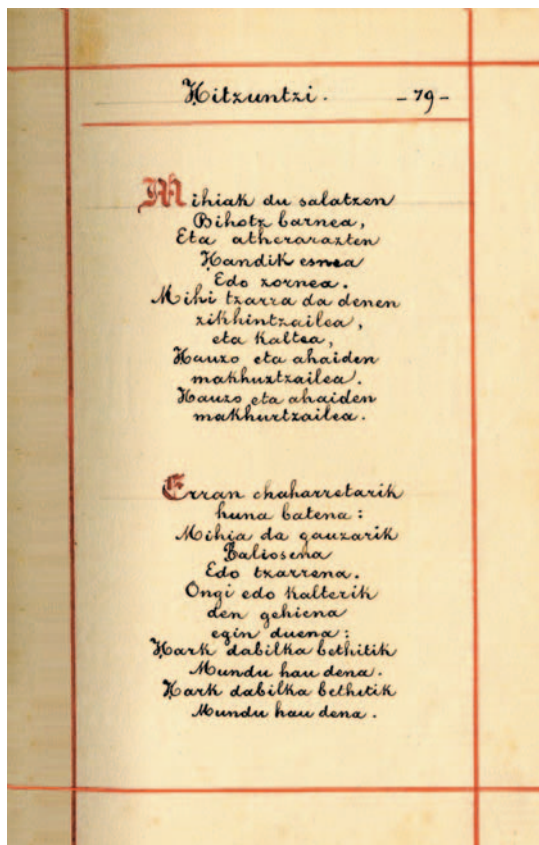
Izan dadin egia,
 Ala gezurra,
 Berdin hoién mihia
 Doha itsura,
 Hauts edo urra.
 Den mendren iduria
 Edo itxura
 Dela segura :
 Hain da hoién loria
 Bertzen malura !
 Hain da hoién loria
 Bertzen malura !

Gauaz Akelarretik
 Mainguka jinak
 Hasten dire goizetik
 Gure sorginak,
 Debruz eginak.
 Sist handik, sast hemendik
 Zer listafinak !
 Lapar, ausinak¹
 Sendatzea luze dik
 Hek² egin minak.
 Sendatzea luze dik
 Hek egin minak.

¹ lahar, asunak

² heick (haick, batuaz)

Hitzuntzi

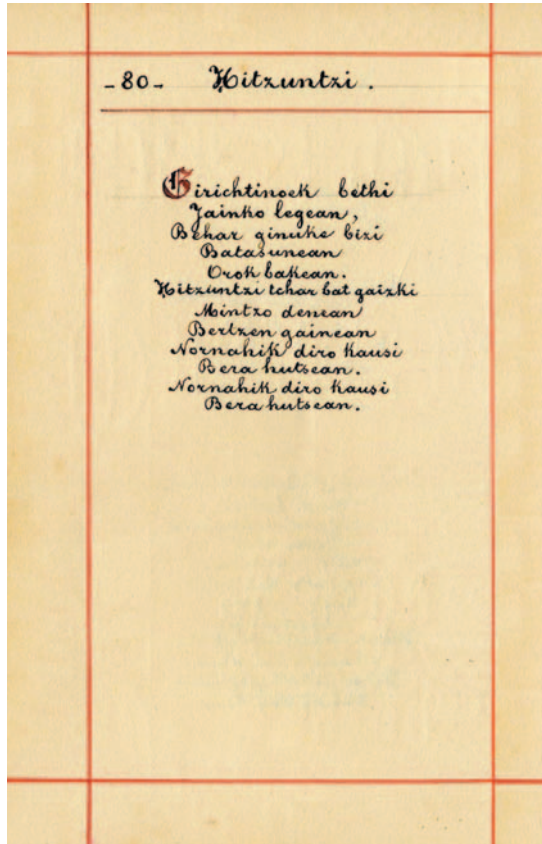
Mihia du salatzen
 Bihotz barnea
 Eta aterarazten
 Handik esnea,
 Edo xornea¹.
 Mihia txarra da denen
 Zikintzailea
 Eta kaltea
 Auzo'ta ahaiden
 Makurtzailea.
 Auzo'ta ahaiden
 Makurtzailea.

Erran zaharretarik
 Huna batena :
 Mihia da gauzarik
 Baliosena
 Edo txarrena.
 Ongi edo kalterik
 Den gehiena
 Egin duena :
 Hark dabilka² betitik
 Mundu hau dena.
 Hark dabilka betitik
 Mundu hau dena.

¹ pus² derabila (darabil, batuz)

Hitzuntzi

Girixtinoek beti
Jainko legean
Behar ginuke bizi
Batasunean,
Orok bakean.
Hitzuntzi txar bat gaizki
Mintzo denean
Bertzen gainean
Nor nahik diro kausi
Bera hutsean¹.
Nor nahik diro kausi
Bera hutsean.

¹ bera, bere erruan, hobenean

- 81 -

Pilotariak.

Probintziar aircan. Hitzak Zaldubik.
 Lehunik 1857an ezarriak eta gero suietak
 berri arauka 1890eraino berreginduak.

Pi - lotak o - ho - re du Eskual herrie - tan, Ze -
 ren den' ede rrena jo - ko gu - zie - tan: Es -
 kualdunak gaz - tetik pi - lotan plaze - tan, A -
 gertzen du ba - duen o - dolik zai - ne - tan.

Pilotak ohore du
 Eskualherrietan,
 Zeren den ederrena
 joko guzietan.
 Eskualdunak gaztetik
 pilotan plazetan
 Agertzen du baduen
 odoliki zainetan.

Pilotak ohore du Eskual herrietan
 Zeren den ederrena joko guzietan.
 Eskualdunak gaztetik pilotan plazetan
 Agertzen du baduen odoliki zainetan.

Pilotariak

Probintzien¹ airean.
 Hitzak Zaldubik.
 Lehenik 1857an ezarriak
 eta gero suietak berri arauka
 1890eraino berreginduak.

Pi - lo - tak o - ho -
 re du Es - kual - he - rri - e -
 tan, Ze - ren den e - de -
 rre - na jo - ko gu - zi - e -
 tan: Es - kual - du - nak gaz -
 te - tik pi - lo - tan pla - ze -
 tan, A - ger - tzen du ba -
 du - en o - do - lik zai - ne - tan.

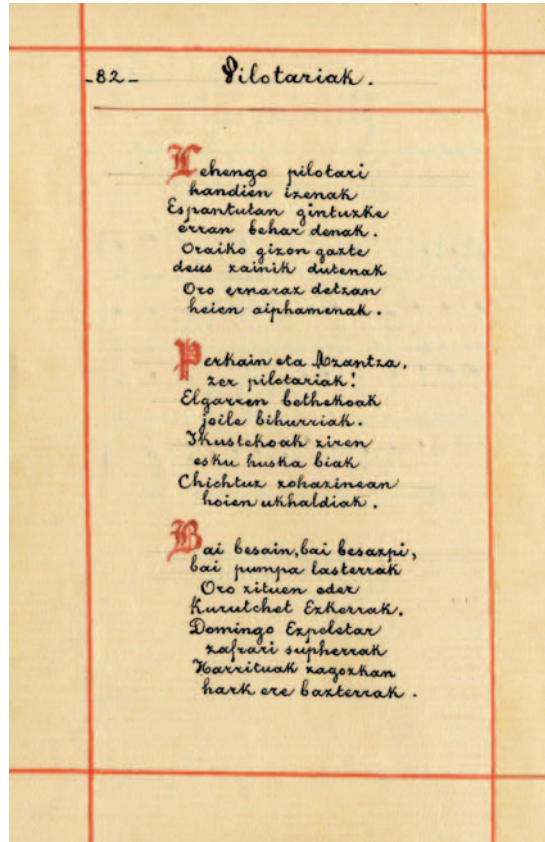
¹ Hegoaldeko lurraldeen

Pilotariak

Lehengo pilotari
handien izenak
Espantutan gintuzke
erran behar denak.
Oraiko gizon gazte
deus zainik dutenak,
Oro ernaraz detzan
heien aipamenak.

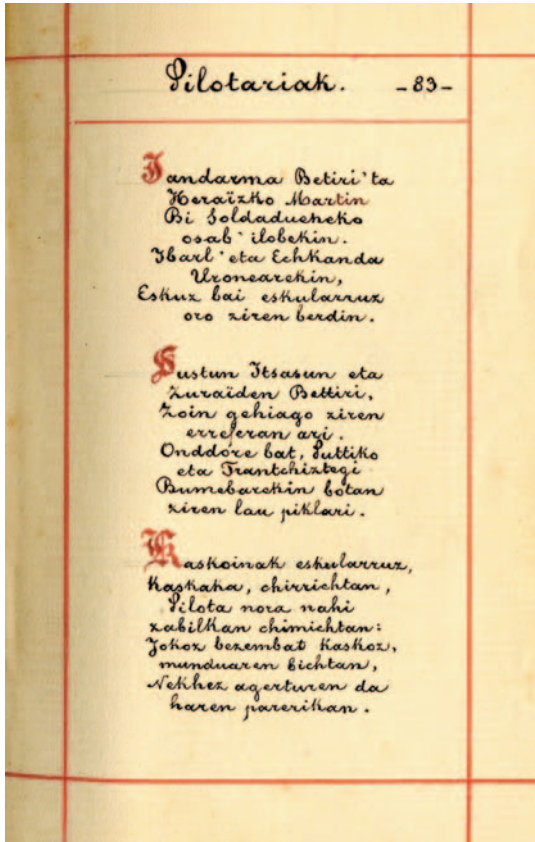
Perkain eta Azantza
zer pilotariak !
Elgarren betekoak,
joile bihurriak.
Ikustekoak ziren
esku huska biak,
Xixtuz zohazinean
hoien ukaldiak.

Bai besain,¹ bai besazpi
bai punpa lasterrak...
Oro zituen eder
Curutchet ezkerak ;
Domingo ezpeletar
zafrari superrak,
Harriturik zagozkan²
hark ere bazterrak.

¹ besogain

² zaduzkan (zeuzkan, batuaz)

Pilotariak

Jandarma Bettiri'ta
Heraizko Martin
Bi Soldadueneko
osab' ilobekin.
Ibarl'eta Exkanda
Uronearekin
Eskuz bai eskularruz
oro ziren berdin.

Sustun Itsasun eta
Zuraiden Bettiri
Zoin gehiago ziren
erreferan ari
Onddore bat Puttiko
eta Frantxiastegi
Bumebarekin¹ botan
ziren lau pik-lari.

Kaskoinak eskularruz
kaskaka xirixitan
Pilota nora-nahi
zabilkan² ximixtan :
Jokoz bezenbat kaskoz
munduaren bixtan
Nekez agerturen da
haren parerikan.

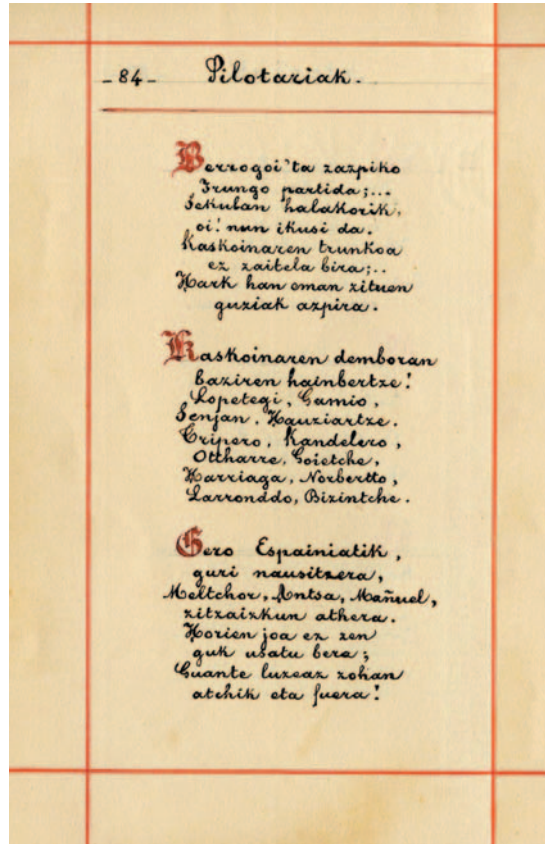
¹ Rumba da (eta ez Bumba)
² zerabilan

Pilotariak

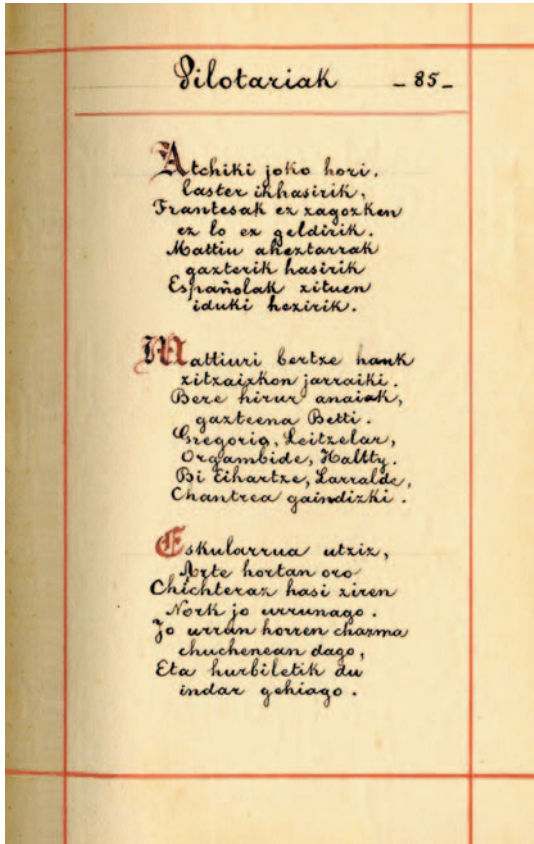
Berrogoi'ta zazpiko
 Irungo partida ;
 Sekulan halakorik
 oi ! nun ikusi da ?
 Kaskoinaren¹ trunkoa
 ez zaitela bira
 Hark han eman zituen
 guziak azpira.

Kaskoinaren denboran
 baziren hoinbertze
 Lopetegi, Gamio,
 Senjan, Hauziartze,
 Tripero, Kandelero
 Ottarre, Goietxe,
 Harriaga, Norbertto
 Larrondo, Bizintxe.

Gero Espainiatik
 guri nausitzera,
 Meltchor, Antsa, Manuel,
 zitzaizkun atera.
 Horien joa ez zen
 guk usatu bera ;
 Guante luzeaz zohan
 atxik eta fuera !

¹ pilotari famatu baten izengoitia

Pilotariak

Atxiki joko hori
laster ikasirik,
Frantesak ez zagozken
ez lo, ez geldirik.
Mattiuri aheztarrak
garterik hasirik
Españolak zituen
iduki hezik¹.

Mattiuri bertze hauk
zitzaizkon jarraiki :
Bere hiru anaiak
gazteena, Betti
Gregorio, Leitzelar,
Organbide, Halty
Bi Eihartze, Larralde
Chantrea gaindizki.

Eskularrua utziz,
arte hortan, oro
Xisteraz hasi ziren
Nork jo urrunago.
Jo urrun horren xarma
xuxenean dago,
Eta hurbiletik du
indar gehiago.

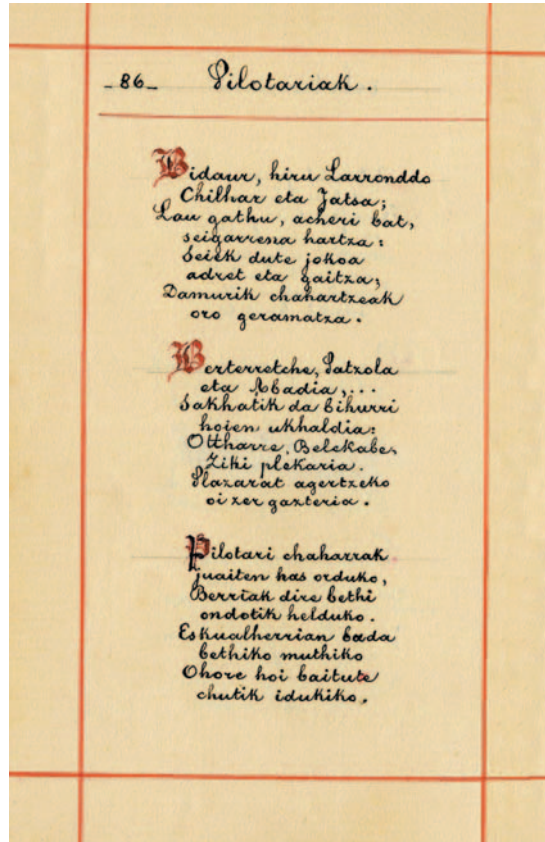
¹ ≈ menperaturik

Pilotariak

Bidaur, hiru Larronddo,
Xilhar eta Jatsa ;
Lau gathu, axeri bat,
seigarrena hartza :
Seiek dute jokoa
adret eta gaitza,
Damurik xahartzeak
oro geramatza.

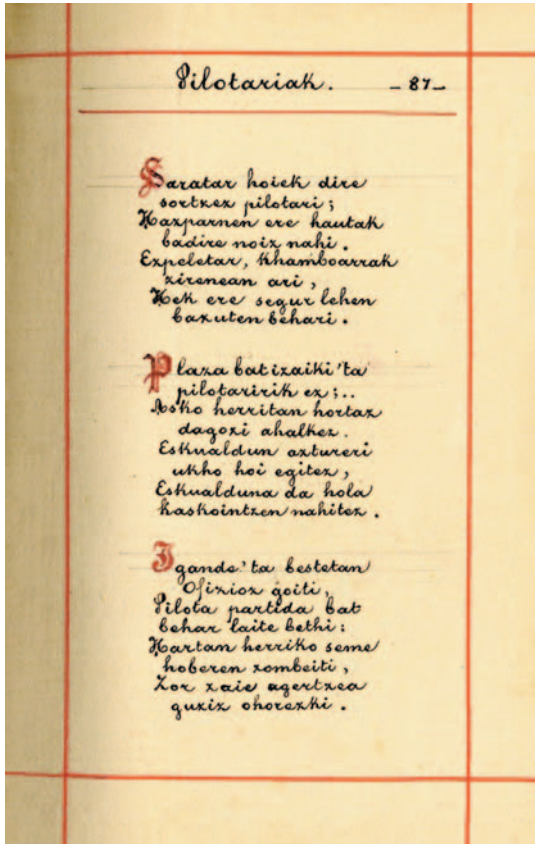
Berterretxe, Patzola
eta Abadia
Sakatik da bihurri
hioen ukaldia ;
Ottarre, Belekabe,
Ziki plekaria,
Plazarat agertzeko
oi zer gazteria !

Pilotari zaharrak
juaiten has orduko
Berriak dire beti
ondotik helduko¹.
Eskual Herrian bada
betiko mutiko,
Ohore hoi baitute
xutik idukiko².

¹ etorriko

² atxikiko

Pilotariak

Saratar hoiek dire
sortzez pilotari ;
Hazparran ere hautak
badire noiz nahi.
Ezpeletar, Kanboarrak
zirenean ari,
Hek ere segur lehen
bazuten behari.

Plaza bat izaiki'ta
pilotaririk ez...
Askio herritan hortaz
dagozi ahalkez.
Eskualdun aztureri
uko hoi egitez,
Eskualduna da hola
kaskointzen nahitez.

Igandé'ta bestetan
ofizioz goiti,¹
Pilota partida bat
behar laite² beti.
Hartan herriko seme
hoberen zonbeiti
Zor zaie agertzea
guziz ohorezki.

¹ elizkizunetik lekora

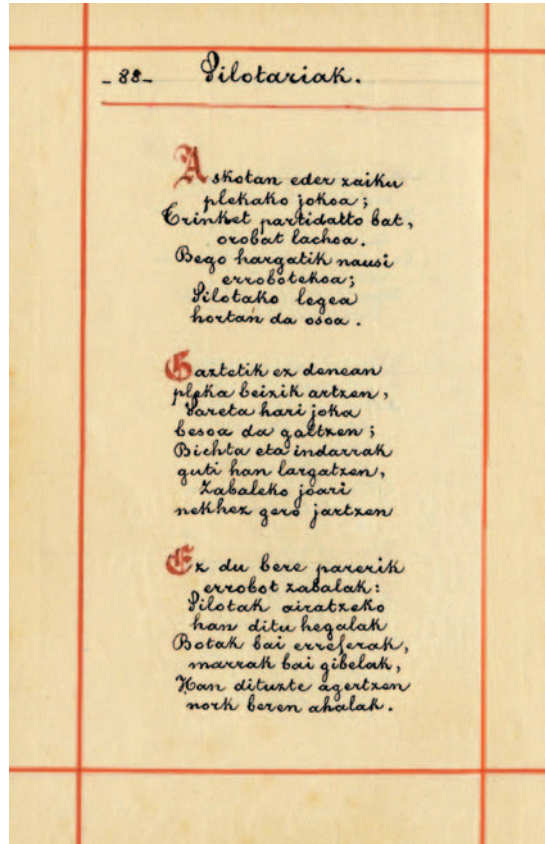
² litzateke, batuaz

Pilotariak

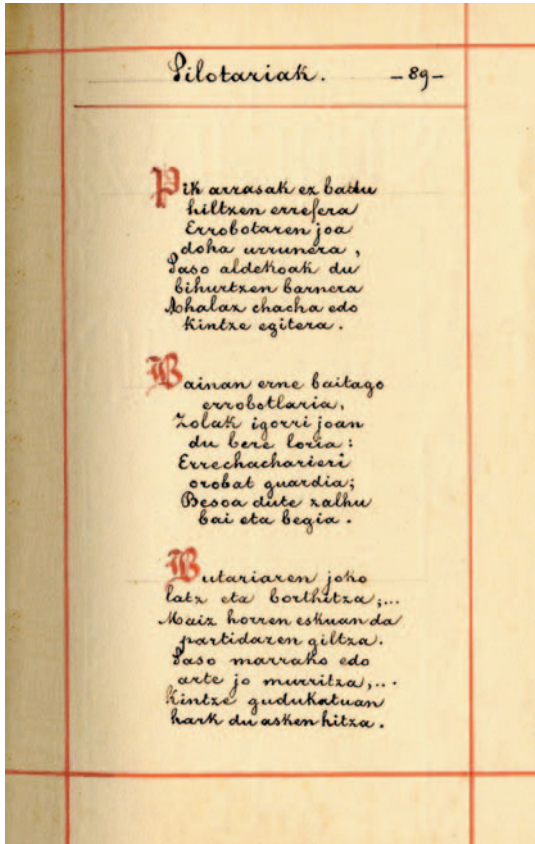
Askotan eder zaiku
plekako jokoia ;
Trinket partidatto bat,
orobat laxoa¹.
Bego hargatik nausi
errebotekoa ;
Pilotako legea
hortan da osoa.

Gaztetik ez denean
pleka baizik artzen
Pareta hari joka
besoa da galtzen.
Bixta eta indarrak
guti han largatzen ;
Zabaleko joari
nekez gero jartzen

Ez du bere parerik
errebot zabalak ;
Pilotak airatzeko
han ditu hegalak
Botak, bai erreferak,
marrak, bai gibelak
Han dituzte agertzen
nork beren ahalak

¹ pilota joko zahar bat

Pilotariak

Pik arrasak ez badu
hiltzen errefera,
Errebotaren joa
doha urrunera.
Paso aldekoak du
bihurtzen barnera,
Ahalaz xaxa edo
kintze egitera.

Bainan erne baitago
errebotlaria
Zolak igorri joan
du bere loria.
Errexaxarieri
orobat guardia ;
Besoa dute zalu
bai eta begia.

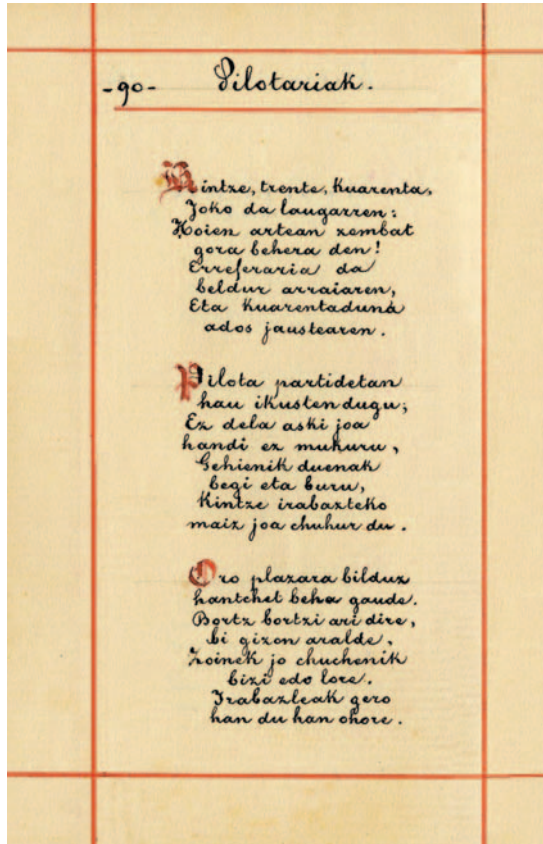
Butariaren joko
latz eta bortitza...
Maiz horren eskuan da
partidaren giltza.
Paso marrako edo
arte jo murrirtza,
Kintze gudukatuan
hark du azken hitza.

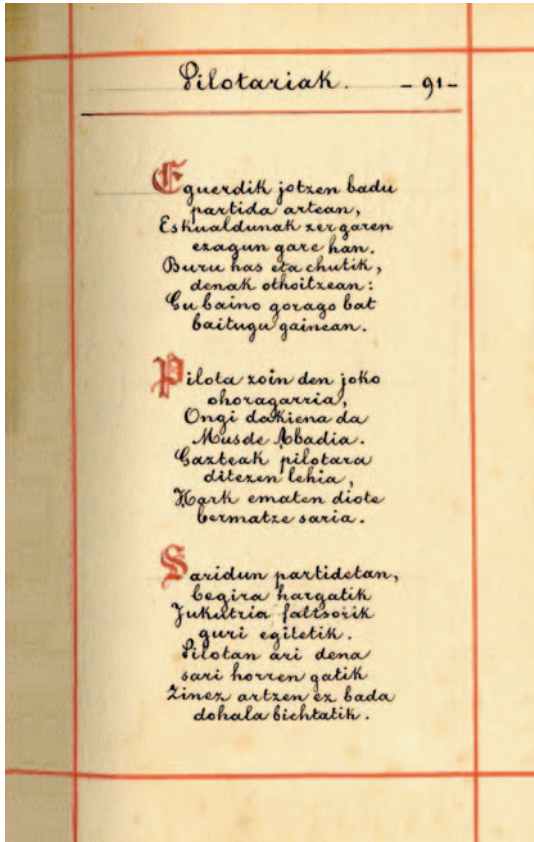
Pilotariak

Kintze, trente, kuarenta
joko da laugarren ;
Hoi en artean zenbat
gorabehera den !
Erreferaria da
beldur arraiaren,
Eta kuarentaduna
ados jaustearen.

Pilota partidetan
hau ikusten dugu :
Ez dela aski joa
handi ez mukuru.
Gehienik duenak
begi eta buru,
Kintze irabazteko
maiz joa xuhur du.

Oro plazara bilduz,
hantxe beha gaudu,
Bortz bortzi ari dire
bi gizon aralde.
Zoinak jo xuxenenik
bizi edo lore,
Irabazleak gero
han du han ohore.

Pilotariak

Eguedrik jotzen badu
partida artean,
Eskualdunak zer garen
ezagun gare han.
Buru has eta xutik,
denak otoitzean¹,
Gu baino gorago bat
baitugu gainean.

Pilota zoin den joko
ohoragarria,
Ongi dakiena da
Musde Abadia.
Gazteak pilotara
ditezen lehia,
Hark ematen diote
bermatze saria.

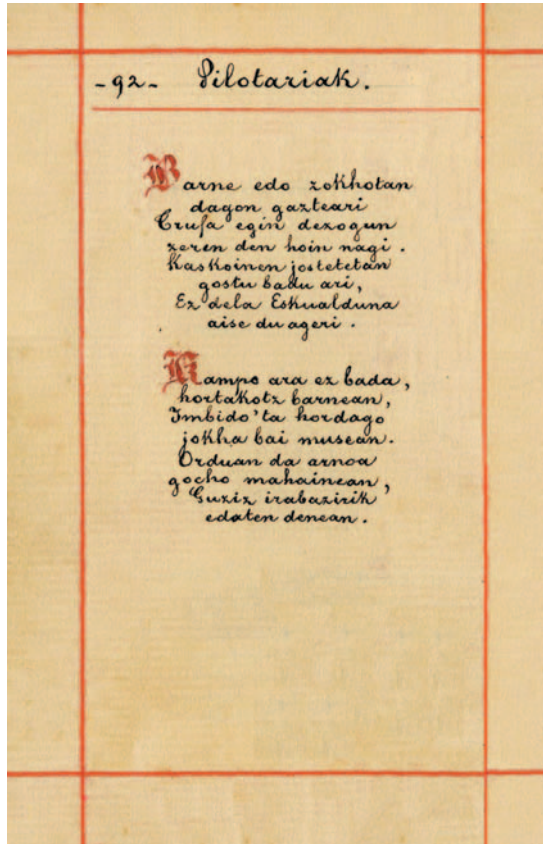
Saridun partidetan
begira, hargatik,
Jukutria faltsurik
guri egitetik.
Pilotan ari dena
sari horren gatik
Zinez artzen ez bada,
dohala bixtatik !

¹ "Anjelusa" kantatzeko

Pilotariak

Barne edo zokotan
dagon gazteari
Trufa egin dezogun¹
zeren den hoin nagi.
Kaskoinen jostetetan
gostu badu ari
Ez dela eskualduna
aise du ageri.

Kanpo aro ez bada,
hortakotz barnean
Inbido'ta hordago
jokha bai musean.
Orduan da arnoa
goxo mahainean,
Guziz irabazirik
edaten denean.

¹ diezaiogun, batuz

- 93 -

Otsoa eta Chakurra

Mundu huntako berri na
hiz berak jakin, Otsoa oihanetik a-
thera zen behin: Hiri e der ba-
tera hurbiltzearekin, jarri zen buruz
buruz - za - kur gaitz batekin.

Mundu huntako berri
nahiz berak jakin,
Otsoa oihanetik
athera zen behin:
Hiri e der batera
hurbiltzearekin
jarri zen buruz buruz
zakur gaitz batekin.

Otsoa eta zakurra

Mun - du hun - ta - ko
be - rri na - hiz be - rak ja -
kin, O - tso - a oi - ha -
ne - tik a - te - ra zen be -
hin: Hi - ri e - der ba -
te - ra hur - bil - tze - a - re -
kin, Ja - rri zen bu - ruz
bu - ru za - kur gaitz ba - te - kin.

Mundu huntako berri nahiz berak jakin
Otsoa oihanetik atera zen behin.
Hiri e der batera hurbiltzearekin,
Jarri¹ zen buruz-buruz zakur gaitz batekin.

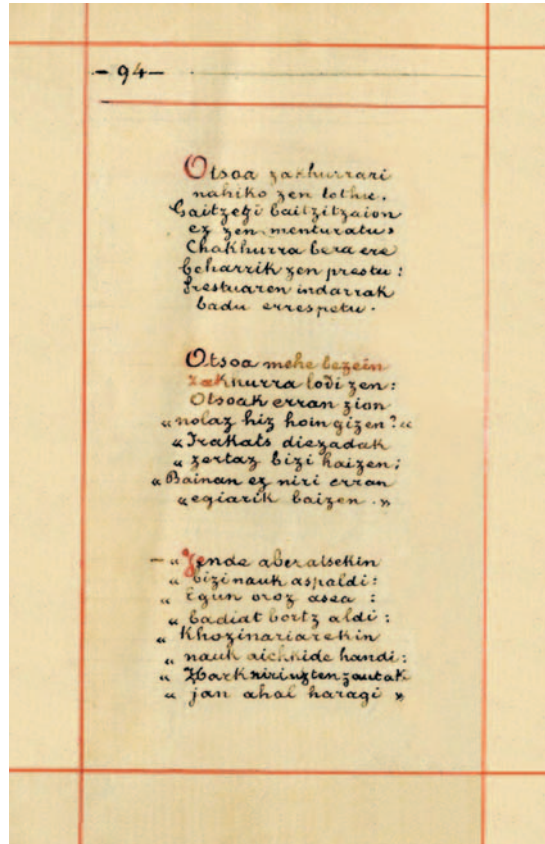
¹ gertatu

Otsoa eta zakurra

Otsoa zakurrari
nahiko zen lotu
Gaitzegi¹ baitzitzaion
ez zen menturatu.
Xakurra bera ere
beharririk zen prestu !
Prestuaren indarrak
badu errespetu.

Otsoa mehe bezain
zakurra lodi zen.
Otsoak erran zion :
« Nolz hi hoin gizen ?
Irakats diezadak²
zertaz bizi haizen.
Bainan ez niri erran
egiarik baizen.»

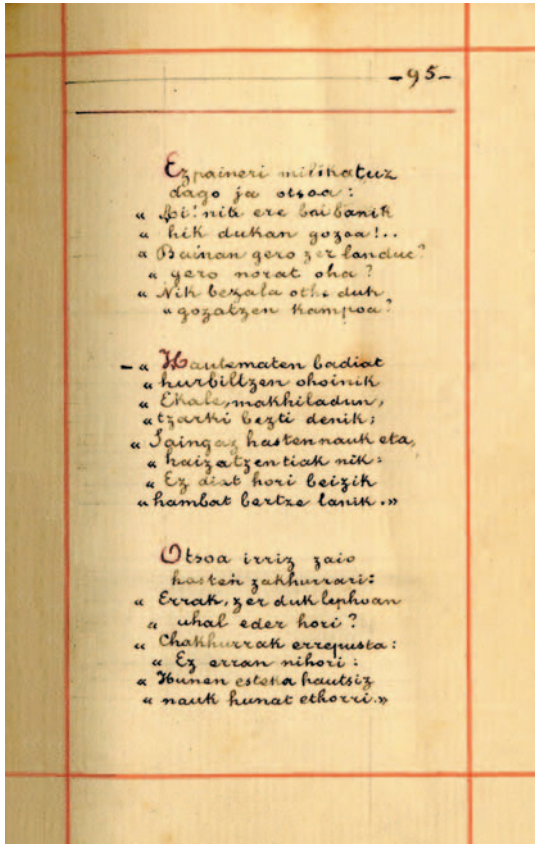
« **J**ende aberatsekin
bizi nauk aspaldi :
Egun oroz ase
badiat bortz aldi
Kozinariarekin
nauk aixkide³ handi
Hark niri uzten zautak
jan ahal haragi.»

¹ ≈ zailegi

² irakatsadak edo irakats ieziadak, batuaz

³ adiskide

Otsoa eta zakurra

Ezpaineri milikatuz
dago ja otsoa :
« Ai nik ere bai banu
hik dukan gozoa !
Bainan gero zer lan duk,
gero norat hoa ?
Nik bezala ote duk
gozatzen kanpoa ? »

« **H**autematen badiat
hurbiltzen ohoinik
Eskale, makiladun,
tzarki bezti denik,
Saingaz hasten nauk eta
haizatzen tiat¹ nik ;
Ez diat hori beizik
hanbat bertze lanik. »

Otsoa irriz zaio
hasten zakurrari :
« Errak, zer duk lepoan
uhal eder hori ? »
Xakurrak errepusta :
« Ez erran nihori :
Hunen esteka hautsiz
nauk hunat etorri. »

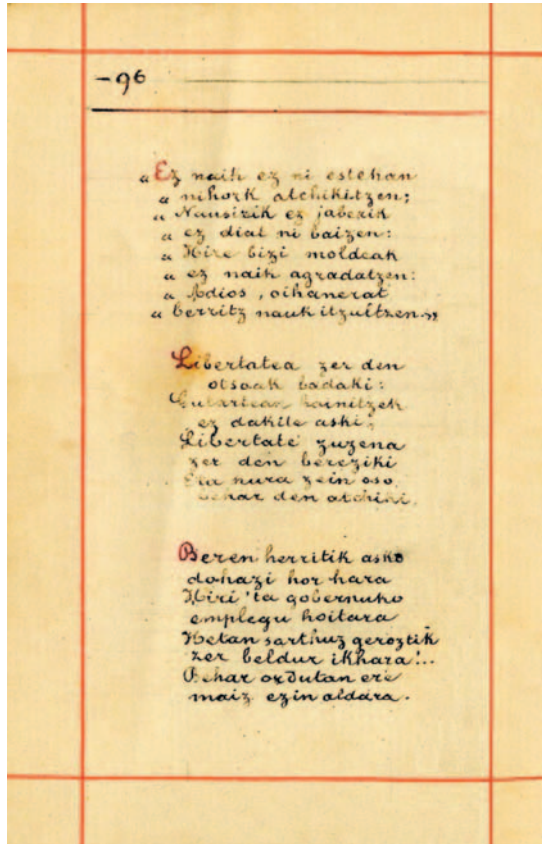
¹ ditiat

Otsoa eta zakurra

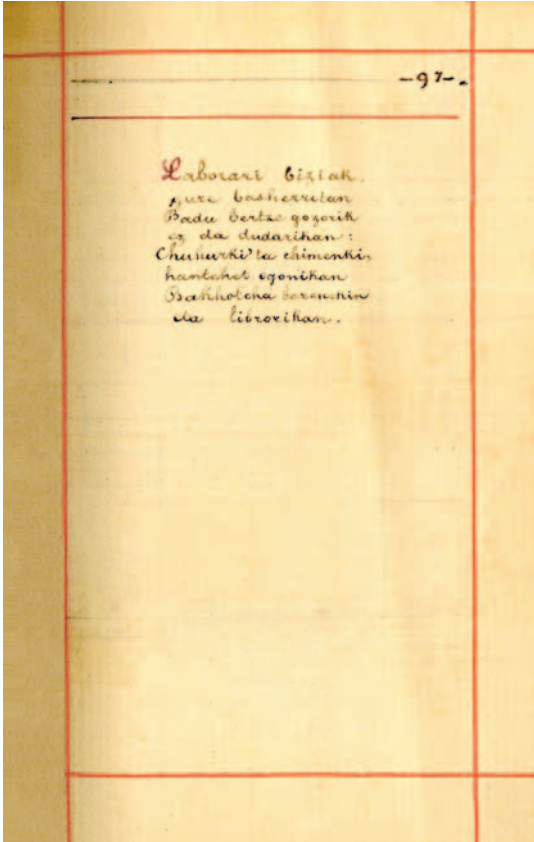
« **Ez** naik ez ni estekan
nihork atxikitzen ;
Nausirik ez jaberik
ez diat ni baizen.
Hire bizi moldeak
ez naik agradatzen¹;
Adios, oihanerat
berriz nauk itzultzen.»

Libertatea zer den
otsoak badaki.
Gutartean ainitzek
ez dakite aski ;
Libertate zuzena
zer den bereziki ;
Eta hura zein oso
behar den atxiki.

Beren herritik asko
dohazi hor hara
Hiri'ta gobernuko
enplegu hoiara.
Hetan sartuz geroztik,
zer beldur ikara !
Behar ordutan ere
maiz ezin aldara.

¹ gustatzen

Otsoa eta zakurra

Laborari biziak
gure baserritan¹
Bada bertze gozorik,
ez da dudarikan!
Xuhurki'ta ximenki
hantxe egonikan,
Bakotxa berenekin
eta librorikan.

¹ « gure etxaldeetan » diogu Iparraldean

Gatua eta arratoinak

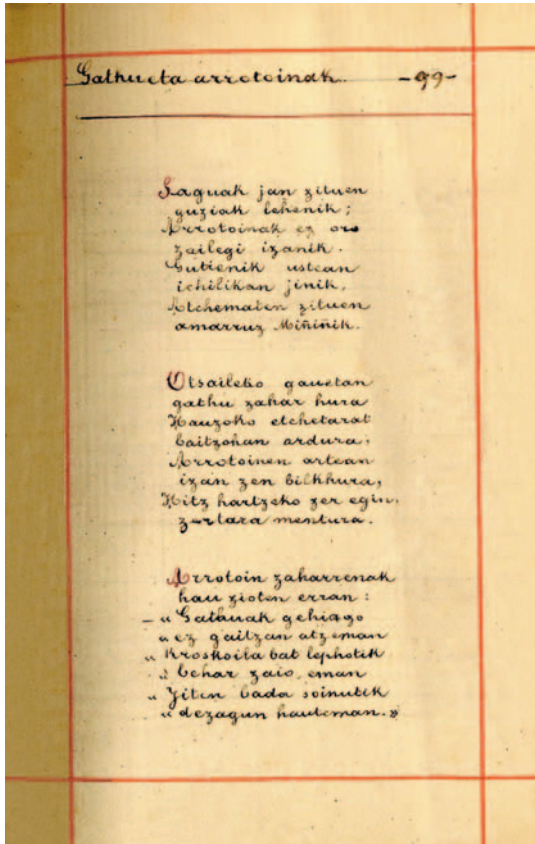
Ga-tu za-har bat ba-zen
 ne-re sor e-txe - an
 Ha-la-ko bat on lai-ke
 e-txe ba-ko-txe - an
 E-gun o-roz i-hi-zin
 ber-din gau bel-tze - an
 Sa-gu' ta a-rra-toi-nez
 za-go-en a-se - an.

- 98 -
 Gathua eta arrotainak.
 Gathuzahar bat bazen nere sor etxean.
 on; Halako bat on laite etche baktotxean
 an Egun oroz ihiz in berd in gau beltze
 an; Sagu'ta arrotainez zagoen asean

Gathu zahar bat bazen
 nere sor etxean:
 - Halako bat on laite -
 etche baktotxean -
 Egun oroz ihiz in
 berd in gau beltzean
 Sagu'ta arrotainez
 zagoen asean.

Gatu zahar bat bazen nere sor etxean
 Halako bat on laite¹ etxe baktotxean
 Egun oroz ihiz in, berd in gau beltzean,
 Sagu'ta arratoinez zagoen asean.

¹ laiteke (litzateke, batuaz)

Gatua eta arratoinak

Saguak jan zituen
guziak lehenik ;
Arratoinak ez oro,
zailegi izanik.
Gutienik ustean
ixilikan jirik,
Atxematen zituen
amarruz Miñinik.

Otsaileko gauetan
gatu zahar hura
Auzoko etxetarat
baitzohan ardura,
Arratoinen artean
izan zen bilkhura
Hitz hartzeko zer egin,
zertara mentura.

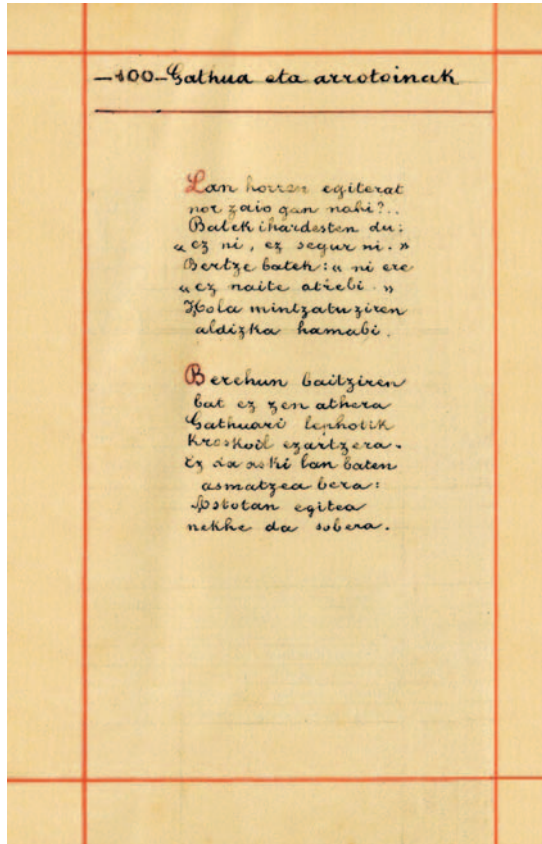
Arratoin zaharrenak
hau zioten erran :
« Gatuak gehiago
ez gaitzan atzeman,
kroskoila¹ bat lepotik
behar zaio eman.
Jiten bada, soinutik
dezagun hauteman.»

¹ joare ttiki bat

Gatua eta arratoinak

Lan horren egiterat
nor zaio jua nahi ?
Batek ihardesten du :
« Ez ni, ez segur ni.»
Bertze batek : « Ni ere
ez naite¹ atrebi.»
Hola mintzatu ziren,
aldizka, hamabi.

Berrehun baitziren,
bat ez zen atera
Gatuari lepotik
kroskoil ezartzera.
Ez da aski lan baten
asmatzea bera ;
Askotan egitea
neke da sobera.

¹ naiteke, batuz

-101-

Haitza eta Ihia.

Haitza mintzo zitzaion
behin ihari :
« Ai! zein haizen ez deusa
ene aldean hi!
Beha zak to, zein naukan
handi goa ni:
« Hi hoin herbail eta txar,
haut nik urrikari »

Haritza eta ihia

Hai - tza min - tzo zi -
tzai - on be - hin i - hi - a -
ri Ai! zein hai - zen ez -
deu - sa e - ne al - de - an
hi! Be - ha zak to zein
nau - kan han - di - a - go - a
ni hi hain tti - ki' ta
me - he hau - kat u - rri - ka - ri

Haitza mintzo zitzaion behin ihari :
« Ai ! zein haizen ezdeusa ene aldean hi !
Beha zak, to, zein naukan¹ handi goa ni !
Hi hoin herbail eta txar, haut nik urrikari.»

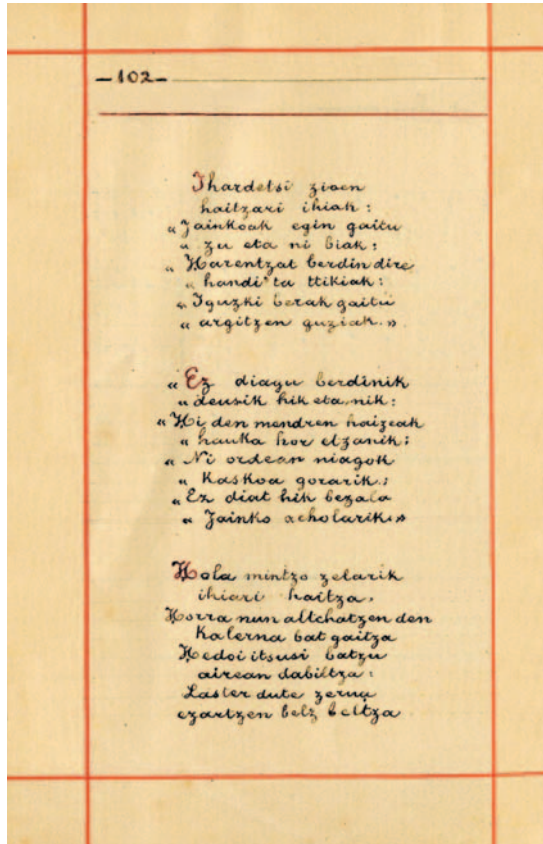
¹ naizen, to-ka Senperen (nauk, bihurtua)

Haritza eta ihia

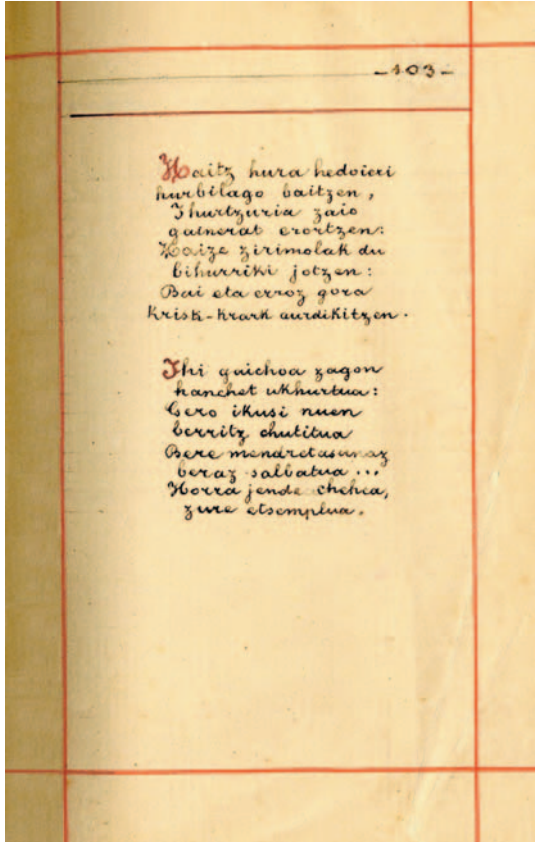
Ihardetsi zioen¹
 haitzari ihiak :
 « Jainkoak egin gaitu
 zu eta ni, biak.
 Harentzat berdin dire
 handi'ta ttikiak ;
 Iguzki berak gaitu
 argitzen guziak !»

« **Ez** diagu berdinek
 deusik, hik eta nik.
 Hi, den mendren haizeak
 hauka hor etzanik.
 Ni ordean, nagok
 kaskoa gorarik ;
 Ez diat, hik bezala
 Jainko axolarik.»

Hola mintzo zelarik
 ihia haitza,
 Horra nun altxatzen den
 galerna bat gaitza.
 Hedoi itsusi batzu
 airean dabilta,
 Laster dute zerua
 ezartzen beltz-beltza.

¹ zion, batuaz

Haritza eta ihia

Haitz hura hedoiari
 hurbilago baitzen,
 Ihurtzuria zaio
 gainerat erortzen.
 Haize zirimolak du
 bihurriki¹ jotzen
 Bai eta erroz gora
 krisk-krask aurdikitzen.

Ihi gaixoa zagon
 hantxe ukurtua ;
 Gero ikusi nuen
 berriz xutitua
 Bere mendretasunaz
 beraz salbatua...
 Horra, jende xehea
 zure etsenplua.

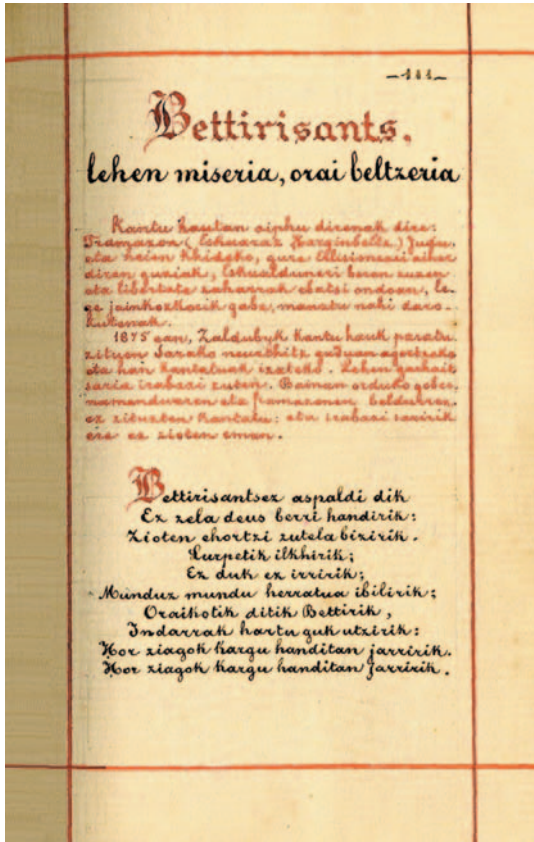
Paratzailearen ohar garantzitsua :
 -104- eta -109- arteko orrialdeak hutsak dira.

¹ bortitz eta tematsuki

Bettirisans

Be-tti-ri San-tsez as-pal-di
dik ez ze-la deus be-rrri han-di-rik; Zi-
o-ten e-hor-tzi zu-te-la bi-zi-rik
Lur-pe-tik il-ki-rik Ez
duk ez i-rrri-rik; Mun-duz mun-du he-
rra-tu-a i-bi-li-rik; O-rai-ko-
tik di-tik Be-tti-rik in-da-rrak har-tu guk u-tzi-
rik; Hor zi-a-gok kar-gu han-di-tan
ja-rrri-rik: Hor zi-a-gok kar-
gu han-di-tan ja-rrri-rik.

110
Betiri Sants
Betiri Sants ez aspaldi dik ez zela
deus be-rrri handirik; Zi-o-ten hor-tzi zu-te-la
bi-zi-rik Lur-pe-tik il-ki-rik Ez duk ez i-rrri-
rik; Mun-duz mun-du he-rra-tu-a i-bi-li-
rik; O-rai-ko-tik di-tik Be-tti-rik in-da-rrak
har-tu guk u-tzi-rik; Hor zi-a-gok kar-gu han-di-
tan ja-rrri-rik: Hor zi-a-gok kar-gu han-di-tan
ja-rrri-rik.

Bettirisants

Lehen miseria, orai beltzeria

Kantu hautan aipu direnak dire: Framazon (euskaraz Hargin beltz), Judu eta heien kideko gure erlisioneari aihar diren guziak ; Eskualduneri beren zuzen eta libertate zaharrak ebatsi ondoan lege jainkozkorik gabe, manatu nahi daukutenak.

1875ean Zaldubik kantu hauk paratu zituen Sarako neurtitz guduan agertzeko eta han kantatuak izateko. Lehen garhait saria irabazi zuten. Baina orduko gobernamentuaren eta framazonen beldurrez, ez zituzten kantatu ; eta irabazi saririk ere ez zioten eman.

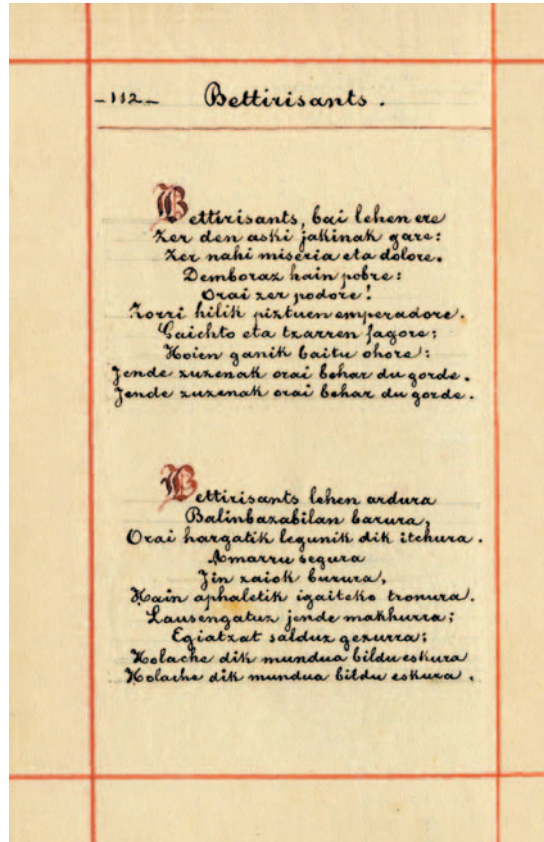
Bettirisantsez aspaldi dik
 Ez zela deus berri handirik
 Zioren ehortzi zutela bizirik
 Lurpetik ilkirik¹
 Ez duk ez irrik
 Munduz mundu, herratua ibilirik
 Oraikotik ditik Bettirik
 Indarrak hartu, guk utzirik ;
 Hor zagok kargu handitan jaririk.
 Hor zagok kargu handitan jaririk.

¹ jalgirik/ ateraturik

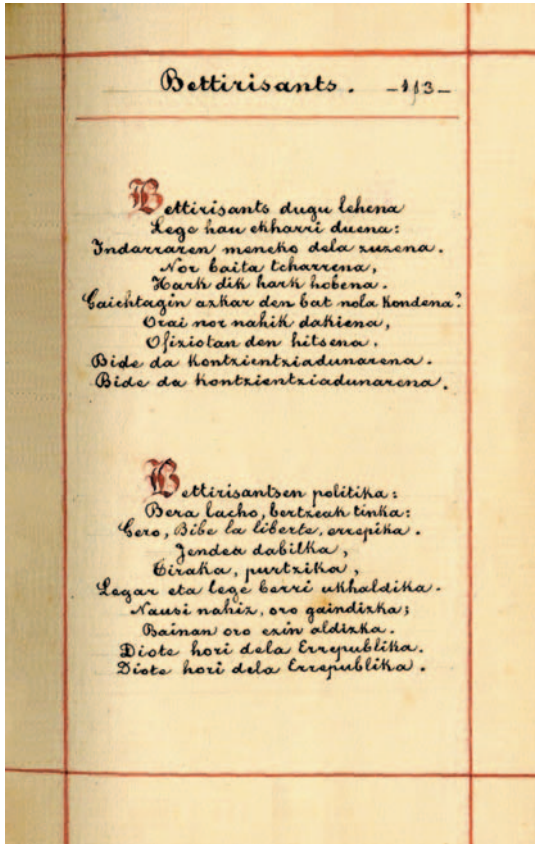
Bettirisants

Bettirisants, bai lehen ere
 Zer den aski jakinik gare :
 Zer nahi miseria eta dolore ;
 Denboraz hain pobre
 Orai zer podore !
 Zorri hilik piztuen¹ enperadore,
 Gaixto eta tzarren fagore,
 Hoi en ganik baitu ohore !
 Jende zuzenak behar du gorde.
 Jende zuzenak behar du gorde.

Bettirisants, lehen, ardura
 Balin bazabilan barura,
 Orai hargatik legunik dik itxura.
 Amarru segura
 Jin zaiok burura
 Hain apaletik igaiteko tronura ;
 Lausengatuz jende makurra,
 Egiatzat salduz gezurra,
 Holaxe dik mundua bildu eskura !
 Holaxe dik mundua bildu eskura !

¹ gabetasunetik, ez oso zuzenki (?), goratu direnen izendapen mespretxuzkoa.

Bettirisants

Bettirisants dugu lehena
 Lege hau ekarri duena :
 Indarraren meneko dela zuzena.
 Nor baita txarrena
 Hark dik hark hobena !
 Gaixtagin azkar den bat nola
 kondena ?
 Orai nor nahik dakiena,
 Ofiziotan den hitsena
 Bide da kontzientziadunarena.
 Bide da kontzientziadunarena.

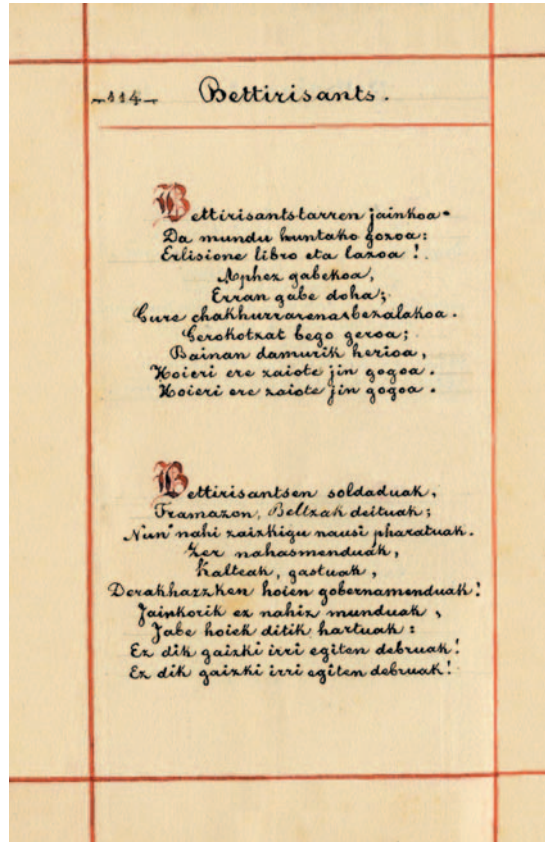
Bettirisantsen politika :
 Bera laxo, bertzeak tinka.
 Gero *Bibe la Liberte* errepika
 Jendea dabilka
 Tiraka, purtzika¹
 Legar eta lege berri ukaldika.
 Nausi nahiz oro gaindizka
 Bainan oro ezin aldizka ;
 Diote hori dela Errepublikha.
 Diote hori dela Errepublikha.

¹ ≈ zangopilaturik

Bettirisants

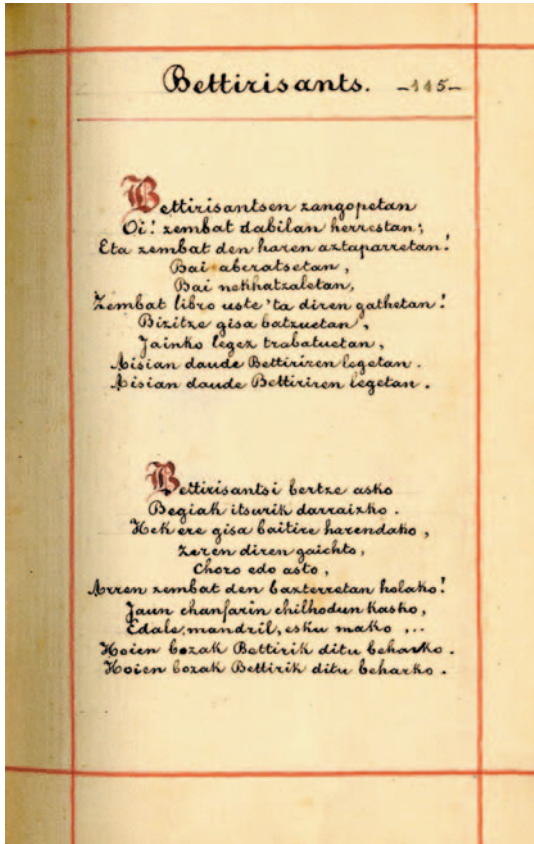
Bettirisantarren jainkoa
 Da mundu huntako gozoa ;
 Erlisioe libro eta laxoa,
 Apez gabekoa,
 Erran gabe doa ;
 Gure xakurrarena bezalakoa.
 Gerokotzat bego geroa !
 Bainan, damurik, herioa,
 Hoieri ere zaiote jin gogoa.¹
 Hoieri ere zaiote jin gogoa.

Bettirisantsen soldaduak
 Framazon Beltzak deituak
 Nun nahi zaizkigu nausi paratuak
 Zer nahasmenduak,
 Kalteak, gastuak,
 Derakarzken⁽²⁾ hoiern gobernanduak
 Jainkorik ez nahiz munduak
 Jabe hoiek ditik hartuak
 Ez dik gaizki irri egiten debruak
 Ez dik gaizki irri egiten debruak

¹ herioak jiteko asmoa du

² dakarzkeen/ ekar ditzakeen

Bettirisants

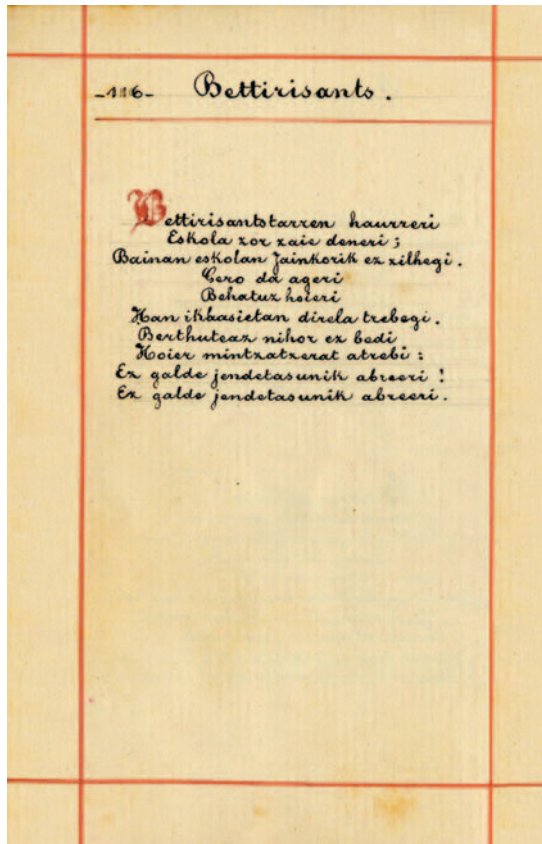
Bettirisantsen zangopetan
 Oi ! zenbat dabilan herrestan !
 Eta zenbat den haren aztaparretan !
 Bai aberatsetan,
 Bai nekazaletan,
 Zenbat libro uste'ta diren gatetan !
 Bititze gisa batzuetan
 Jainko legez trabatuetan,
 Aisian daude Bettiriren legetan
 Aisian daude Bettiriren legetan

Bettirisantsi bertze asko
 Begiak itsurik darraizko
 Hek ere gisa baitire harendako
 Zeren diren gaixto,
 Xoro eta asto ;
 Arren, zenbat den bazterretan holako!
 Jaun xanfarin, xilodun kasko,
 Edale, mandril, eskumako,¹
 Hoi en bozak Bettirik ditu beharko.
 Hoi en bozak Bettirik ditu beharko.

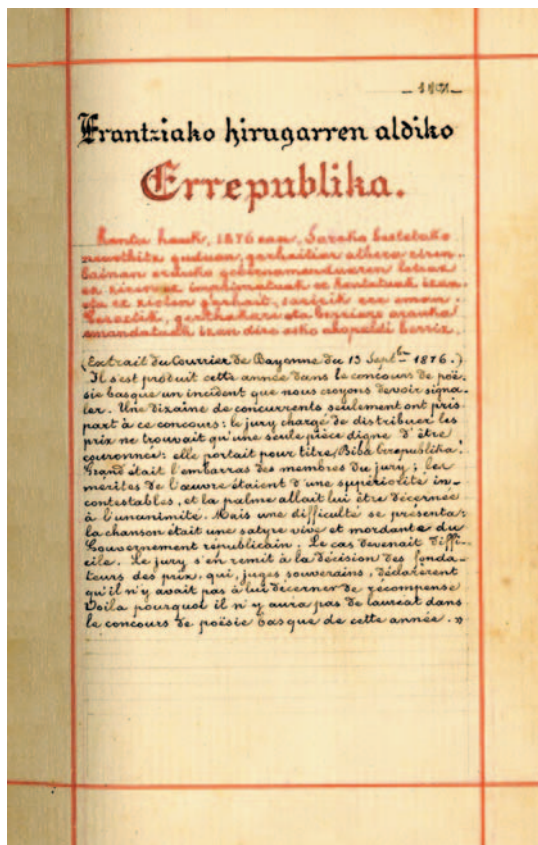
¹ esku tzar edo ebaslea (?)

Bettirisants

Bettirisanstarren haureri
Eskola zor zaie, deneri.
Bainan eskolan Jainkorik ez zilegi
Gero da ageri
Behatuz heieri
Han ikasietan direla trebegi ;
Bertuteaz nihor ez bedi
Hoier mintzatzerat atrebi !
Ez galda jendetasunik abreeri !¹
Ez galda jendetasunik abreeri !

¹ abereri, lapurteraz ; abereei, batuaz

Frantziako hirugarren aldiko¹ Errepublika

Kantu hauk 1876an, Sarako bestetako neurtitz gudian, garhaitiar atera ziren, bainan orduko gobernamen-duaren lotsaz ez ziren ez inprimatuak ez kantatuak izan eta ez zioten garhait saririk ere eman. Geroztik gertakari berriaro arauka emendatuak izan dire asko ahopaldi berriz.

(Extrait du Courrier de Bayonne du 13 septembre 1876).

« Il s'est produit cette année dans le concours de poésie basque, un incident que nous croyons devoir dévoiler. Une dizaine de concurrents seulement ont pris part à ce concours ; le jury chargé de distribuer les prix ne trouvait qu'une seule pièce digne d'être couronnée ; elle portait pour titre « Biba Errepublika ! » Grand était l'embaras des membres du jury ; les mérites de l'oeuvre étaient d'une supériorité incontestable et la palme allait lui être décernée à l'unanimité. Mais une difficulté se présenta : la chanson était une satire vive et mordante du gouvernement républicain. Le cas devenait difficile. Le jury s'en remit à la décision des fondateurs des prix, qui, juges souverains, déclarèrent qu'il n'y aurait pas de lauréat dans le concours de poésie basque de cette année. »

¹ Frantziako hirugarren Errepublika

Errepublika

Allegro

E - rreg' En - pe - ra -
do - re et' E - rre - pu - bli -
ka: E - rreg' En - pe - ra -
do - re et' E - rre - pu - bli -
ka: Xu - xen, ma - kur, na -
has - te zen - bat i - tzu - li -
ka! Ai ai ai! mu - ti -
llak, zen - bat i - tzu - li -
ka! Ai ai ai! mu - ti -
llak, zen - bat i - tzu - li - ka.

-118-

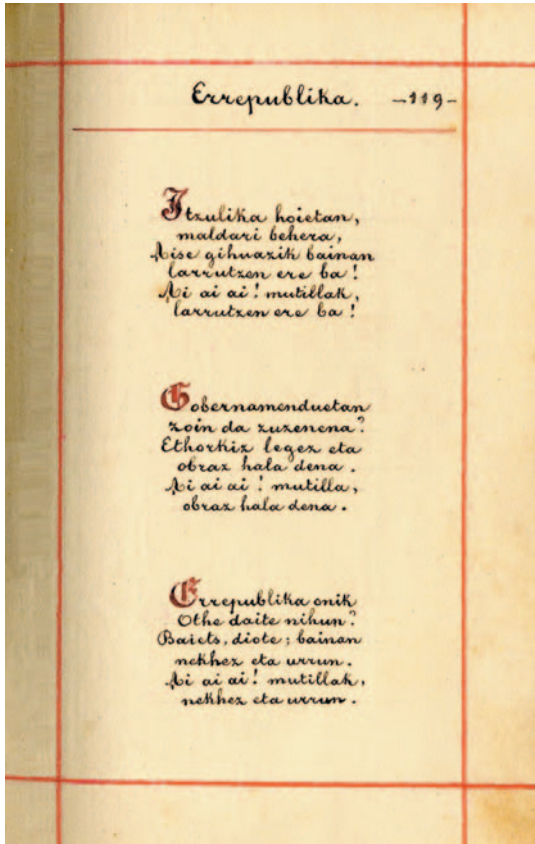
Errepublika.

Allegro.
Erreg' Emperadore et' Errepubli -
ka: Chuchen, mahhur, nahaste zembat itzuli -
ka! Ai ai ai! mutillak, zembat itzuli -
ka! Ai ai ai! mutillak, zembat itzuli - ka.

Erreg' Emperadore } bis.
et' Errepublika }
Chuchen, mahhur, nahaste,
zembat itzuli ka!
Ai ai ai! mutillak } bis.
zembat itzuli ka! }

Erreg'Emperadore et'Errepublika (bis)
Xuxen, makur, nahaste zenbat itzulika!¹
Ai ai ai ! mutillak zenbat itzulika ! (bis)

¹ nahasmendu, gorabehera

Errepublika

Itzulika hoietan
maldari behera
Aise gihoazik bainan
larrutzen ere ba!
Ai ai ai! mutillak,
larrutzen¹ ere ba!

Gobernamenduetan
zoin da zuzenena?
Etxorkiz, legez eta
obraz hala dena.
Ai ai ai! mutillak,
obraz hala dena!

Erepublika onik
ote daite² nihun?
Baietz diote bainan
nekez eta urrun.
Ai ai ai! mutillak,
nekez eta urrun!

¹ diruz gabetzen, tturrintzen

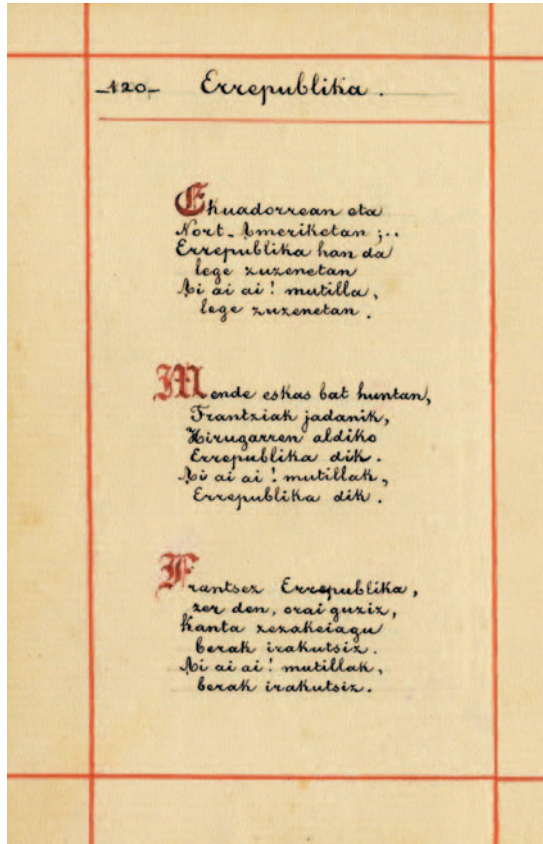
² izan ote daiteke

Errepublika

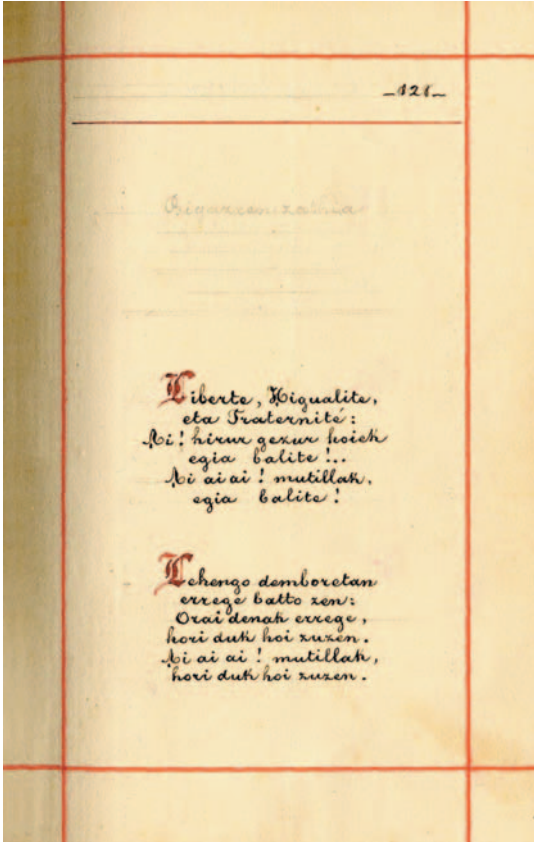
Ekuadorrean eta
Nort-Ameriketean,
Errepublika han da
lege zuzenetan.
Ai ai ai ! mutillak,
lege zuzenetan !

Mende eskas bat huntan,
Frantziak jadanik,
Hirugarren aldiko
Errepublika dik !
Ai ai ai ! mutillak,
Errepublika dik !

Frantses Errepublika
zer den, orai, guziz
Kanta zezakeiagu
berak erakutsiz¹.
Ai ai ai ! mutillak,
berak erakutsiz !

¹ ≈ berak bere burua laudatuz

Errepublika

(Bigarren zatia)

Liberte, Higualité
eta Fraternité
Ai ! hiru gezur hoiek
egia[k] balite !¹
Ai ai ai ! mutillak,
egia[k] balite !

Lehengo denboretan
errege batto zen.
Orai denak errege
hori duk hoi zuzen.
Ai ai ai ! mutillak,
hori duk hoi zuzen !

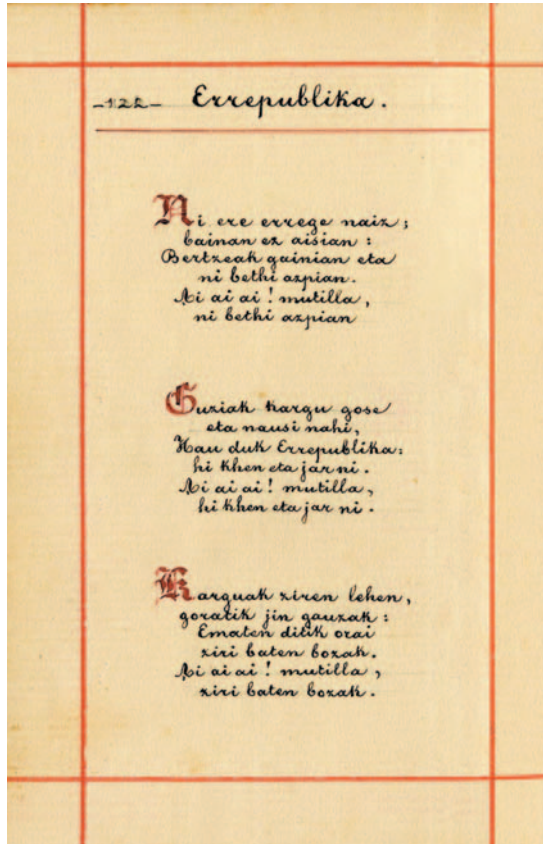
¹ ≈ egiak balira / egiak izan balitez

Errepublika

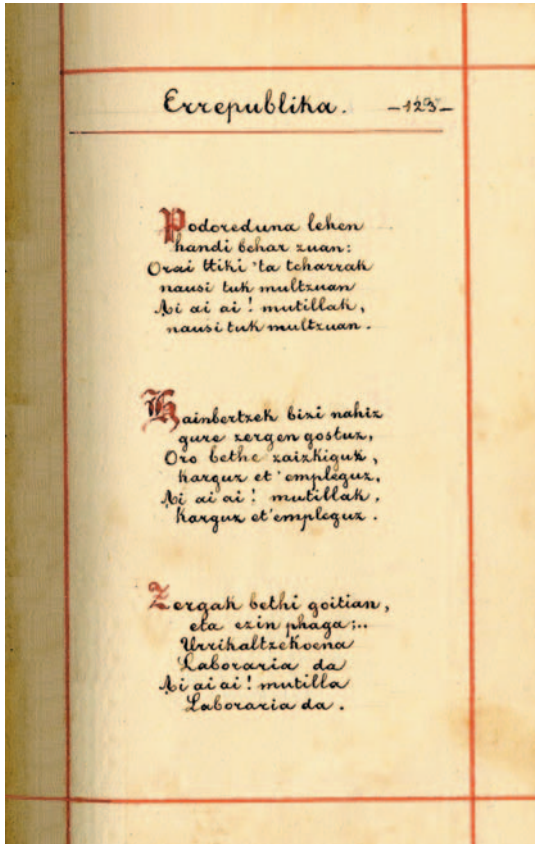
Ni ere errege naiz,
bainan ez aisian ;
Bertzeak gainian eta,
ni beti azpian.
Ai ai ai ! mutillak,
ni beti azpian !

Guziak kargu gose
eta nausi nahi,
Hau duk Errepublika
hi, ken eta jar, ni.
Ai ai ai ! mutillak,
hi ken eta jar ni !

Karguak ziren lehen,
goratik jin gauzak
Ematen ditik orai
ziri¹ baten bozak.
Ai ai ai ! mutillak,
ziri baten bozak !

¹ bâton de peu de valeur ;
izendapen gutiesle oso gogorra...

Errepublikha. -123-

Podoreduna lehen
handi behar zuan ;
Orai tiki'ta txarrak
nausi tuk multzuan.
Ai ai ai ! mutillak,
nausi tuk multzuan .

Hainbertzek biri nahiz
gure zergen gustuz,
Oro bethe zaizkiguk,
karguz et' enpleguz.
Ai ai ai ! mutillak,
karguz et' enpleguz .

Zergak bethi goitian,
eta ezin paga...
Urrikaltzekoena
Laboraria da
Ai ai ai ! mutilla
Laboraria da .

Errepublikha

Podoreduna¹ lehen
handi behar zuan ;
Orai tiki'ta txarrak
nausi tuk multzuan.
Ai ai ai ! mutillak,
nausi tuk multzuan !

Hainbertzek, bizi nahiz
gure zergen gustuz,
Oro bethe zaizkiguk
karguz et' enpleguz.
Ai ai ai ! mutillak,
karguz et' enpleguz !

Zergak beti goitian
eta ezin paga...
Urrikaltzekoena
laboraria da.
Ai ai ai ! mutillak,
laboraria da !

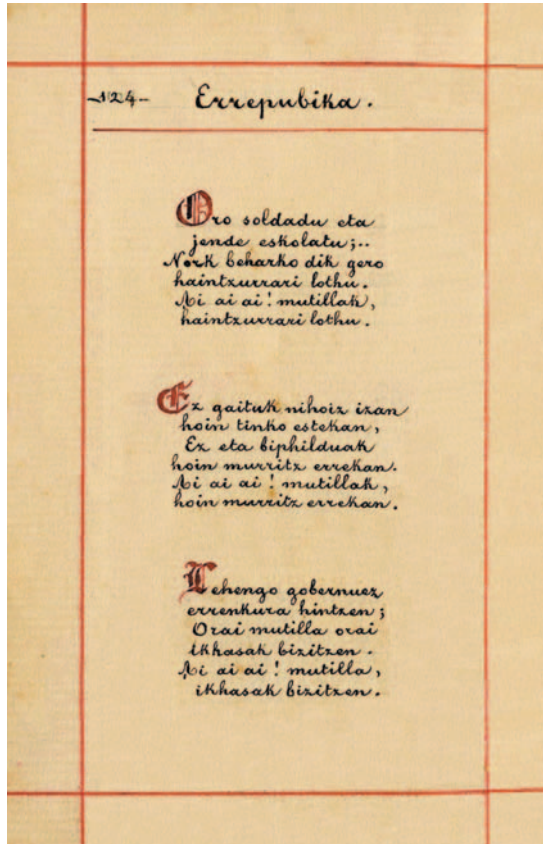
¹ botereduna

Errepublika

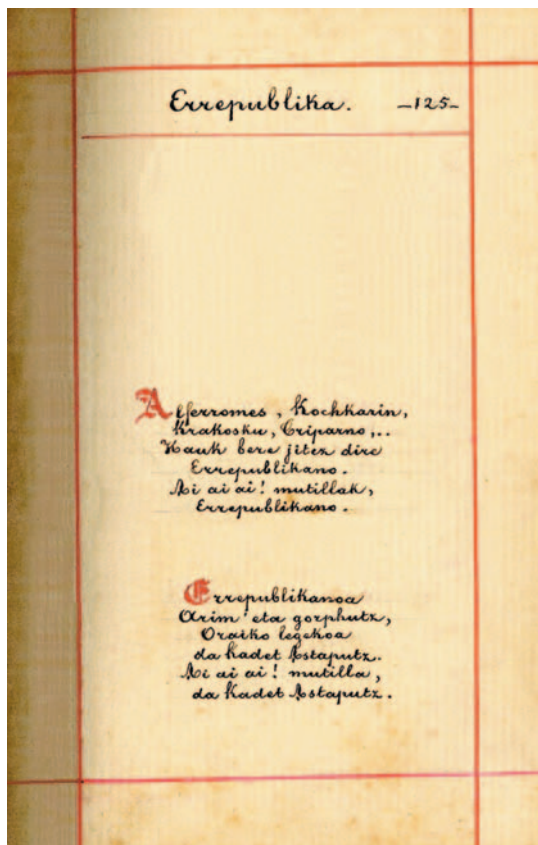
Oro soldadu eta
jende eskolatu...
Nork beharko dik gero
(h)aitzurrari lotu ?
Ai ai ai ! mutillak,
(h)aitzurrari lotu !

Ez gaituk nihoiz izan
hoin tinko estekan,
Ez eta bipilduak
hoin murrizt errekan¹.
Ai ai ai ! mutillak,
hoin murrizt errekan !

Lehengo gobernuetz
errenkura hintzen ;
Orai, mutilla, orai
ikasak bizitzen !
Ai ai ai ! mutilla,
ikasak bizitzen !

¹ oso behera graduz eta diruz

Errepublika

Alferromes,¹ Koxkarin^(?)
 Krakosku,² Triparno³
 Hauk bere jitez dire
 errepublikano
 Ai ai ai ! mutillak,
 errepublikano !

Errepublikanoa
 arim eta gorputz
 Oraiko legekoa
 da Kadet Astaputz.
 Ai ai ai ! mutillak,
 da Kadet Astaputz !

¹ alfer + erromes

² diruzale

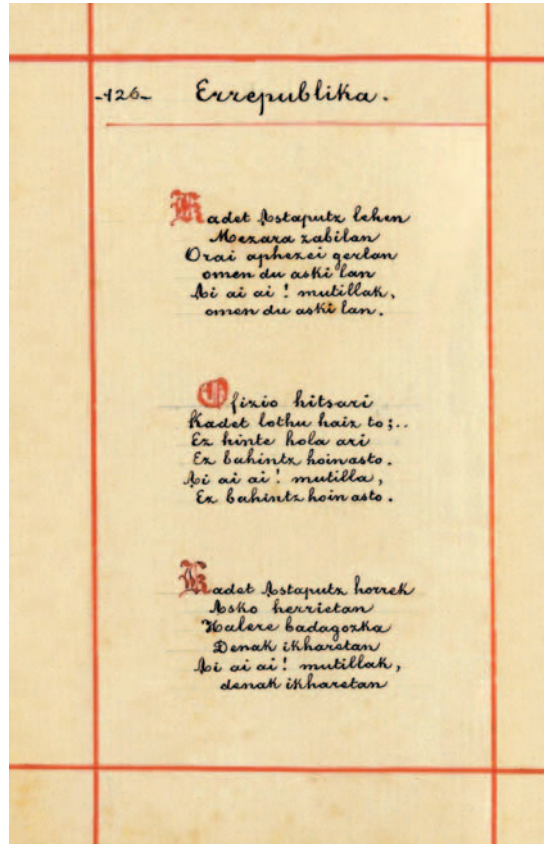
³ tripa + arno...

Errepublika

Kadet Astaputz, lehen,
mezara zabilan ;
Orai apezei gerlan
omen du aski lan.
Ai ai ai ! mutillak,
omen du aski lan !

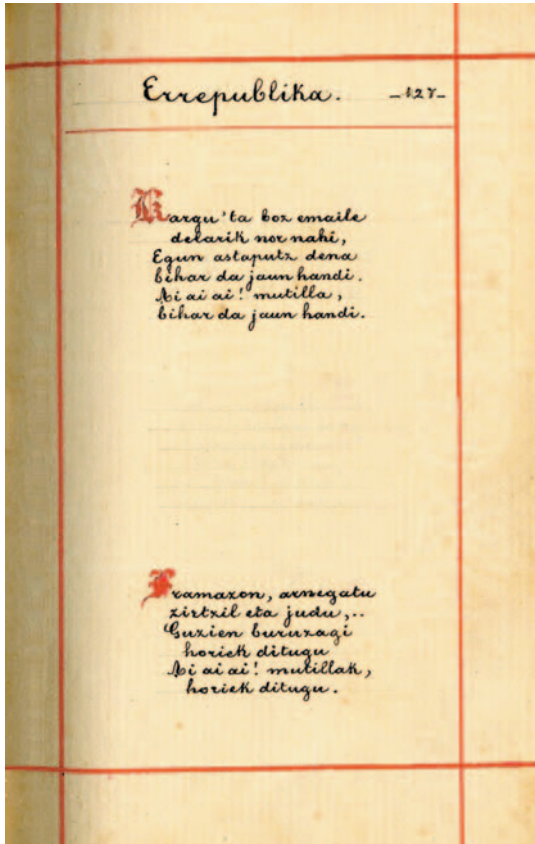
Ofizio hitsari
Kadet lotu haiz, to !
Ez hinte¹ hola ari
ez bahintz hoin asto !
Ai ai ai ! mutillak,
ez bahintz hoin asto !

Kadet astaputz horrek
herri batzuetan,
Halere badagozka²
denak ikaretan
Ai ai ai ! mutillak,
denak ikaretan !

¹ ez hinteke

² badauzka

Errepublikak

Kargu'ta boz emaille
 delarik nor nahi,
 Egun astaputz¹ dena,
 bihar da jaun handi.
 Ai ai ai ! mutillak,
 bihar da jaun handi !

Framazon, arnegatu
 zirtzil eta judu ;
 Guzien buruzagi
 horiek ditugu.
 Ai ai ai ! mutillak,
 horiek ditugu !

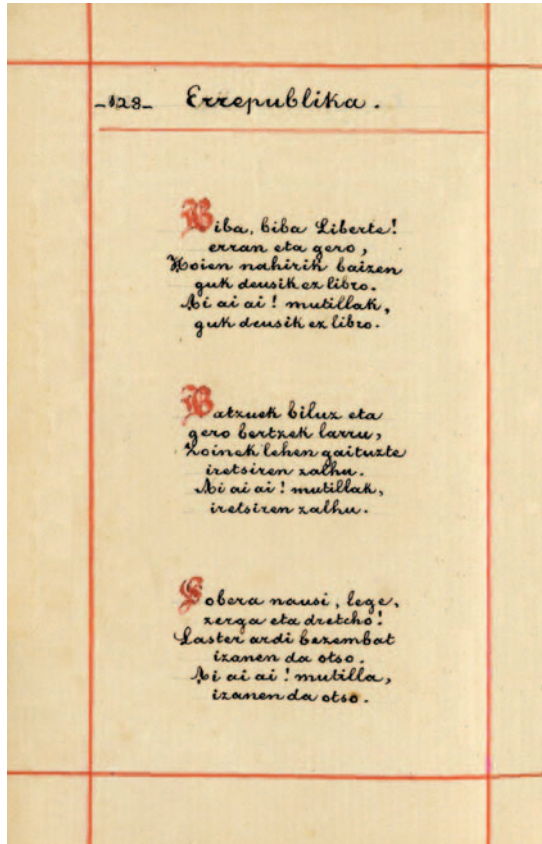
¹ asto+putz, izengoiti oso gutieslea

Errepublika

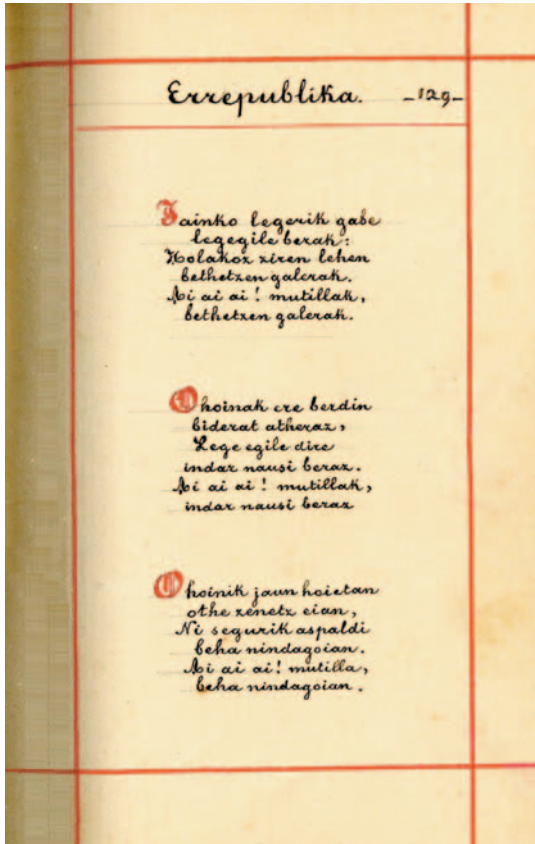
Biba biba *Liberte*
erran eta gero,
Hoién nahirik baizen
guk deusik ez libro.
Ai ai ai ! mutillak,
guk deusik ez libro !

Batzuek biluz eta
gero bertzek larru¹;
Zoinék lehen gaituzte
iretsiren zalu.
Ai ai ai ! mutillak,
iretsiren zalu !

Sobera nausi lege,
zerga eta dretxo ;
Laster ardi bezenbat
izanen da otso.
Ai ai ai ! mutilla,
izanen da otso !

¹ diruz hustu

Errepublikak

Jainko legerik gabe,
legegile berak !
Holakoz ziren lehen
betetzen galerak.
Ai ai ai ! mutillak,
betetzen galerak !

Ohoinak ere berdin
biderat ateraz ;
Lege egile dire
indar nausi beraz.
Ai ai ai ! mutillak,
indar nausi beraz !

Ohoirik jaun hoietan
ote zenetz, eian,
Ni segurik aspaldi
beha nindagoian.¹
Ai ai ai ! mutillak,
beha nindagoian !

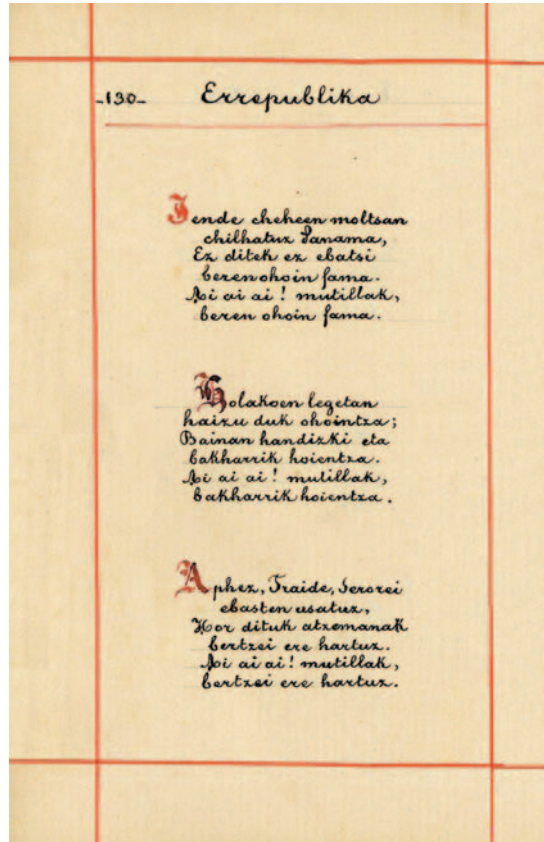
¹ nengoan, batuaz

Errepublika

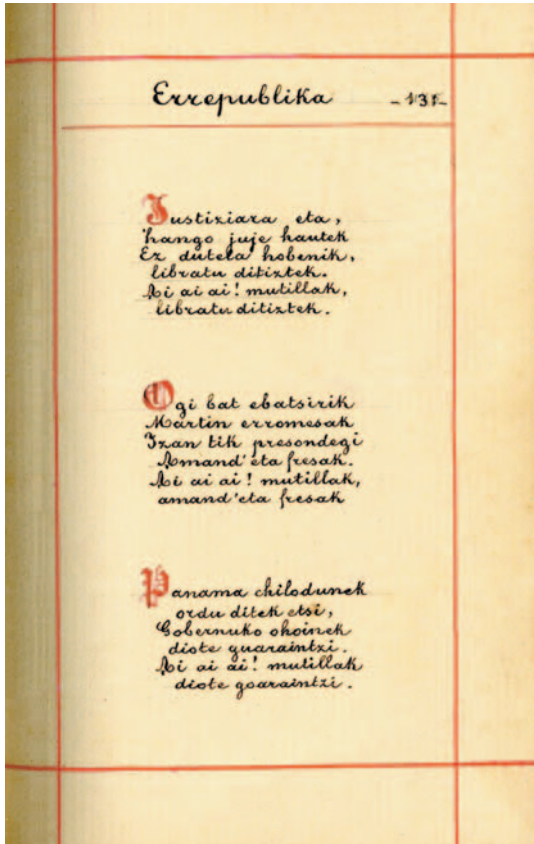
Jende xeheen moltsan
xilatuz Panama¹,
Ez ditek ez ebatsi
beren ohoin fama.
Ai ai ai ! mutillak,
beren ohoin fama !

Holakoen legetan
haizu duk ohointza ;
Baina handizki eta,
bakarrik hoientza[t].
Ai ai ai ! mutillak
bakarrik hoientza[t] !

Apez, fraide, serorei
ebasten usatuz,
Hor dituk atzemanak
bertzei ere hartuz.
Ai ai ai ! mutillak,
bertzei ere hartuz !

¹ Hirugarren Errepublika denboran gertatu politikarien arteko eskandala eta iruzur itzela

Errepublikak

Justiziara eta
hango juje hautek
Ez dutela hobenik
libratu ditiztek.
Ai ai ai ! mutillak,
libratu ditiztek !

Ugi bat ebatsirik
Martin erromesak
Izan tik presondegi
amand'eta fresak¹
Ai ai ai ! mutillak,
amand'eta fresak !

Panama xilodunek
ordu ditek etsi,
Gobernuko ohoinek
diote² goraintzi.
Ai ai ai ! mutillak,
diote goraintzi !

¹ amanda = isuna

fresak = gastuak

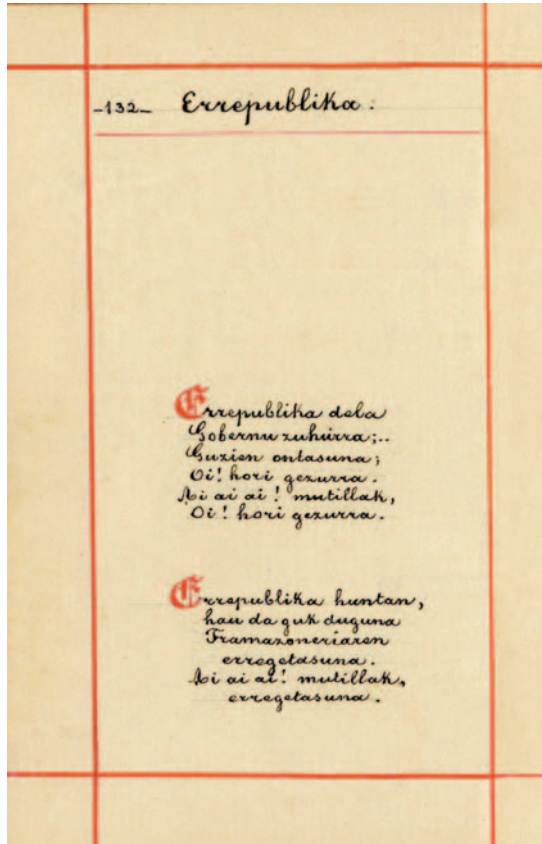
² ziotek, hobeki genuke naski...

Errepublika

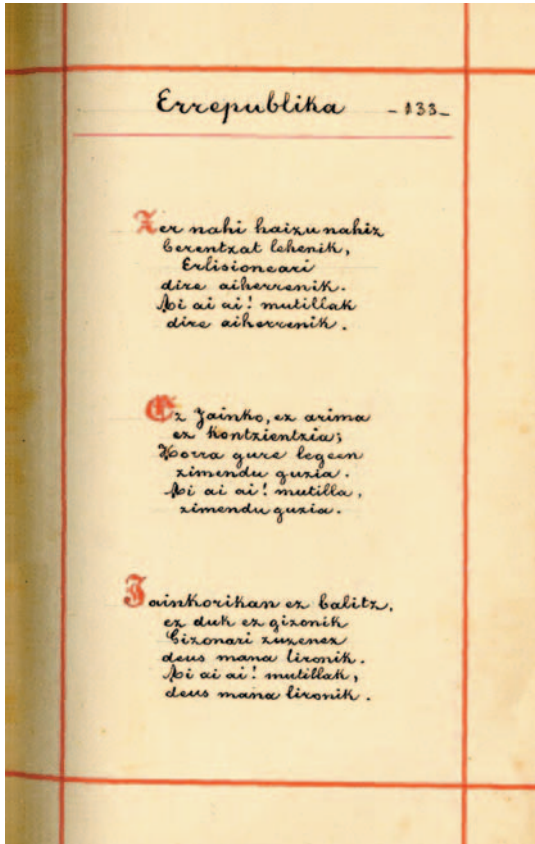
1

Errepublika dela
gobernu zuhurra...
Guzien ontasuna
oi ! hori gezurra !
Ai ai ai ! mutillak,
oi ! hori gezurra !

Errepublika huntan
hau da guk duguna :
Framazoneriaren
erregetasuna.
Ai ai ai ! mutillak
erregetasuna !

¹ Hutsarte honek erran nahi du bertze bertso baten sartzeko gogoia zeukala. Eta hau ez da hutsik gelditu den leku bakarra...

Errepublika

Zer nahi haizu nahiz
berentzat lehenik,
Erlisioneari
dire aiherrrenik¹.
Ai ai ai ! mutillak,
dire aiherrrenik !

Ez Jainko, ez arima
ez kontzientzia ;
Horra gure legeen
zimendu guzia.
Ai ai ai ! mutillak,
zimendu guzia !

Jainkorikan ez balitz,
ez duk ez gizonik
Gizonari zuzenez
deus mana lironik.²
Ai ai ai ! mutillak,
deus mana lironik !

¹ ≈ erlisionea da gehienik hastiatzen dutena.

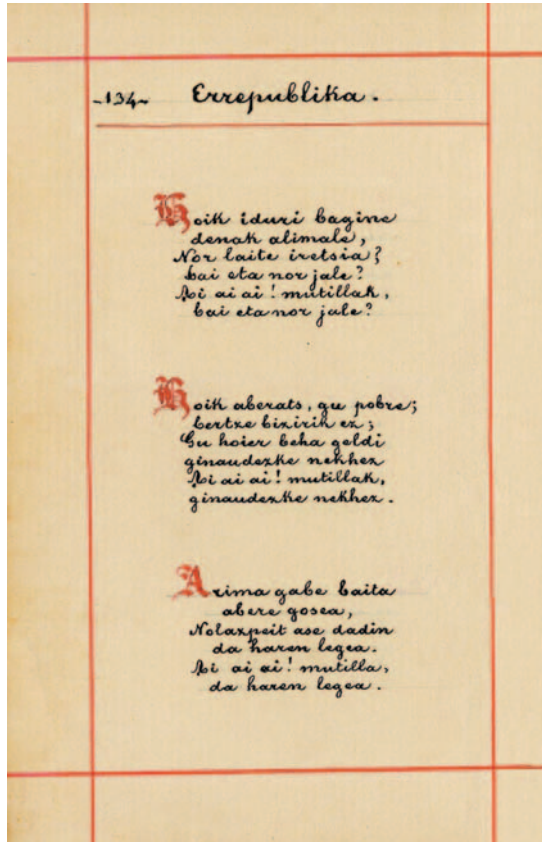
² lezakeenik (liezaiokeenik ?)

Errepublika

Hoik iduri bagine
denak alimale,
Nor laite¹ iretsia
bai eta nor jale ?
Ai ai ai ! mutillak,
bai eta nor jale !

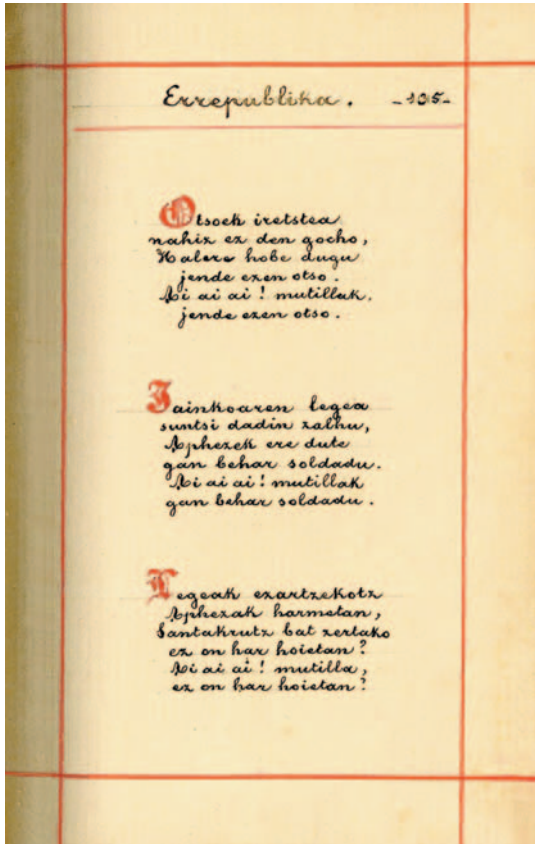
Hoik aberats, gu pobre
bertze bizirik ez !
Gu hoier beha geldi
ginaudeke² nekez.
Ai ai ai ! mutillak,
ginaudeke nekez !

Arima gabe baita
abere gosea,
Nolazpeit ase dadin
da haren legea.
Ai ai ai ! mutillak,
da haren legea !

¹ litzateke, batuz

² geundeke, batuz

Errepublika

Otsoek irestea
nahiz ez den goxo
Halere hobe dugu
jende, ezen otso !
Ai ai ai ! mutillak,
jende ezen otso !

Jainkoaren legea
suntsi dadin zalu,
Apezek ere dute
juan behar soldadu.
Ai ai ai ! mutillak,
juan behar soldadu !

Legeak ezartzekotz
apezak armetan,
Santakruz¹ bat zertako
ez onar hoietan ?
Ai ai ai ! mutillak,
ez onar hoietan !

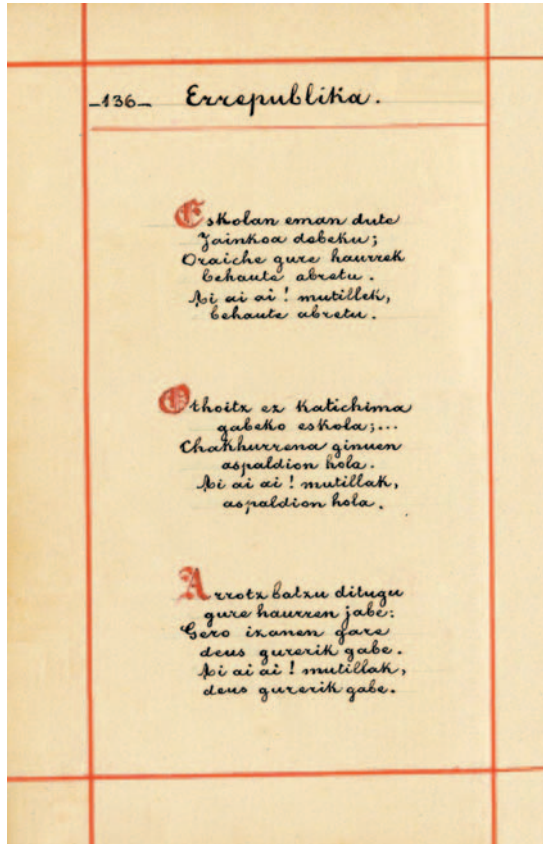
¹ Apeza eta euskal gudari-gerrillari famatua bezain eztabaidagarria (1842-1926)

Errepublika

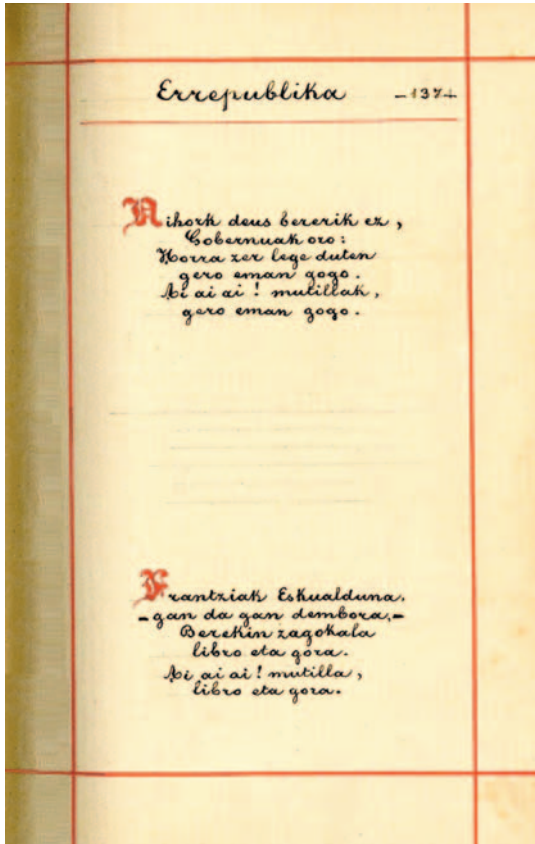
Eskolan eman dute
Jainkoa debeku ;
Oraixe gure haurrek
behaute abretu¹!
Ai ai ai ! mutillak,
behaute abretu !

Otoitz, ez katixima
gabeko eskola...
Xakurrena ginuen
aspaldian hola.
Ai ai ai ! mutillak,
aspaldian hola !

Arrotz batzu ditugu
gure haurren jabe ;
Gero izanen gare
deus gurerik gabe.
Ai ai ai ! mutillak,
deus gurerik gabe !

¹ behar dute aberetu

Errepublika

Nihork deus bererik ez
gobernuak oro.
Horra zer lege duten
gero eman gogo.
Ai ai ai ! mutillak,
gero eman gogo !

Frantziak eskualduna,
-juan da juan denbora-
Berekin zagokala¹
libro eta gora.
Ai ai ai ! mutillak,
libro eta gora !

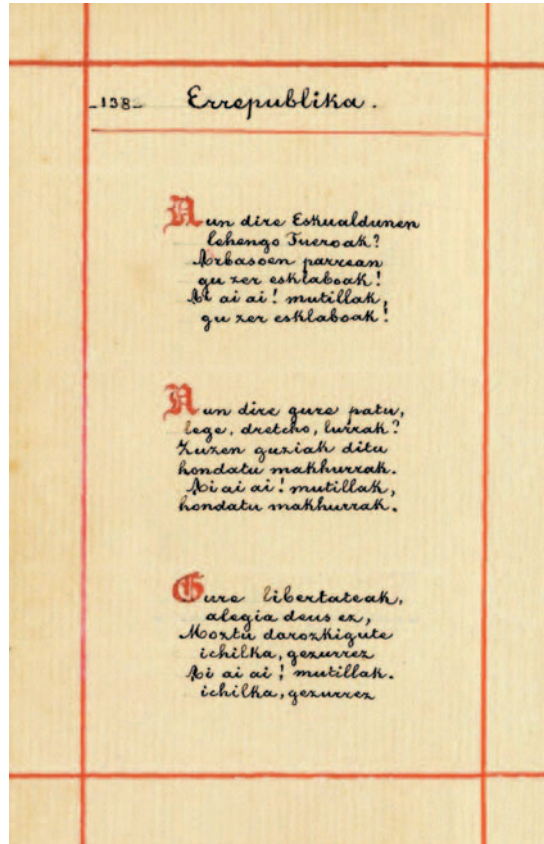
¹ zaukala (zeukala, batuaz)

Errepublika

Nun dire eskualdunen
 lehengo Fueroak ?
 Arbasoen parrean
 gu zer esklaboak !
 Ai ai ai ! mutillak,
 gu zer esklaboak !

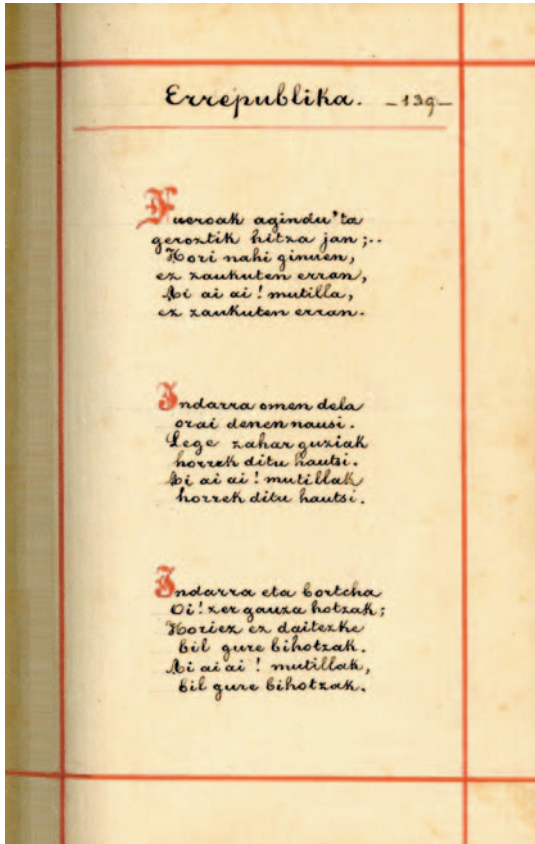
Nun dire gure patu¹
 lege, dretxo, lurrak ?
 Zuzen guziak ditu
 hondatu makurrak.
 Ai ai ai ! mutillak,
 hondatu makurrak !

Gure libertateak
 alegia deus ez,
 Moztu derauzkigute²
 ixilka, gezurrez
 Ai ai ai ! mutillak,
 ixilka gezurrez !

¹ pacte / sort, fortune

² dizkigute, batuaz

Errepublika

Fueroak agindu'ta
geroztik hitza jan¹...
Hori nahi ginuen
ez zaukuten erran.
Ai ai ai ! mutillak,
ez zaukuten erran !

Indarra omen dela
orai denen nausi ;
Lege zahar guziak
horrek ditu hautsi.
Ai ai ai ! mutillak,
horrek ditu hautsi !

Indarra eta bortxa
oi ! zer gauza hotzak ;
Horiez ez daitezke
bil gure bihotzak.
Ai ai ai ! mutillak,
bil gure bihotzak !

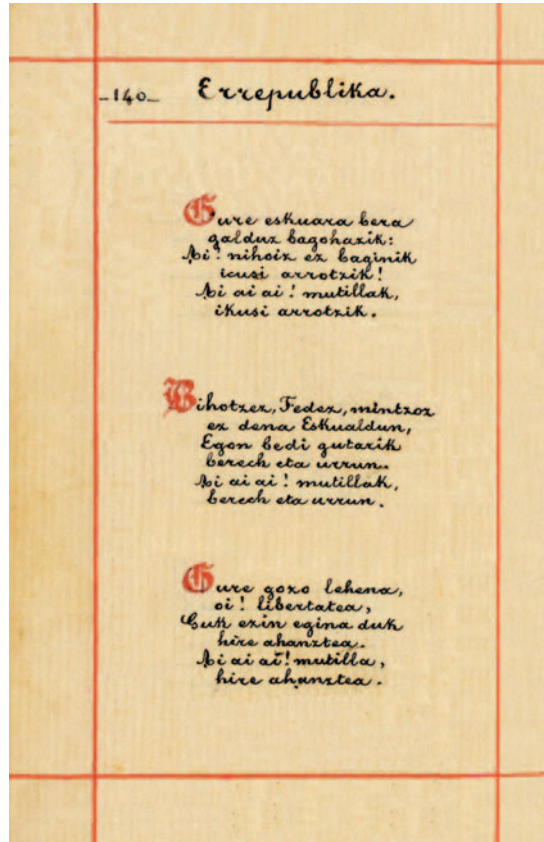
¹ hitza ez atxiki
"Hitza hitz edo gizona hits"

Errepublika

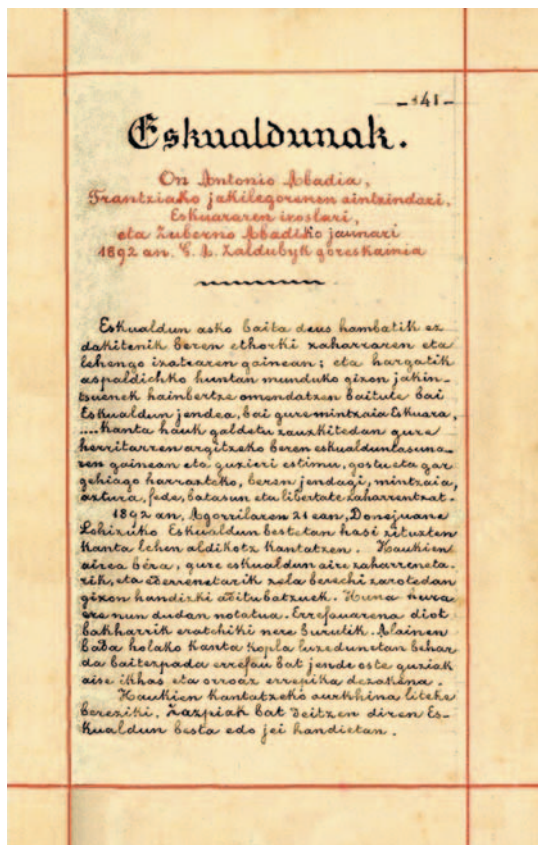
Gure eskuara bera
galduz bagohazik¹
Ai ! nihoiz ez baginu
ikusirik arrotzik.
Ai ai ai ! mutillak,
ikusirik arrotzik !

Bihotzez, fedez, mintzoz
ez dena eskualdun,
Egon bedi gutarik
berex eta urrun.
Ai ai ai ! mutillak,
berex eta urrun !

Gure gozo lehena,
oi ! libertatea ;
Guk ezin egina duk
hire ahanztea !
Ai ai ai ! mutillak,
hire ahanztea !

¹ bagoazak, batuaz

Eskualdunak

On Antonio Abadia,
Frantziako jakilegoaren aintzindari,
eskuararen iroslari,
eta Zuberno Abadiko jaunari
1892an G. A.. Zaldubik goreskainia.

Eskualdun asko baita deus hanbatik ez dakitenik beren etorki zahar-
ren eta lehengo izatearen gainean, eta
hargatik aspaldixko huntan munduko
gizon jakintsuenek hoinbertze omen-
datzen baitute, bai eskualdun jendea,
bai gure mintzaira, eskuara, kanta
hauk galdatu zauzkidaten gure herri-
tarren argitzeko, beren eskualduntasu-
naren gainean eta guzieri estimu gostu
eta kar gehiago harrarazteko, beren
jendaki, mintzaira, aztura, fede, bata-
sun eta libertate zaharrentzat.

1892an, agorrilaren 21ean Doni-
bane Lohizuneko eskualdun bestetan
hasi zituzten kanta hauk lehen aldi-
kotz ematen. Hauen airea bera gure
eskualdun aire zaharrentarik eta ede-
rrenetarik zela berexi zautaten gizon
handizki aditu batzuek. Huna hura
ere nun dudan notatua. Errefauarena
diot bakarrik eratxiki nere burutik.
Alabainan bada, holako kanta kopla
luzedunetan behar da baitezpada erre-
fau bat, jende oste guziak aise ikas eta
orroaz errepika dezakena.

Hauen kantatzeko aurkina¹ liteke
bereziki, “Zazpiak bat” deitzen diren
eskualdun besta edo jai handietan.

¹ Aukera / occasion

Eskualdunak

Héroïque

Es-kual-du-nak, nor e-ta zer
ga-ren ez du-gu be-har a-han-
tzi: E-ki-al-de-ko jen-da-ia za-
ha-rren gi-ne-la le-hen as-ka-zi
I-be-rri-n gi-nen ha-si bi-zi-tzen be-
rex geu-re nau-si: I-be-rri-
tar ber-be-rak he-men Es-kual-dun
gi-nen be-re-xi: Gu-re Es-
kual he-ri hau-tan le-hen gu-re le-
gez gi-nen bi-zi Se-ku-
lan a-rr-o-tzik ez gi-nu-en
gu-re nau-si-tzat o-ne-tsi.

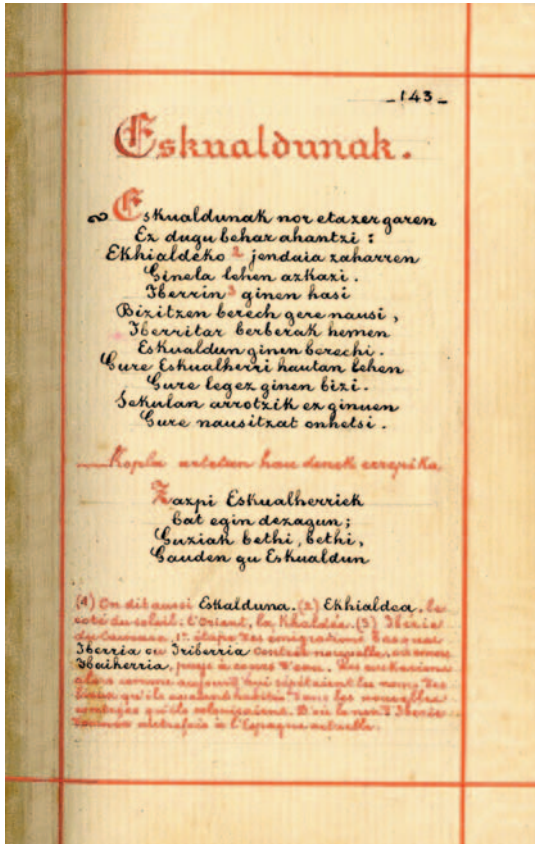
172

Eskualdunak.

Heroïque

Es-kualdunak, nor a-tzer ga-ren ez du-gu
be-har a-han-tzi: Ek-hial-de-ko jenda-ia za-
ha-rren gi-ne-la le-hen as-ka-zi I-be-rri-n gi-
nen ha-si, bi-riton berech ge-re nau-si: I-
ber-ritan ber-be-rak he-men Es-kualdun gi-nen
bere-chi: Gu-re le-kual-han-ti hau-tan le-
han gu-re lagex gi-nen bi-xi be-kulan a-rr-o-tzik
ez gi-nu-en gu-re nau-sitrat o-ne-tsi
ha-si Ek-hial-de-ko bat egin de-za-gun
Gu-zi-ak be-ti be-ti gau-den gu Eskualdun

Zaz-pi Es-kual he-ri-ek
bat e-gin de-za-gun Gu-zi-ak
be-ti be-ti gau-den gu Es-kual-dun.

Eskualdunak

Eskualdunak^a nor eta zer garen
 Ez dugu behar ahantzi
 Ekialdeko^b jendaia zaharren
 Ginela lehen askazi
 Iberrin^c ginen hasi
 Bizitzen berex geure nausi
 Iberritar berberak hemen
 Eskualdun ginen berexi
 Gure Eskual herri hautan lehen
 Gure legez ginen bizi
 Sekulan arrotzik ez ginuen
 Gure nausitrat onetsi.

(Kopla artetan hau denek errepika)

Zazpi Eskual Herriek
 bat egin dezagun
 Guziak beti beti
 gauden gu eskualdun.

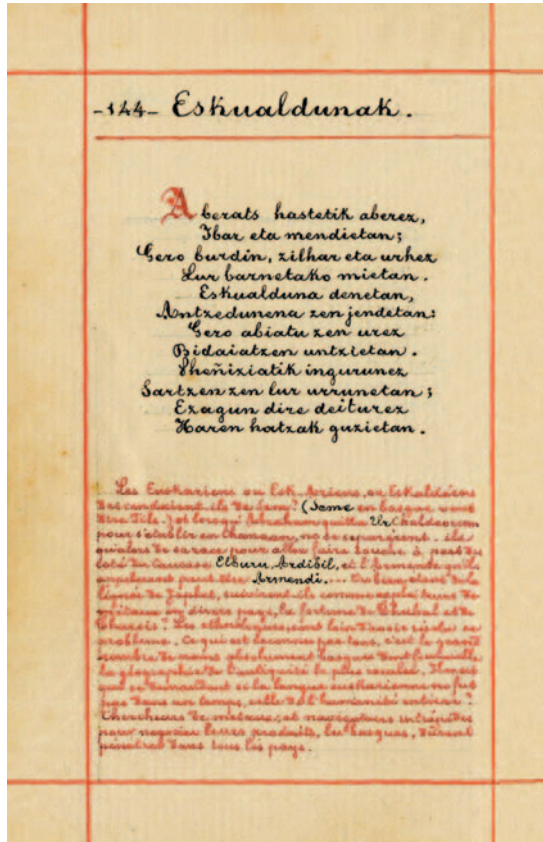
^a On dit aussi Eskalduna.

^b Ekialdea, le côté du soleil, l'Orient la Khaldée.

^c Ibérie du Caucase, 1ère étape des émigrations basques. « iberria » ou « iriberria » Contrée nouvelle ou encore « ibai herria » pays à cours d'eau. Les euskariens, alors comme aujourd'hui, répétaient les noms des lieux qu'ils avaient habités dans les nouvelles contrées qu'ils colonisaient. D'où le nom d'Iberrie donné autrefois à l'Espagne actuelle.

Eskualdunak

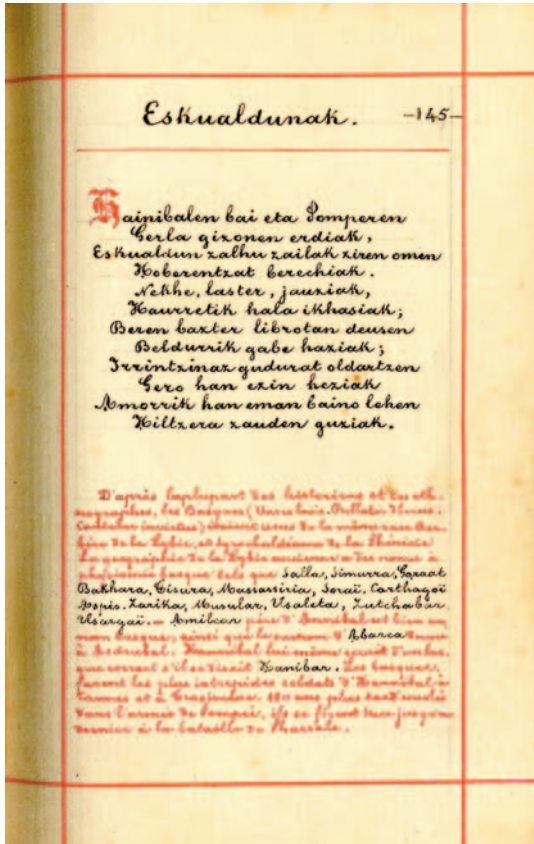
Aberats, hastetik, aberez ;
 Ibar eta mendietan ;
 Gero burdin, zilar eta urrez
 Lur barnetako mietan,
 Eskualduna denetan,
 Antzedunena zen jendetan.
 Gero abiatu zen urrez,
 Bidaiatzen untzietan
 Feniziatik ingurunez,
 Sartzen zen lur urrunetan ;
 Ezagun dire deiturez
 Haren hatzak guzietan.

Les Euskariens ou Esk-Ariens ou Eskaldéens
 descendaient-ils de Sem ? (Seme en basque veut
 dire fils) et lorsqu'Abraham quitta Ur
 Chaldeorum pour s'établir en Chanaan, ne se
 séparèrent-ils qu'alors de sa race pour aller faire
 souche à part du côté du Caucase « Elburu »
 « Ardibi » et « l'Armende » qu'ils
 appellèrent peut-être « Armendi ». Ou bien
 étant de la lignée de Japhet, suivirent-ils comme
 exploiters de métaux en divers pays, la fortune de
 Thubal et de Tharsis ?

Les ethnologues sont bien loin d'avoir résolu ce
 problème. Ce qui est reconnu par tous c'est le grand
 nombre de noms absolument basques dont fourmille
 la géographie de l'antiquité la plus reculée.

Il en est qui se demande(nt) si la langue euskarienne ne fut pas,
 dans un temps, celle de l'humanité entière ? Chercheurs de métaux et
 navigateurs intrépides pour négocier leurs produits, les Basques durent
 pénétrer dans tous les pays.

Eskualdunak

Hainibalen bai eta Ponperen
 Gerla gizonen erdiak
 Eskualdun zalu zailak ziren omen
 Hoberentzat berechiak.
 Neke, laster, jauziak
 Haurretik hala ikasiak
 Beren bazter librotan, deusen
 Beldurrik gabe haziak
 Irrintzinaz gudura oldartzen,
 Gero, han, ezin heziak
 Amorririk han eman baino lehen
 Hiltzera zauden guziak.

D'après la plupart des historiens et des ethnographes, les Basques (Vasco levis. Billator Ibèrus Cantaber invictus) étaient issus de la même race berbère de la Lybie et Syro-chaldéenne de la Phénicie.

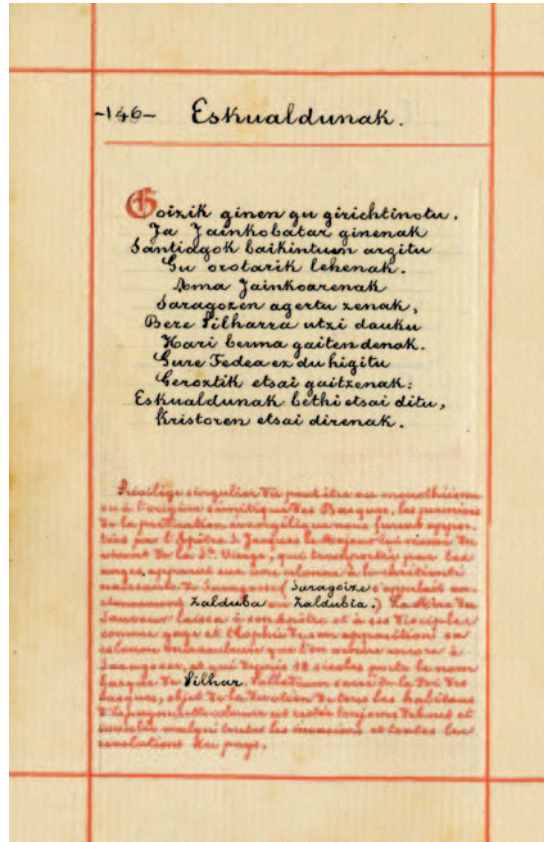
La géographie de la Lybie ancienne a des noms à physionomie basque tels que : Salla, Simurra, Garaat, Bakhara, Tisura, Massassiria, Sorai, Carthagoi, Aspis, Zarika, Musular, Usaleta, Zutchabar, Usargai.

Hamilcar, père d'Hannibal, et bien un nom basque ainsi que surnom d'Abarka donné à Hasdrubal.

Hannibal lui-même serait d'un basque correct s'il se disait Han-ibar. Les Basques furent les plus intrépides soldats d'Hannibal à Cannes et à Transimène. 180 ans plus tard, enrôlés dans l'armée de Pompée, ils se firent tuer jusqu'au dernier à la bataille de Pharsale.

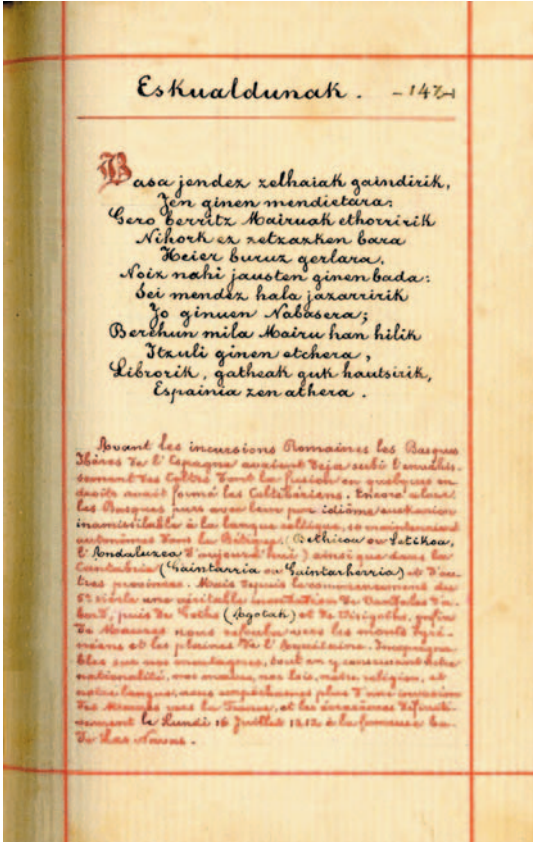
Eskualdunak

Goizik ginen gu girixtinotu
 Ja Jainko bat-tar ginenak
 Santiagok baikintuen argitu.
 Gu, orotarik lehenak,
 Ama Jainkoarenak
 Saragozen agertu zenak
 Bere Pilharra utzi dauku
 Hari berma gaiten denak ;
 Gure fedea ez du higitu
 Geroztik etsai gaitzenak :
 Eskualdunak beti etsai ditu
 Kristoren etsai direnak.

Privilège singulier dû peut-être au monothéisme ou à l'origine sémitique des Basques, les premiers de la prédication évangélique nous furent apportés par l'apôtre Saint Jacques le Majeur lui-même, du vivant de la Sainte Vierge, qui transportée par les anges, apparut sur une colonne à la chrétienté naissante de Saragoze (Saragoize s'appelait anciennement Zalduba ou Zaldubia).

La Mère du Sauveur laissa à son apôtre et à ses disciples comme gage et trophée de son apparition sa colonne miraculeuse que l'on vénère encore à Saragoze et qui depuis 18 siècles porte le nom basque de Pilhar. Palladium sacré de la foi des Basques, objet de la dévotion de tous les habitants d'Espagne, cette colonne est restée toujours debout et inviolée malgré toutes les invasions et toutes les révolutions du pays.

Eskualdunak

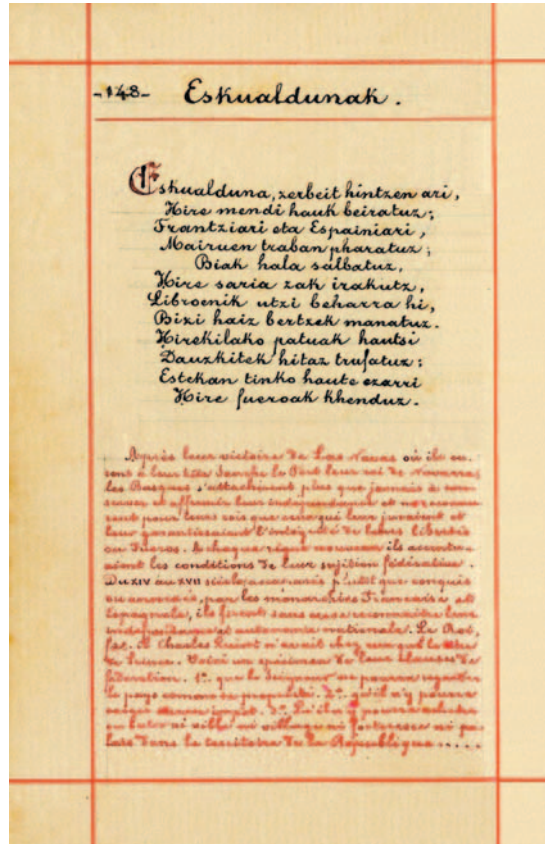
Basa jendez zelaiak gaindirik,
 Jin ginen mendietara ;
 Gero berriz Mairuak etorririk,
 Nihork ez zetzazken bara.
 Heier buruz gerlara
 Noiz nahi jausten ginen, bada,
 Sei mendez hala jazarririk
 Jo ginuen Nabasera :
 Berrehun mila Mairu han hilik,
 Itzuli ginen etxera,
 Librorik, gateak guk hautsirik
 Espainia zen atera.

Avant les incursions romaines, les Basques, Ibères de l'Espagne, avaient déjà subi l'envasement des Celtes dont la fusion en quelques endroits avait formé les Celtibériens. Encore alors, les Basques purs avec leur pur idiome euskarien inassimilable à la langue celtique, se maintenaient autonomes dans la Bétique (Beticou ou Petikoa, l'Andaluzeua d'aujourd'hui) ainsi que dans la Cantabrie (Gaintarrria ou Gaintar-herria) et d'autres provinces.

Mais depuis le commencement du 5ème siècle une véritable inondation de Vandales d'abord, puis de Goths (Agotak) et de Visigoths, enfin de Maures nous refoula vers les monts pyrénéens et les plaines de l'Aquitaine. Inexpugnables sur nos montagnes, tout en y conservant notre nationalité, nos moeurs, nos lois, notre religion et notre langue, nous empêchâmes plus d'une invasion des Maures vers la France et les écrasâmes définitivement le lundi 16 juillet 1212, à la fameuse bataille de Las Navas.

Eskualdunak

Eskualduna zerbeit hintzen ari
 Hire mendi hauk beiraturz
 Frantziari eta Espainiari
 Mairuen traban paraturz,
 Biak hala salbatuz,
 Hire saria zak erakuts !
 Libroenik utzi beharra, hi,
 Bizi haiz bertzek manaturz ;
 Hirekilako patuak hautsi
 Dauzkitek, hitaz trufaturz,
 Estekan tinko haute ezarri
 Hire fueroak kenduz.

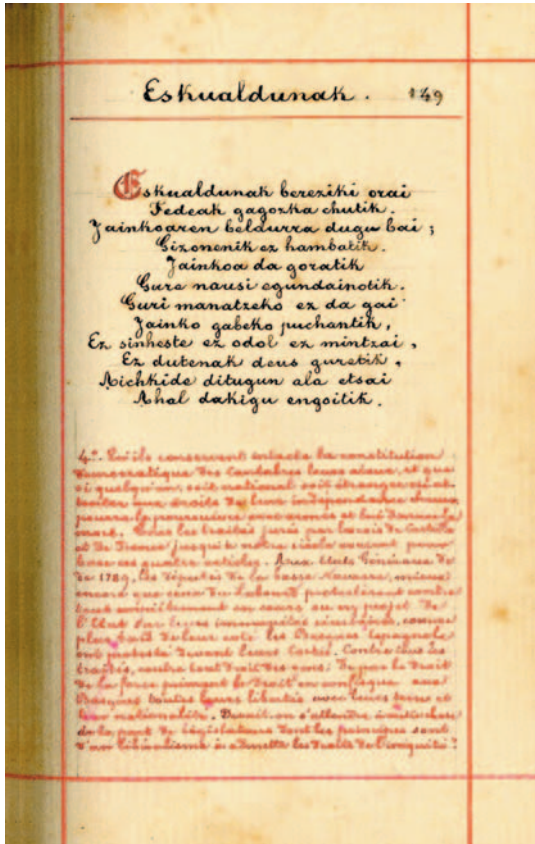

Après leur victoire de Las Navas où il eurent à leur tête Sanche le Fort leur roi de Navarre, les Basques s'attachèrent plus que jamais à conserver et affermir leur indépendance et ne reconnurent pour leurs rois que ceux qui leur jurèrent et leur garantissaient l'intégrité de leurs libertés ou fueros. À chaque règne nouveau ils accentuaient les conditions de leur sujétion fédérative.

Du XIV au XVIIème siècle, accaparés plutôt que conquis ou annexés par les monarchies françaises et espagnoles, ils firent sans cesse reconnaître leur indépendance et autonomie nationale

Le Roi, fût-il Charles Quint, n'avait chez eux que le titre de Prince. Voici un spécimen de leurs clauses de fédération :

- 1°) Que le seigneur ne pourra regarder le pays comme sa propriété.
- 2°) Qu'il n'y pourra exiger aucun impôt.
- 3°) Qu'il n'y pourra acheter ou bâtir ni ville, ni village, ni forteresse, ni palais dans le territoire de la République...

Eskualdunak

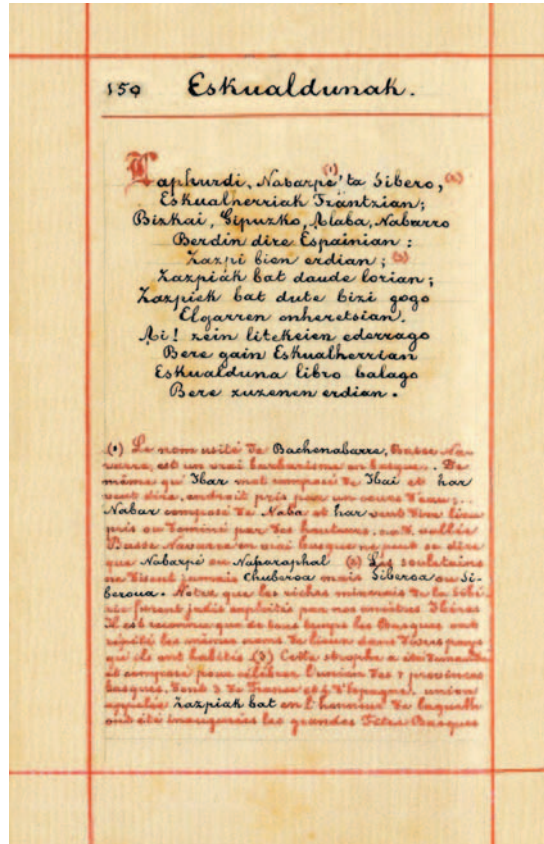
Eskualdunak bereziki orai
 Fedeak ga(d)uzka xutik ;
 Jainkoaren beldurra dugu bai,
 Gizonenik ez hanbatik.
 Jainkoa da goratik
 Gure nausi, egundainotik ;
 Guri manatzeko ez da gai
 Jainko gabeko puxantik.
 Ez sineste, ez odol, ez mintzai
 Ez dutenak deus guretik,
 A[d]ixkide ditugun ala etsai
 Ahal dakigu engoitik.

4°) Qu'ils conservent intacte la constitution démocratique des Cantabres leurs aïeux et que si quelqu'un, soit national, soit étranger ose attenter aux droits de leur indépendance chacun pourra le poursuivre avec armes et lui donner la mort.

Tous les traités jurés par les rois de Castille et de France jusqu'à notre siècle avaient pour base ces quatre articles. Aux États Généraux de 1789, les députés de la Basse Navarre, mieux encore que ceux du Labourd, protestèrent contre tout empiètement (en cours ou en projet) de l'État sur leur immunités séculaires, comme plus tard, de leur côté, les Basques « espagnols » ont protesté devant leurs Cortès contre tous les traités, contre tous droits des gens. De par le droit de la force primant le droit on confisqua aux Basques toutes leurs libertés avec leurs terres et leur nationalité. Devait-on s'attendre à autre chose de la part de législateurs dont les principes sont d'un libéralisme à admettre les droits de l'iniquité ?

Eskualdunak

Lapurdi, Nabarpe^(a) ta Zibero^(b)
 Eskual Herriak Frantzian
 Bizkai, Gipuzko, Alaba, Nabarro
 Berdin dire Espainian
 Zazpi bien erdian^(c)
 Zazpiak bat daude lorian
 Zazpiek bat dute bizi gogo
 Elgarren oneretsian.
 Ai ! zein litekeen ederrago
 Bere gain, Eskual Herrian,
 Eskualduna libro balago
 Bere zuzenen erdian !

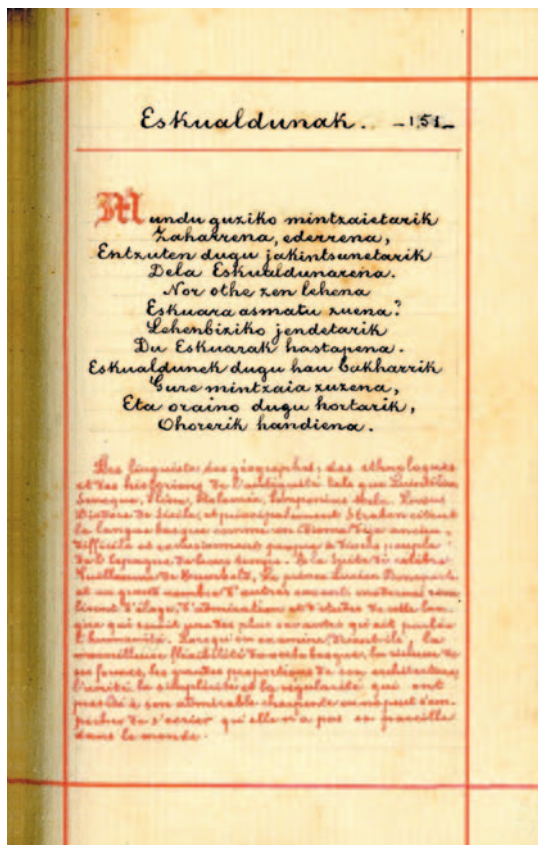

(a) Le nom usité de Baxenabarre, Basse-Navarre, est un vrai barbarisme en basque. De même qu'ibar, mot composé de ibai et har veut dire endroit pris par un cours d'eau ; Nabar composé de Naba et har veut dire lieu pris ou dominé par les hauteurs, c'est à dire vallée Basse navarre en vrai basque ne peut se dire que Nabarpe ou Nabarrapal.

(b) Les Souletins ne disent jamais Xuberoa mais Siberoa ou Siberoua. Notez que les riches minerais de la Sibérie furent jadis exploités par nos ancêtres Ibères.)

Il est reconnu que de tout temps les Basques ont répété les mêmes noms de lieux dans divers pays qu'ils ont habités.

(c) Cette strophe a été demandée et composée pour célébrer l'union des 7 provinces basques, dont 3 de France et 4 d'Espagne, union appelée Zazpiak bat en l'honneur de laquelle ont été inaugurées les grandes Fêtes basques.

Eskualdunak

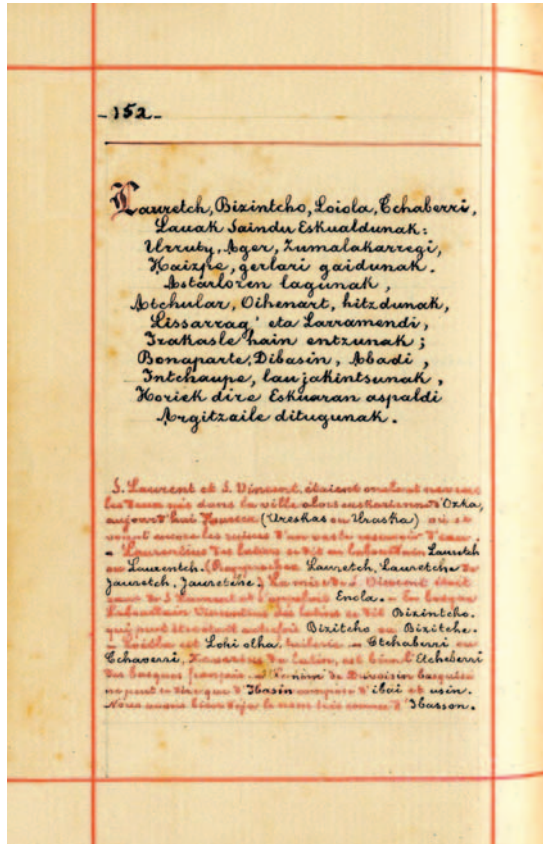
Mundu guziko mintzaitaririk
Zaharrena, ederrena,
Entzuten dugu jakintsunetaririk
Dela eskualdunarena.
Nor ote zen lehena
Eskuara asmatu zuena ?
Lehenbiziko jendetaririk
du eskuarak hastapena.
Eskualdunek dugu hau bakarririk
Gure mintzaira zuzena
Eta oraino dugu hortaririk
Ohorerik handiena.

Des linguistes, des géographes, des ethnologues et des historiens de l'antiquité tels que Quintilien Sénèque, Plin, Stomée, Pomponius Mela, Liopus (?), Diodore de Sicile et principalement Strabon citent la langue basque comme un idiome déjà ancien, difficile et exclusivement propre à divers peuples de l'Espagne de leur temps.

À la suite du célèbre Guillaume de Humbolt, le prince Louis-Lucien Bonaparte et un grand nombre d'autres savants modernes rivalisent d'éloge, d'admiration et d'études de cette langue qui serait une des plus savantes qu'ait parlé l'humanité. Lorsqu'on examine, disent-ils, la merveilleuse flexibilité du verbe basque, la richesse de ses formes, les grandes proportions de son architecture, l'unité, la simplicité, la régularité qui ont présidé à son admirable charpente, on ne peut s'empêcher de s'écrier qu'elle n'a pas sa pareille dans le monde.

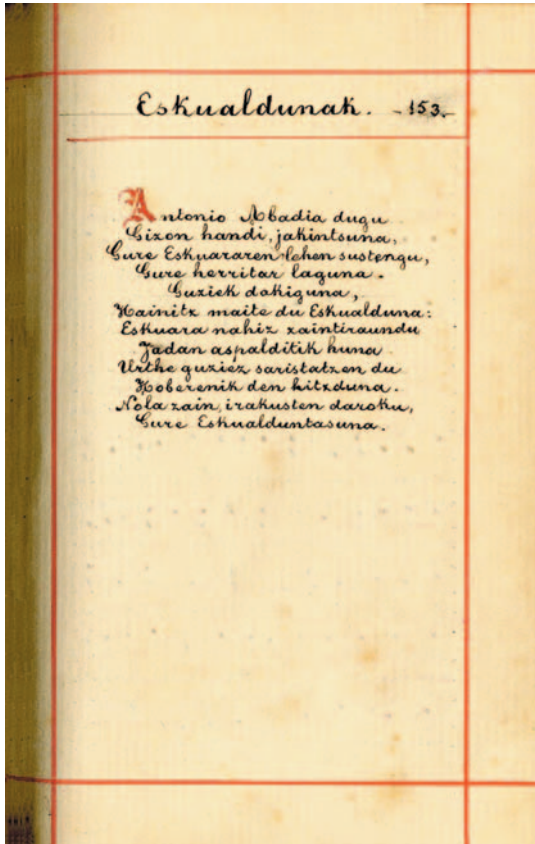
Eskualdunak

Laurettx, Bixintxo, Loiola, Etxaberri,
 Lauak saindu eskualdunak :
 Urruty, Ager, Zumalakarregi,
 Haizpe gerlari gaidunak,
 Astarloren lagunak,
 Atxular, Oihenart hitzdunak,
 Lizarrag' eta Larramendi
 Irakasle hain entzunak ;
 Bonaparte, Dibasin, Abadi
 Intxauzpe lau jakintsunak.
 Horiek dire eskuaran aspaldi
 Argitzaile ditugunak.

Saint Laurent et Saint Vincent étaient oncle et neveu les deux nés dans la ville alors euskarienne d'Ozka, aujourd'hui Hueska (Ureskas ou Uraska) où se voient encore les ruines d'un vaste réservoir d'eau. Laurentius des latins se dit en labourdïn Lauretx ou Laurentx. (Rapprochez Lauretx, Lauretxe de Jaurettx, Jauretxe). La mère de Saint Vincent était sœur de Saint Laurent et s'appelait Enola.

En basque labourdïn Vincentius des latins se dit Bizintxo, qui peut-être autrefois était Bixitxo ou Bizitxe. Loiola est lohi-ola, tuilerie. Etxaberri ou Etxaverri des basques français, Xaverius du latin, est bien l'Etxeberri des basques français. Le nom de Duvoisin basquisé ne peut se dire que d'Ibasin, composé de ibai et usin. Nous avons déjà le nom bien connu d'Ibasson.

Eskualdunak

Antonio Abadia dugu
Gizon handi jakintsuna,
Gure eskuararen lehen sunstengu,
Gure herritar laguna.
Guziek dakiguna
Ainitz maite du eskualduna
Eskuara nahiz zaintiraundu¹
Jada aspalditik huna
Urte guziet sarizatzen du
Hoberenik den hitz-duna
Nola zain irakusten derauku²
Gure eskualduntasuna.

¹ Zaindu eta irauñ (?)

² dauku (digu, batuz)

Gauden eskualdun

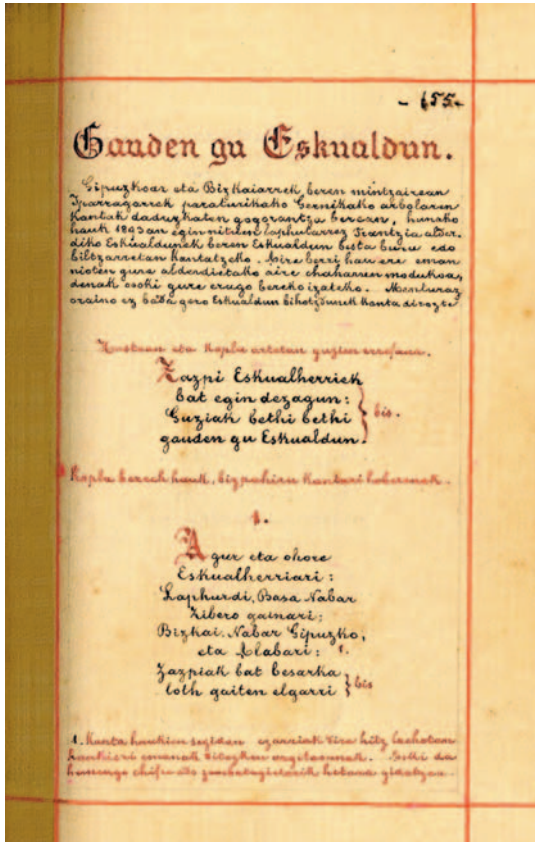
Zaz - pi Es - kual he - rri - ek
bat e - gin de - za - gun: Gu - zi - ak
be - ti be - ti gau - den gu Es - kual - dun.

Ha - ritz e - der bat ba - da gu -
re men - di - e - tan; Zaz - pi a - dar nau -
siz - da he - da - tzen ai - re - tan: Fran -
tzi - an Es - pai - ni - an bi al - der -
di - e - tan: He - men hi - ru' ta han lau, bat
da zaz - pi - e - tan. He - men hi - ru' ta
han lau, bat da zaz - pi - e - tan.

154
Gauden Eskualdun.
Copla
antico
guztiak
anticoak
harpi Eskualherri-ek
bat egin deraun: Guñah bethi be
thi gauden gu Eskual - dun
Haritz edor bat bada gu
re menditan; Harpiadar nau - siz da he
datzen airtan; Frantzi an Espai - nian
bi al der - di - e - tan: He - men hi - ru' ta
han lau, bat da zaz - pi - e - tan. He - men hi - ru' ta
han lau, bat da zaz - pi - e - tan.

Gauden gu eskualdun

Gipuzkoar eta bizkaitarrek, beren mintzaireran Iparragirrek paraturikako Gernikako Arbolaren kantak dauzkan gogorantza berean, hunako hauk 1893an egin nituen Lapurtarrez, Frantzia alderdiko eskualdunek beren eskualdun bestaburu edo biltzarretan kantatzeko. Aire berri hau ere eman nioten gure alderdietako aire zaharren modukoa, denak osoki gure erago^a bereko izateko. Menturaz oraino ez bada gero eskualdun bihoztunek kanta dirozte (ditzakete).

(Hastean eta koplak artean guzien errefaua)

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun. } bis

1

Agur eta ohore Eskual Herriari
Lapurdi, Basa Nabar Zibero gainari
Bizkai, Nabar, Gipuzko eta Alabari
Zazpiak bat besarka lot gaiten elgarri. (bis)

^a Kanta hauen segidan ezarriak dire hitz laxotan hauetaz eman ditezken argitasunak. Aski da hemengo xifre edo zenbakietarik heietara gidatzea.

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

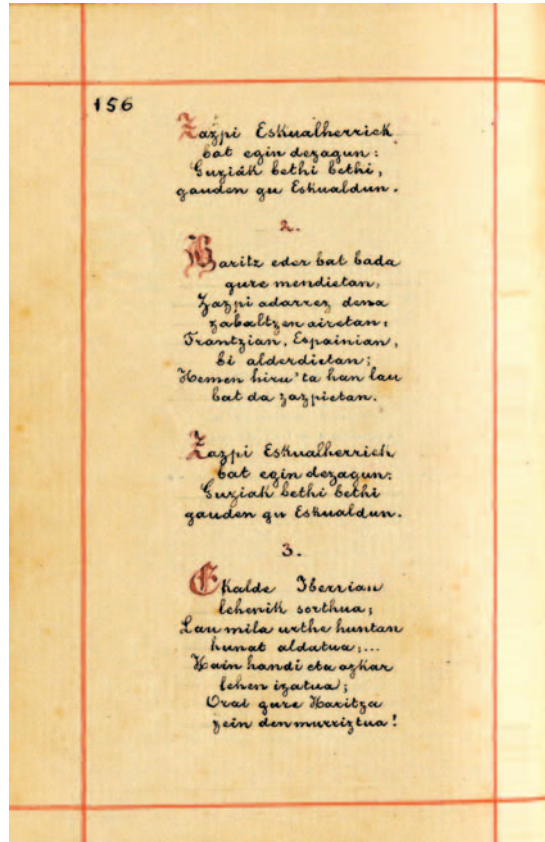
2

Haritz eder bat bada
gure mendietan
Zazpi adarrez dena
zabaltzen airetan
Frantzian, Espainian
bi alderdian
Hemen hiru'ta han lau
bat da zazpitan.

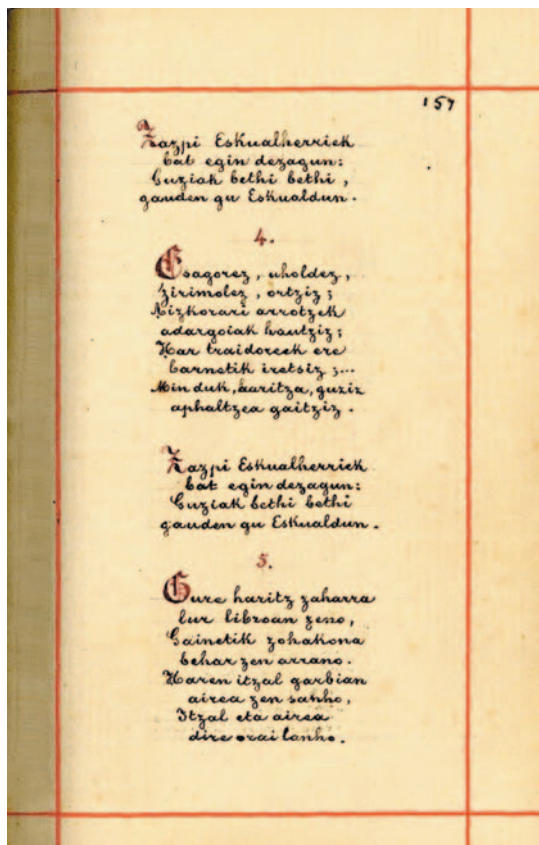
Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

3

Ekalde¹ Iberrian
lehenik sortua
Lau mila urte huntan
hunat aldatua
Hain handi eta azkar
lehen izatua
Orai gure Haritza
zein den murriztua !

¹ ekialde

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

4

Esagorez¹, uholdez,
zirimolez, ortziz,
Aizkorari arrotzek
adargoiak² hautsiz ;
Har traidoreak ere
barnetik iretsiz,
Min duk, Haritza, guziz
apaltzea gaitziz.

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun.

5

Gure Haritz zaharra
lur libroan zeno,
Gainetik zohakona
behar zen arrano...
Haren itzal garbian
airea zen sano,
Itzal eta airea
dire orai lanho.

¹ historiaz (?)

² gaineko adarrak (buruzagiak ?)

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

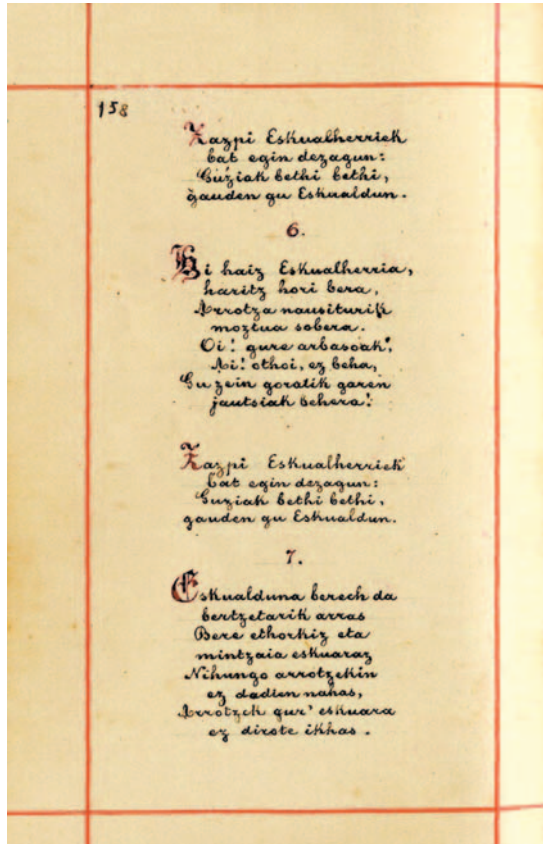
6

Hi haiz, Eskual Herria
haritz hori bera
Arrotza nausiturik
moztua sobera.
Oi ! gure arbasoak,
Ai ! otoi ez beha
Gu zoin goratik garen
jautsiak behera !

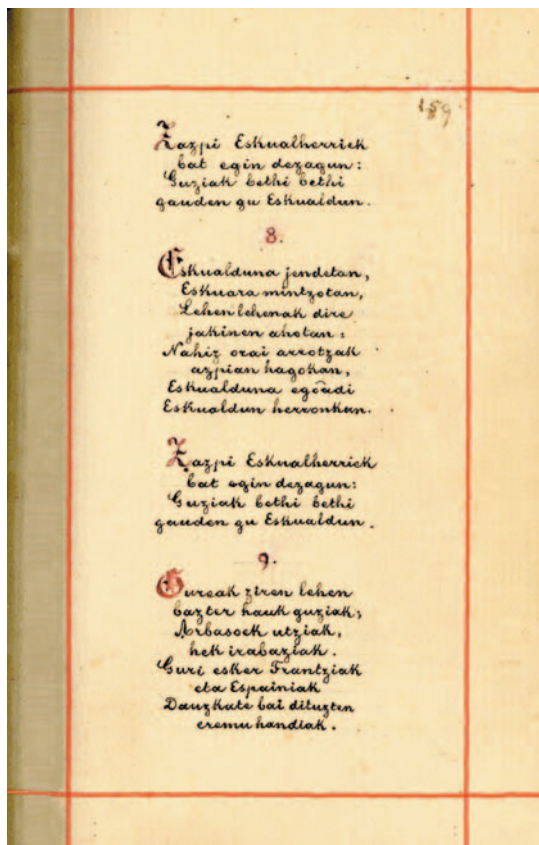
Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

7

Eskualduna berex da
bertzetarik arras,
Bere etorkiz eta
mintzaira eskuaraz
Nihungo arrotzekin
ez dadien nahas,
Arrotzek gur'eskuara
ez dirote¹ ikas.

¹ ez dezakete ikas. (Gaur, haatik ez dugu
gehiago holakorik erraten)

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

8

Eskualduna jendetan
eskuara mintzotan
Lehen-lehenak dire
jakinen ahotan.
Nahiz orai arrotzak
azpian hagokan¹
Eskualduna eguadi²
eskualdun erronkan³

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

9

Gureak ziren lehen
bazter hauk guziak;
Arbasoek utziak,
hek irabaziak.
Guri esker Frantziak
eta Espainiak
dauzkate bai dituzten
eremu handiak.

¹ haukan (eduki, to-ka)

² egon hadi, "tinkatua"

³ mailan, lerroan

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

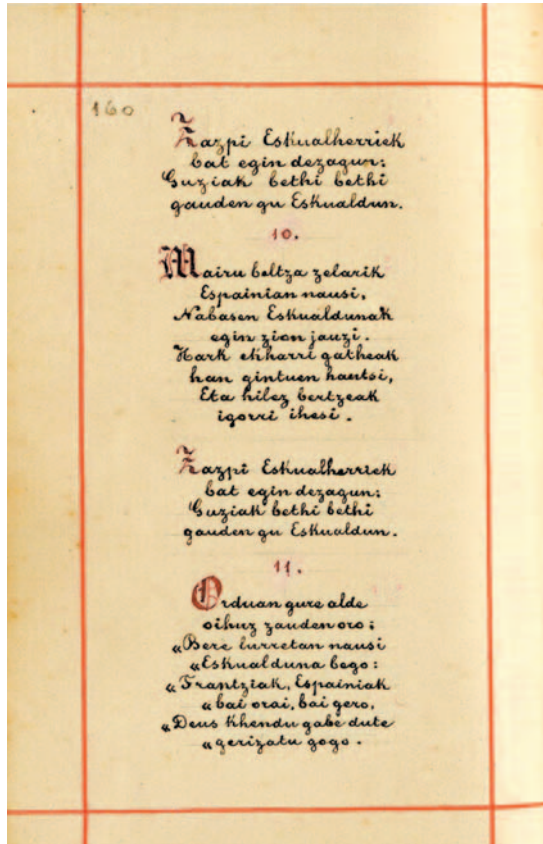
10

Mairu beltza zelarik
Espainian nausi,
Nabasen¹ eskualdunak
egin zion jauzi.
Hark ekarri gateak
han gintuen hautsi
Eta hilez bertzeak
igorri ihesi.

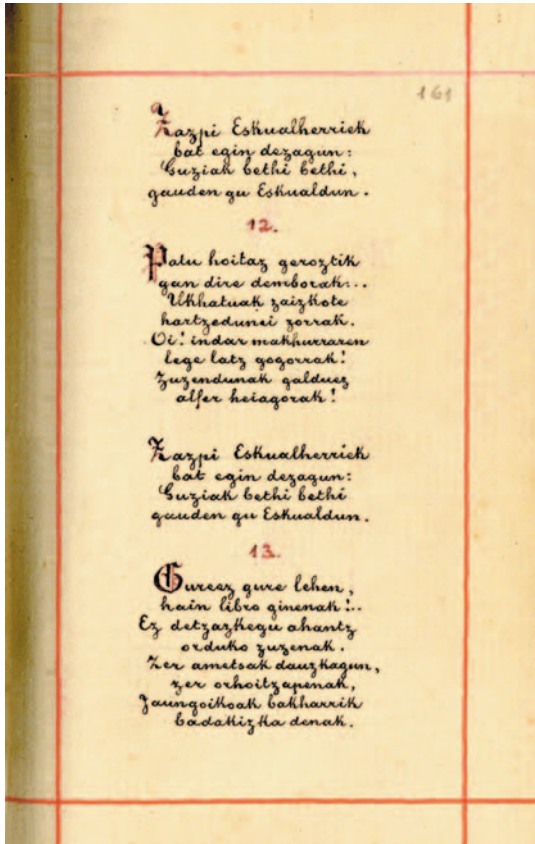
Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

11

Orduan gure alde
oihuz zauden oro :
« Bere lurretan nausi
Eskualduna bego !
Frantziak Espainiak
bai orai, bai gero
Deus kendu gabe dute
gerizatu gogo.»

¹ Las Navas de Tolosa

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

12

Patu hoitaz geroztik
juan dire denborak...
Ukatuak zaizkote
hartzedunei zorrak.
Oi! indar makurraren
lege latz gogorak!
Zuzendunak galduez
alfer heiagorak!

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

13

Gureaz gure lehen
hain libro ginenak,
Ez detzazkegu ahantz
orduko zuzenak.
Zer ametsak dauzkagun,
zer orhoitzapenak,
Jaungoikoak bakarrik
badakizka¹ denak.

¹ badakizki, batuaz

Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

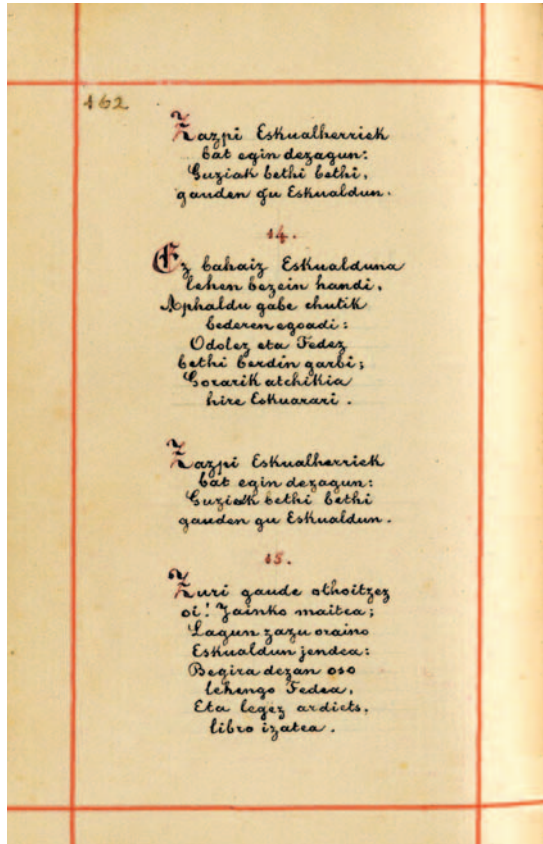
14

Ez bahaiz, eskualduna,
lehen bezain handi,
Apaldu gabe xutik
bederen eguadi¹
Odolez eta fedez
beti berdin garbi,
Gorarik atxikia
hire eskuarari.

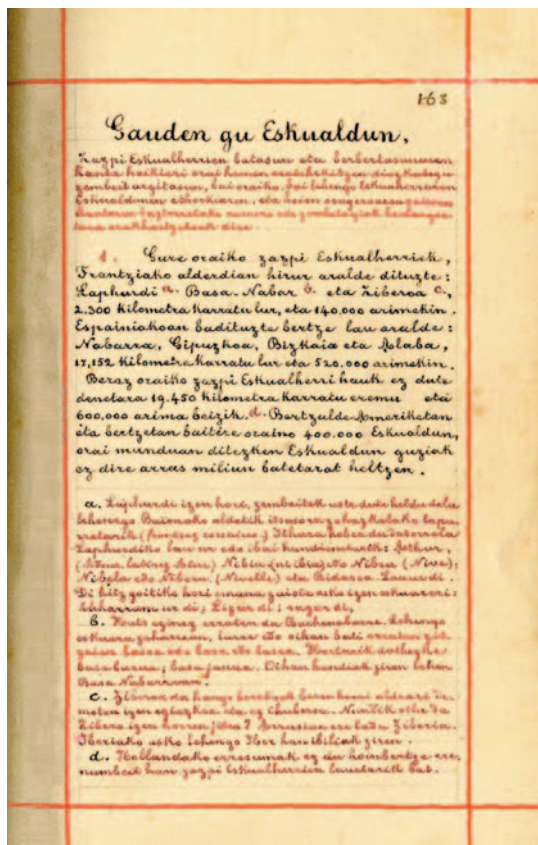
Zazpi Eskual Herriek
bat egin dezagun
Guziak beti beti
gauden gu eskualdun

15

Zuri gaude oitotzez
Oi ! Jainko maitea,
Lagun zazu oraino
Eskualdun jendea.
Begira dezan oso
lehengo fedea,
Eta legez ardiets
libro izatea.

¹ egon hadi

Gauden qu eskualdun

Zazpi Euskal-herrien batasun eta berbertasunen kanta hoieri orai hemen eratzikitzen diozkategu zenbait argitasun, bai oraiko, bai lehengo Euskal-herrien, eskualdunen etorkiaren eta heien esago-rearen gainean. Kantaren bazterretako numero edo zenbakiak hemengoetara erakartzen du.

1. Gure oraiko zazpi Eskual Herriek, Frantziako alderdian hiru aralde dituzte : Lapurdi (a), Basa Nabar (b) eta Ziberoa (c); 2.300 kilometra karratu lur eta 140.000 arimekin. Espainiakoan badituzte bertze lau aralde : Nabarra, Gipuzkoa, Bizkaia eta Alaba, 17.152 kilometra karratu lur eta 520.000 arimekin. Beraz oraiko zazpi Eskualherri hauk ez dute denetara 19.450 kilometra karratu eremu eta 600.000 arima baizik (d). Bertzalde, Ameriketara eta bertzetara baitire oraino 400.000 eskualdun, orai munduan ditezken eskualdun guziak ez dire arras miliun batetarart heltzen.

(a) Lapurdi izen hori zenbeitetik uste dute heldu dela lehengo Baionako aldetik itsasora zohazkolako lapurretari (frantsesez corsaires). Itxura hobea du datorrela Lapurdiko lau ur edo ibai handienetarik : Atur (Adour, latinez Atur), Nibia (Ni ibia) edo Nibera (Nive), Nibela edo Nibera (Nivelle) eta Bidasoa. Lau urdi, « di » hitz goitiko hori emana zaiote asko izen eskuareri : Lizardi, Sagardi...

(b) Huts eginez erraten da Baxenabarre. Lehengo eskuara zaharrean larre edo oihan bati erraten zitzaion basoa edo basa edo basea. Hortarik datorke basaburua, basajauna... Oihan handiak ziren lehen Basa Nabarrean.

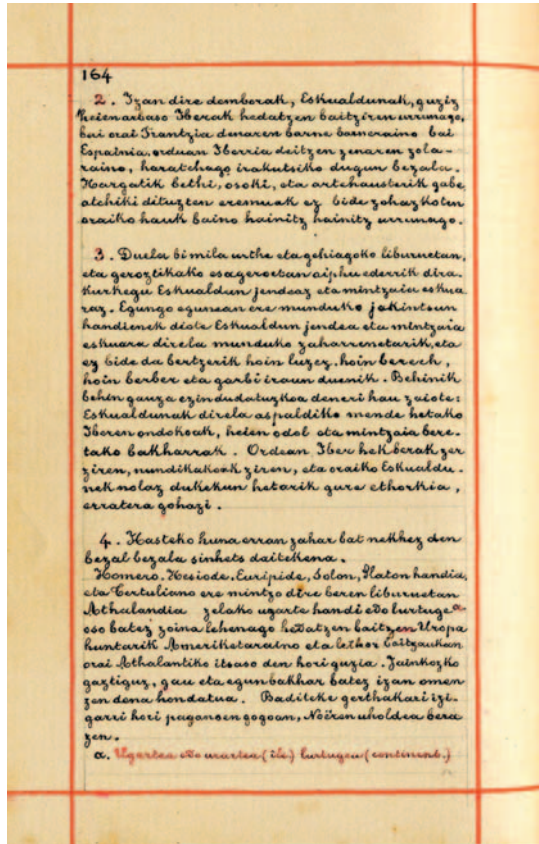
(c) Ziberoa da hango berekoek beren herrialdeari demoten izen egiazkoa eta ez Xuberoa. Nundik ote da Zibero izen horren jitea ? Errusian ere bada Ziberia. Iberiako asko, lehengo « iber » han ibiliak ziren.

(d) Holandako erresumak ez du hoinbertze ere, nunbeit han zazpi Euskal-herrien lauetarik bat.

2. Izan dire denborak, eskualdunak guziz heien arbaso iberak, hedatzen baitziren urrunago, bai orai Frantzia denaren barne barneraino, bai Espainia orduan Iberria deitzen zenaren zolaraino, haratxago erakutsiko dugun bezala. Hargatik beti osoki eta arte hausterik gabe atxiki dituzten eremuak ez bide zohazkoten oraiko hauk baino aintz aintz urrunago.

3. Duela bi mila urte eta gehiagoko liburuetan eta geroztikako esagoretan aipu ederrik dirakurkegu¹ eskualdun jendeaz eta mintzaira eskuaraz. Egungo egunean ere munduko jakintsun handienek diote eskualdun jendea eta mintzaiara direla munduko zaharrene-tarik eta ez bide da bertzerik, hoin luzaz, hoin berex, hoin ber-ber eta garbi iraun duenik. Behinik behin, gauza ezin dudatuzkoa denari hau zaiote : eskualdunak direla aspaldiko mende hetako Iberen ondokoak, heien odol eta mintzaira bereko bakarrak. Ordean Iber hek berak zer ziren, nundikakoak ziren, eta oraiko eskualdun-ek nolaz dukegun hetarik gure etorkia erratera gohazi.

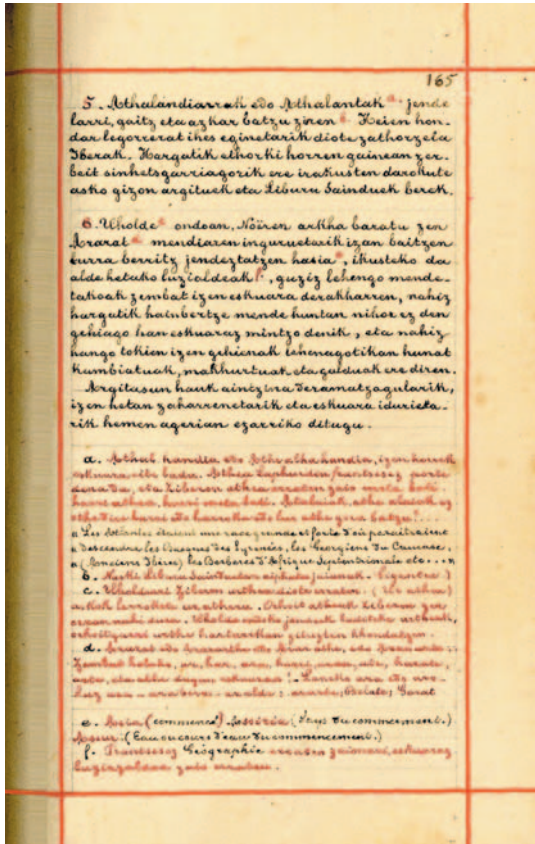
4. Hasteko huna erran zahar bat nekez den bezal-bezala sinets daitekena. Homero, Hesiodo, Euripide, Solon, Platon handia eta Tertuliano ere mintzo dire beren liburuetan Atalantia (a) zelako uharte (b) handi edo lurtuge (c) oso batez, zoina lehenago hedatzen baitzen Europa huntarik

Ameriketaraino eta leihor baitzaukan orai Atlantiko itsaso den hori guzia. Jainkozko gatziguz, gau eta egun bakar batez izan omen zen dena hondatua. Baditeke gertakari izigarri hori paganoen gogoan, Noe-ren uholdea bera zen.

- (a) L'Atlantide
 (b) Uhartea edo ur artea (ile)
 (c) Lurtugea (continent)

¹ irakur dezakegu

5. Atalandiarrak edo Atalantak (a) jende larri gaitz eta azkar batzu ziren (b). Heien hondar leihorreat ihes eginetarik diote zatozela Iberak. Hargatik etorki horren gainean zerbeit sinesgarriagorik ere erakusten daukute asko gizon argituk eta liburu Sainduak berek.

6. Uholde (c) ondoan Noe-ren arka baratu zen Ararat (d) mendiaren inguruetarik izan baitzen lurra berriz jendeztatzen hasia

(e), ikustekoa da alde hetako luziazaldeak (f), guziz lehengo mendetakoak, zenbat izen eskuara dakarren, nahiz hargatik hainbertze mende huntan nihor ez den gehiago han eskuaraz mintzo denik, eta nahiz hango toki izen gehienak lehenagotikan hunat kanbiatuak, makurtuak eta galduak ere diren. Argitasun hauk aintzina deramatzagularik, izen hetan zaharrenetarik eta eskuara idurietarik hemen agerian ezarriko ditugu.

(a) Atal handia edo Ate alha handia, izen horrek eskuararen eite badu. Atea Lapurdin frantsesez "porte" dena da eta Ziberon atea erraten zaio meta bati, « harri atea » harri meta bati. Atalaiak ate alaiak ez ote dire harri edo harroka edo lur ate gora batzu ? « Les Atlantes étaient une race grande et forte d'où paraîtraient descendre les Basques des Pyrénées, les Géorgiens du Caucase (anciens Ibères), les Berbères d'Afrique septentrionale, etc... »

(b) Naski Liburu Sainduetan aipatu jaianak (?) (Gigantes) (?)

(c) Uholdeari Ziberon urtea diote erraten (ur atea). Askok lerrokete¹ ur atera. Orhoit atearik Ziberon zer erran nahi duen. Uholde ondoko jendeak baditeke urteak orhoitgari urte hartariken zituzten kondatzen.

(d) Ararat edo Araratte edo Arar arte edo Aran ate ; zenbat holako, ar, har, ara, harri, aran, ate, harate, arte eta ate dugun eskuaran ! Laneko ara edo aro, luzara, arabera, aralde, ararte, Belate, Garat....

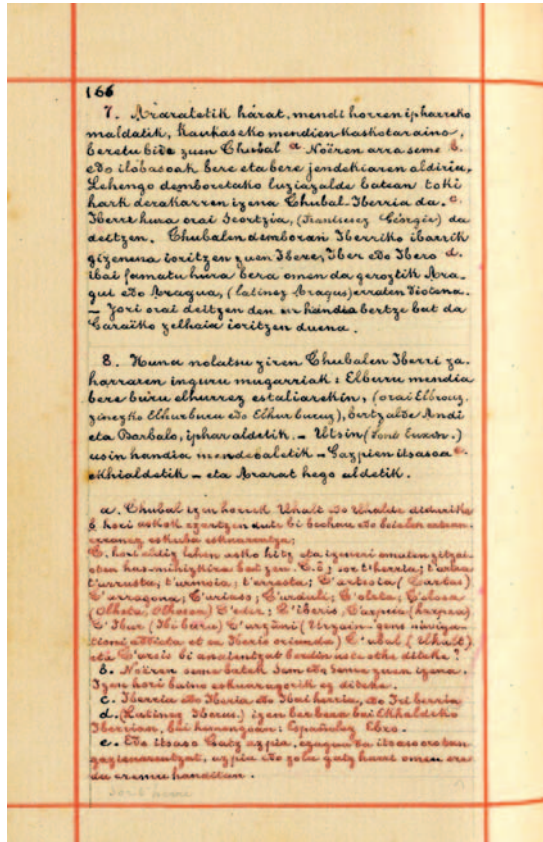
(e) Asia (commencé), Assiria (Pays du commencement), Assur (eau ou cours d'eau du commencement)

(f) Frantsesez Géographie erraten zaionari, eskuaraz « luziazaldea » zaio erraten.

¹ erran liezokete (erran liezaiokete, batuaz)

7. Araratetik harat, mendi horren iparrekko iparreko maldatik Kaukaseko mendien kaskoetaraino, beretu bide zuen Thubal (a) Noe-ren arra seme (b) edo ilobasoak bere eta bere jendekiaren aldiria. Lehengo denboretako luziazalde batean toki hark dakarren izena Thubal Iberria da (c). Iberri hura orai Jeortzia (Frantsesez Géorgie) da deitzen. Thubalen denboran Iberriko ibarrik gizenena joritzen zuen Iberu, Iber edo Ibero (d), ibai famatu hura bera omen da geroztik Aragui edo Aragua (latinez Aragus) erraten diotena. Jori orai deitzen den ur handia bertze bat da, Garaiko zelaia joritzen duena.

8. Huna nolatsu ziren Thubalen Iberri zaharraren inguru mugarriak : Elburu mendia, bere buru elurrez estaliarekin (orai Elbrouz zinezko Elurburu edo Elurburuz), bertzalde Andi eta Barbalo iparraldetik, Ultsin (Pont euxin) usin handia mendebaletik. Gaspien itsasoa (e) ekialdetik eta Ararat hegoaldetik.

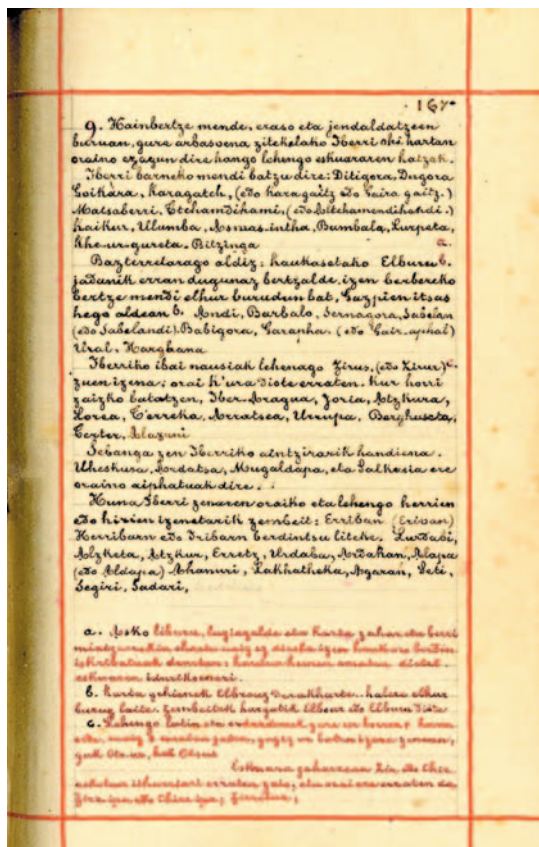
(a) Thubal izen horek Uhalt edo Uhalte dirudike, "b" hori askok ezartzen dute bi beaxu edo bokalen artean erranez : eskuba eskuarentzat. "T" hori aldiz lehen asko hitz eta izeneri ematen zitzaizoten, has-mihizkira bat zen. T : sort'herria ; t'arte; t'urrusta, t'urmoia, t'erresta ; T'artesia (Tartas); T'urduli ; T'oleta ; T'olosa ; (Oleta, Olasoa) T'eder ; T'iberis ; T'arpeia (harpea); T'ibar (Ibiburu); T'urzâni (urtzain : gens navigationi addicta et ex Iberis oriunda); T'ubal (Uhalt) eta T'arsis bi anaiantzat berdin uste ote ditekete ?

(b) Noe-ren seme batek Sem edo Seme zuen izena. Izen hori baino eskuaragorik ez ditekete.

(c) Iberria edo Iberia edo Ibai Herria edo Iriberria.

(d) (Latinez Iberus) izen berbera bai ekialdeko Iberrian, bai hemengoan ; espainolez Ebro.

(e) Edo itsaso Gatz azpia, ezaguna da itsaso orotan gazienarentzat, azpia edo zola gatz harri omen ere du, eremu handitan.

9. Hainbertze mende, eraso eta jendaldatzen buruan, gure arbasoena zitekkelako Iberri ohi hortan oraino ezagun dire hango lehengo eskuararen hatzak. Iberri barneko mendi batzu dire : Ditigora, Dugora, Goikara, Karagatch (edo Kara-gaitz edo Gaira-gaitz) Matsaberri, Etchamdihami (edo Altxamendihandi), Kaikur, Ulumba, Asmas-inta, Bumbala, Lurpeta, Ke-ur-gureta, Bitzinga. (a) Bazterretarago aldiz : Kaukasetako Elburu (b), jadanik erran dugunaz bertzalde, izen berbereko bertze mendi elur burudun bat, Gazpien itsas hegoadean, Andi, Barbalo, Sernagora,

Sabelan (edo Sabelandi), Babigora, Garapa (edo Gaitz-apal), Ural, Hargana.

Iberriko ibai nausiak lehengo Zirus (edo Zirur) (c) zuen izena ; orai K'ura diote erraten. Kur horri zaizko botatzen, Iber-aragua, Joria, Atzkura, Lorea, T'erreka, Arratsea, Urrupa, Beryuseta (?), Tertzer, Alazani
Sebanga zen Iberriko aintzirarik handiena. Uheskaran, Ardatsa, Mugaldapa eta Salkazia ere oraino aipatuak dire.

Huna Iberri zenaren oraiko eta lehengo herrien edo hirien izenetarik zenbeit : Erriban (Erivan) Herribarn edo Iribarn berdintsu liteke. Lurdabi, Altzketa, Atzkur, Erretz, Urdaba, Ardakan, Alapa, (edo Aldapa); Ahanuri, Lakatheka, Agaran, Seti, Segiri, Sadari.

(a) Asko liburur, luziazalde eta karta zahar eta berri miaztearekin ohartu naiz ez direla hauk oro berdin iskribatuak denetan : hautua hemen ematen diotet eskuararen idurikoeneri.

(b) Karta gehienek Elbrouz dakarte ; halere « elur buru » diteke. Zenbeitet hartatik Elbour edo Elburu diote.

(c) Lehengo latin eta eraldunek gure ur horren >r< horren orde, maiz >s< ematen zuten, guziz ur baten izena zenean ; guk Ots-ur, heiek Otsus. Eskuara zaharrean Zir edo Xir askotan iturriari erraten zaio eta orai ere erraten da, zirripa edo xirripa, zirritua...

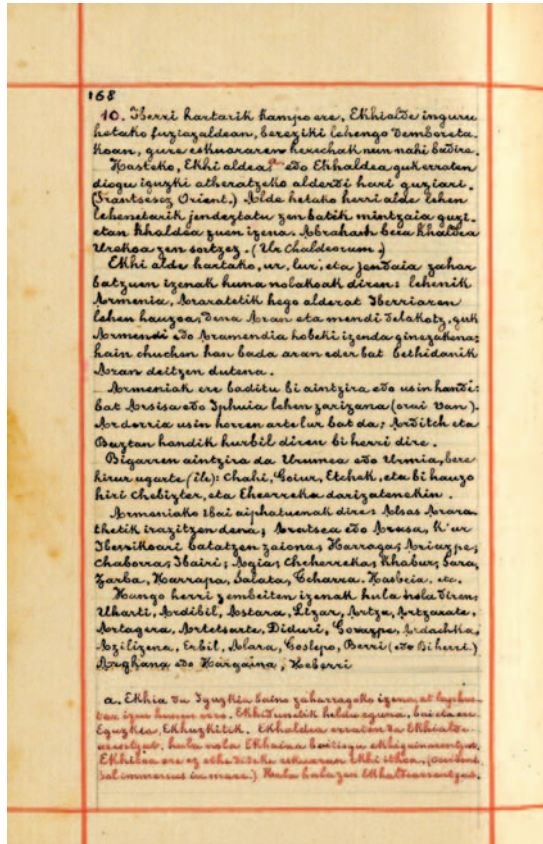
10. Iberri hartarik kanpoan ere, Ekialde inguru hetako luziazaldean, bereziki lehengo denboretakoan, gure eskuararen errexak nun nahi badire. Hasteko, Eki-aldea (a) edo Ekialdea guk erraten diogu iguzki ateratzeko alderdi hari guziari. (Frantsesez, Orient). Alde hetako herrialde lehen lehenetarik jendeztatu zen batek mintzaira guzietan Kaldea zuen izena. Abraham bera Kaldea Urekoa zen sortzez (Ur Chaldeorum). Ekialde hartako ur, lur, eta jendaira zahar batzuen izenak huna nolakoak diren : lehenik Armenia, Araratetik hegoalderat Iberriaren lehen auzoa, dena aran eta mendi delakotz, guk Armendi edo Aramendia hobeki izenda ginezakena ; hain xuxen han bada aran eder bat betidanik Aran deitzen dutena.

Armeniako ere baditu bi aintzira edo usin handi : bat Arsisa edo Ipuia lehen zaritzana (orai Uan). Arderria usin horren arte lur bat da ; Arditch eta Baztan handik hurbil diren bi herri dire.

Bigarren aintzira da Urumea edo Urmia, bere hiru uharte (île): Chahi, Goiur, Etchak eta bi auzo hiri Chebister eta Cheherreka dari-zatenekin.

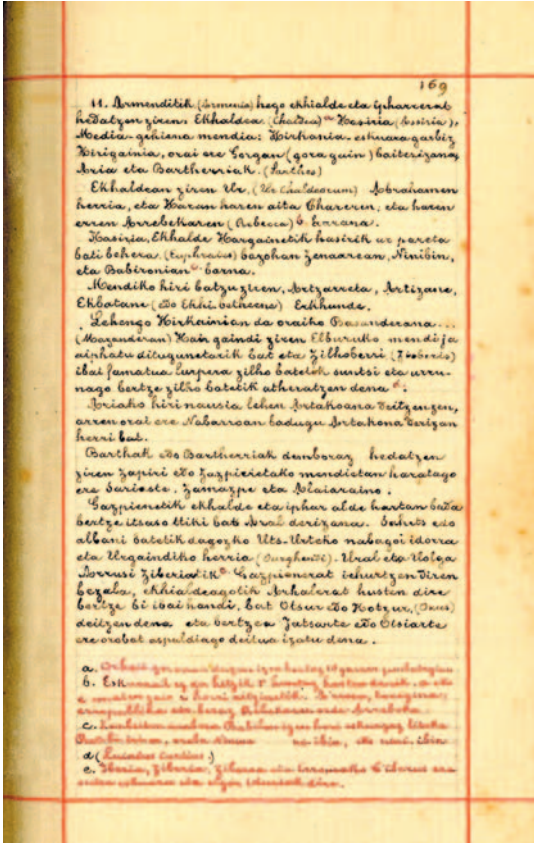
Armeniako ibai aipatuena dire : Alsas Araratetik irazitzen dena ; Aratsea edo Arasa, K'ur Iberrikoari botatzen zaiona ; Harraga ; Ariazpe ; Chaborra ; Ibairi ; Agia ; Cheherreka ; Khabur ; Sara ; Zarba ; Harra-pa ; Salata ; Tcharra ; Hasbeia...

Hango herri zenbeiten izenak horra nola diren : Uharti, Ardibil, Asta-

ra, Lizar, Artza, Artzarate, Artagera, Artetsarte, Diduri, Gorazpe, Ardachka, Azilizena, Erbil, Alara, Goslepo, Berri (edo Bi herri), Arghana edo Hargaina, Heberri...

(a) Ekhia da iguzkia baino zaharrako izena eta lapurtar izen hunen erro. Ekidunetik heldu eguna bai eta ere eguzkia, ekuzkitik. Ekialde erraten da Ekialdearentzat, hala nola Ekaina baitiogu eki-gainarentzat. Ekitoa (Egiptoa ?) ere ez ote diteke eki itoa (occident Solimmersus in mare). Hala hala zen ekaldearentzat.

11. Armenititik (Armenia) hego ekialde eta iparrerat hedatzen ziren, Ekaldea (Chaldée) (a), Hasiria (Assiria), Medi-gehiena mendia : Hirkania (eskuara garbiz Hirigaina), orai ere Gorgan (gora gain) baitzeritzana ; Aria, eta Bartherriak (Barthes). Ekaldean ziren Ur (Ur chaldeorum) Abrahamen herria, Haran haren aita Thareren eta haren erren Arrebekaren (Rebecca) (b) harana. Hasiria, Ekalde Hargainetik hasirik ur pareta bati behera (Euphrates) bazohan Zenaarean, Ninibin, eta Babironian (c) barna.

Mendiko hiri batzu ziren Artzareta, Artizane, Ekbatane (edo Eki-bateene), Erkhunde.

Lehenago Hirkanian da oraike Basanderana... (Mazanderan). Hangaingi ziren Elburuko mendi ja aipatu ditugunetarik bat eta Ziloberri (Zioberis) ibai famatua lurpera zilo batetik suntsi eta urrunago bertze zilo batetik ateratzen dena (d).

Ariako hiri nausia lehen Artakoana deitzen zen, arren orai ere Nafarroan badugu Artakona darizan herri bat. Barthak edo Bartherriak denboraz hedatzen ziren Zapiri edo Zazpirietako mendietan haratago ere eta Sariaste, Zamazpe eta Alaiaraino.

Gazpienetik ekalde eta iparralde hartan bada bertze itsaso ttiki bat Aral derizana. Sahets edo Albanie batetik dagozko. Uts urteko nabagoi idorra eta Uolga Arrusi (Darrusi ?) Ziberiatik (e) Gazpienerat ixurtzen diren bezala, ekialdeagotik Aralerat husten dire bertze bi ibai handi, bat Otsur edo Hotz-ur (Oxus) deitzen dena eta bertzea Jatsarte edo Otsiarte ere, orobat aspaldiago deitua izatu dena.

(a) Orhoit zer erran dugun izen hortaz 10garen zenzakian.

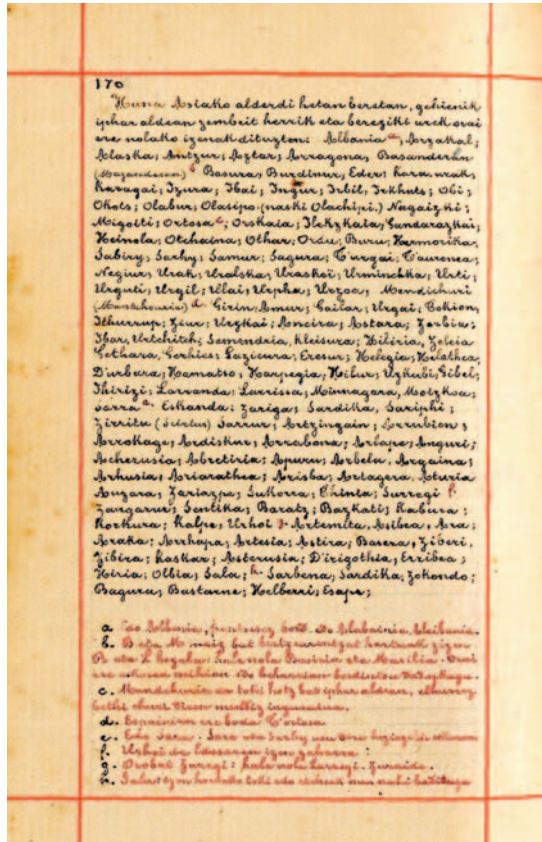
(b) Eskuaraz ez du hitzik >r< huntaz hasten denik : >a< edo >e< ematen zaio >r< horri, aintzinetik. Arroza; erregina, errepublika, eta beraz Rebekaren orde Arrebeka.

(c) Zenbeiten arabera Babylone izen hori eskuaraz liteke : Bat-bi-iri-on ; orobat Ninive : Ni-ibia edo Nini-ibia...

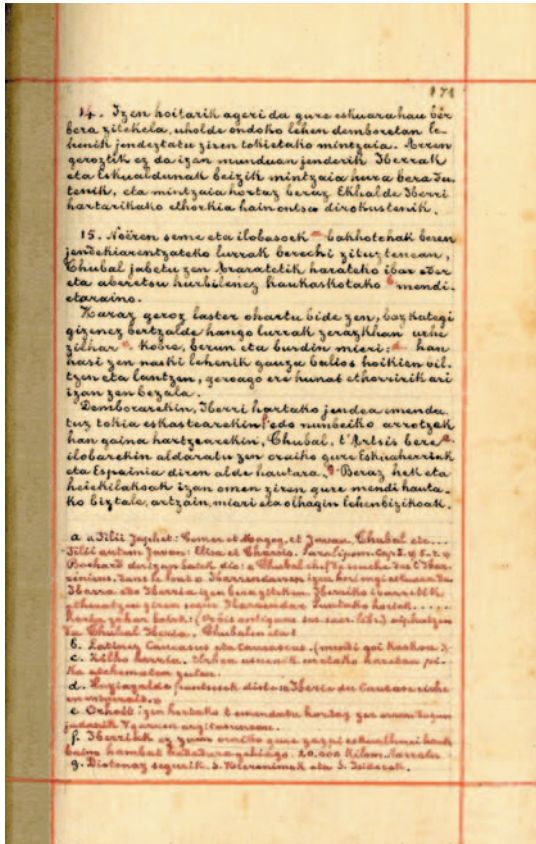
(d) (Quintus Curtius)

(e) Iberia, Ziberia, Ziberoa eta Erromako Tiberus ere ontsa eskuara eta elgar iduriak dire.

Huna Asiako alderdi hetan beretan, gehienik iparraldean zenbeit herrik eta bereziki urek orai ere nolako ize-nak dituzten : Albania (a), Arzakal, Alaska, Antzur, Aztar, Arragona, Basanderan (Mazanderan) (b), Basura, Burdimur, Eder, Kara-urak, Karagai, Izura, Ibai, Ingur, Irbil, Irkuts, Obi, Okots, Olabur, Olasipo, (naski Olachipi), Nagai, Migoiti, Ortosa (c), Orskaia, Ibekzkaia,, Gandarazkai, Heinola, Otchaina, Othar, Ordu, Buru,, Hermorika, Sabiry, Sarhy, Samur, Sagura, T'urgai, T'auronea, Negiur, Urak, Uralska, Uraskoi, Urminchka, Urti, Urguti, Urgil, Ulai, Urpha, Urzoa, Mendichuri, (Mantchouria) (d), Girin, Amur, Gailar, Urgai, Tokion, Ithurru, Ziru, Urzkai, Ancira, Astara, Zorbia, Ibar, Ur-tchitch, Semendria, Kleisura, Hibiria, Zeleia, Getara, Gerhies, Gazieura, Eresur, Helgai, Helathea, D'urbara, Hamatso, Harpegia, Hibur, Uzkubi, Gibel, Ihirizi, Larranda, Larrissa, Minnagara, Motzkoa, Sarra (e), Eskanda, Zariga, Sardika, Sariphi, Zirritu (Scirtus), Sarrur, Artzingain, Arrubion, Arroka, Ardiskur, Arrabona, Arlope, Anguri, Acherusia, Abretiria, Apuru, Arbela, Argaina, Arhusia, Ariaratha,, Arisba, Artagera, Aturia, Auzara, Zariazpe, Sukorra, Thinia, Surregi (f), Zangarur, Sentika, Baratz, Bazkati, Kabura, Korkura, Kalpe, Urhoi (g), Artemita, Asibe, Ara, Araka, Arrhapa, Artesia, Astira, Basera, Ziberi, Zibira, Kaskar, Asterusia, D'irigotia, Erribea, Hiria, Olbia, Sala (h), Sarbena, Sardika, Zokhondo, Bagura, Bastarne, Helberri, Esape.

- (a) Edo Albania, frantsesez bord. edo Alabainia, Alaibania.
 (b) B eta M maiz bat bertzearentzat hartuak ziren, R et L bezala; hala nola, Basiria edo Masila. Orai ere askoren mihian edo beharrian berdintsu dauzkagu.
 (c) Mantchuria da toki hotz bat iparraldean, elurrez beti churi diren mendiez inguratua.
 (d) Espainian ere bada T'ortosa.
 (e) Edo Sara. Sara eta Sarhy usu dire luziazalde -geografia-eskuaran.
 (f) Uhoi da Edesaren izen zaharra.
 (g) Orobat Zuregi : hala nola Larregi, Zuraide...
 (h) Sala : izen hortako toki edo etxeak nun nahi baditugu.

14. Izen hoitarik ageri da gure eskuara hau ber-bera zitekela uholde ondoko lehen denboretan lehenik jendeztatu ziren tokietako mintzaira. Arren, geroztik ez da izan munduan jenderik Iberrak eta eskualdunak baizik mintzaira hura bera dutenik, eta mintzaira hortaz beraz Ekalde Iberri hartarikako etorkia hain ontsa dirokustenik (erakuts diezaguketnik).

15. Noe-ren seme eta ilobasoek (a) bakotxak beren jendekiarentzateko lurak berexi zituztenean, Thubal jabetu zen Araratetik harateko ibar eder eta aberetsu

hurbilenez Kaukaskotako (b) mendietaraino.

Haraz geroz, laster ohartu bide zen, bazkategi gizenez bertzalde hango lurrak zerauzkan urre, zilar (c), kobre, berun, eta burdin mieri (d) : han hasi zen naski lehenik gauza balios horien biltzen eta lantzen, geroago ere hunat etorritik ari izan zen bezala.

Denborarekin, Iberri hartako jendea emendatuz, tokia eskastearekin (f), edo nunbeitko arrotzek han gaina hartzearekin, Thubal, T'Artsis bere (e) ilobarekin aldaratu zen oraiko gure Eskual Herria eta Espainia diren alde hautara (g). Beraz hek eta heiekilakoak izan omen ziren gure mendi hautako biztale (biztanle ?), artzain, miari, eta olagin lenhenbizikoak.

(a) Filii Japeth : Gomer et Magog et Javan, Thubal, etc. Filii autem Javan : Elisa et Tharsis. Paralipom. Kap 1 v 5 7.

Bochard derizan batek dio : Thubal chef de souche des T'ibarreniens dans le Pont. Ibarrendarren izen hori ongi eskuara da Ibarra eta Iberria izen bera ziteken. Iberriko ibarretik atheratzen ziren segur Ibarrendar Pontako horiek... Karta zahar batek (Orbis antiquus sec. sacr. libr.) aipatzen du Thubal Iberia, Thubalen eta...

(b) Latinez Caucasus eta Caucascus (mendi goi kaskoa)

(c) Zilho harria. Urrea usuenik uretako haretan pikorka atxematzen zuten.

(d) Luziazalde frantsesek diote : « Iberia du Caucase riche en minerai. »

(e) Orhoit izen hortako >< emendatu hortaz zer erran dugun jadanik 7. argitasunean.

(f) Iberriak ez zuen oraiko gure zazpi Eskualherri hauk baino hanbat hedadura gehiago : 20.000 kilometra karratu.

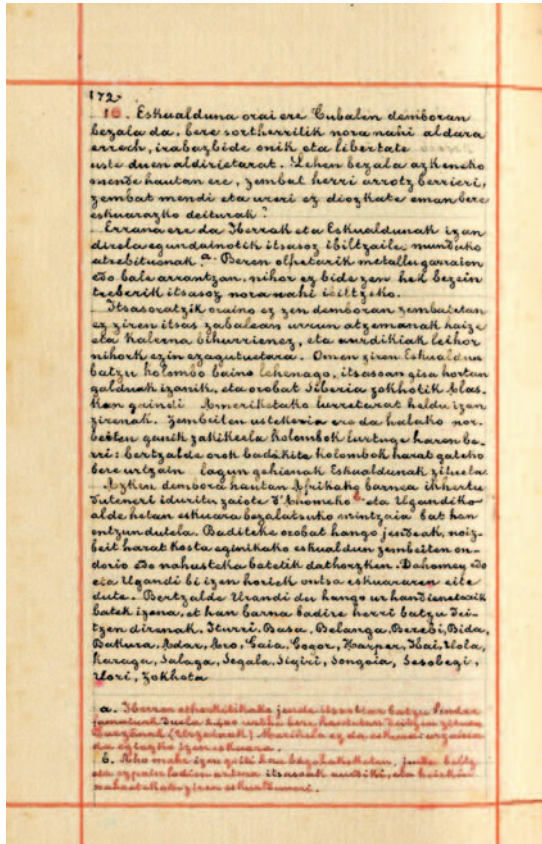
(g) Diotenez segurik P!Hieronimok eta P!Sidorok.

16. Eskualduna orai ere, Tubalen denboran bezala da, bere sort herri-tik noranahi aldara errex, irabazbide onik eta libertate ... uste duen aldirietarat. Lehen bezala azkeneko mende hautan ere, zenbeit herri arrotz berri-ri, zenbait mendi eta uri ez diozkate eman beren eskuarazko deiturak ?

Errana ere da iberrak eta eskualdunak izan direla egundainotik itsasoz ibiltzaille, munduko atrebituenak (a). Beren oletarik metale garraion edo balea arrantzan nihor ez bide zen hek bezain treberik itsasoz noranahi ibiltzeko.

Itsasorraztik oraino ez zen denboran, zenbatetan ez ziren itsas zabalean urrun atzemanak haize eta galerna bihurrienez eta aurdikiak leihor nihork ezin ezagutueta ! Omen ziren eskualdun batzu Kolonbo baino lehenago, itsasoan gisa hortan galduak izanik eta orobat Siberia zokotik Alaskan gaindi Ameriketako lurretarat heldu izan zirenak. Zenbeiten ustekeria ere da halako norbeiten ganik zakikeela Kolonbok lurtuge (kontinente) haren berri : bertzalde orok badakite Kolonbok harat juaiteko bere urtzain lagun gehienak eskualdunak zituela.

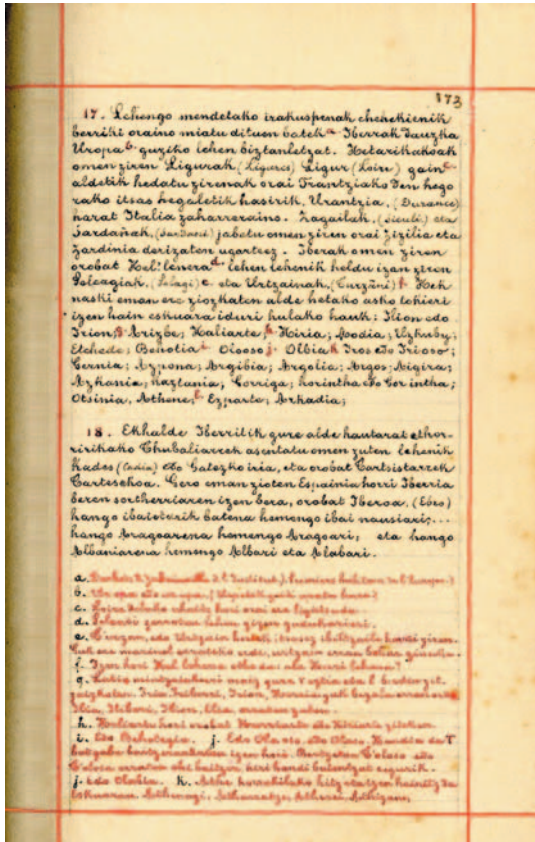
Azken denbora hautan Afrikako barnea ikertu duteneri iduritu zaiote D'Ahomeko (b) eta Ugandiko alde hetan eskuara bezalatsuko mintzaira bat han entzun dutela. Baditeke orobat hango jendeak, noizbeit harat kostea eginikako eskualdun zonbeiten ondorio edo nahasteka batetik datorzken. Dahomey edo eta Ugandi bi izen horiek ontsa eskuararen eite

dute. Bertzalde Urandi du hango ur handienetarik batek izena eta han barna badire herri batzu deitzen direnak Iturri, Basa, Belanga, Berebi, Bida, Bakura, Adar, Aro, Gaia, Gogor, Harpar, Ibai, Uola, Karaga, Salaga, Segala, Sigiri, Songoia, Sasobegi, Uori, Zokhota.

(a) Ibarren etorkitrikako jende itsastiar batzu Pindar famatuak duela 2.400 urte bere kantuetan deitzen zituen Turzañak (Urtzainak) : mariñela ez da eskuara ; « urtzaina » da egiazko izen eskuara.

(b) Aho mehe izengoiti hau bazohakoketen, jende beltz eta ezpain lodien artera itsasoak aurdiki, eta heiekin nahastekatu ziren eskualduneri.

17. Lehengo mendetako irakaspenak xehekie-
nik berriki oraino miatu dituen batek
(a) iberrak dauzka Uropa (Europa) (b)
guziko lehen biztanletzat. Hetarikakoak
omen ziren Lugirak, (Ligures), Ligur
(Loire) gain (c) aldetik hedatu zirenak orai
Frantziako den hegorako itsas hegaletik
hasirik, Urantzia (Durance) harat Italia
zaharrerraino. Zagailak (Siculi) eta Sarda-
ñak (Sardani) jabetu omen ziren orai Zizi-
lia eta Sardinia darizaten uharteez. Iberak
omen ziren orobat Hel'lenera (d) lehen
lehenik heldu izan ziren Peleagiak (Pelagi)
(e) eta Urtzainak (Turzani) (f).

Heiek naski eman ere ziozkaten alde
hetako asko tokiri izen hain eskuara
iduri hulako hauk : Ilion edo Irion
(g), Arizbe, Haliarte (h), Hiria,
Aodia, Uzkuby, Etchede, Behotia (i),
Olooso (j), Olbia (k), Iros edo Irio-
so, Gernia, Azpona, Argibia, Argolia,
Argos, Aigira, Azkania, Kaztania,
Gorriga, Korintha edo Gor-intha,
Otsinia, Atene (L), Ezparte, Arkadia.
18. Ekalde Iberitik gure alde hautarat
etorritikako Thubaliarrek asentatu
(eraiki) omen zuten lehenik Kadex
(Cadix) edo Gatezko hiria eta orobat
Tarsistarrek Tartesekoa. Gero eman
zioten Espainia horri Iberria beren sort
herriaren izen bera, orobat Iberoa
(Ebro) hango ibaietarik batena hemen-
go ibai nausiari ; hango Aragoarena
hemengo Aragoari ; eta hango Alba-
niarena hemengo Albari edo Alabari.

(a) Darbois de Jubainville de l'Institut. Premiers
habitants de l'Europe.

(b) Ur opa edo ur upa (urpetik goiti upatu lurra)

(c) Loire delako uhaitz hori orai ere « ligatsu » da.

(d) Peleari zerrotan (erraiten zioten) lehen gizon
gudukariari.

(e) T'urzan edo Urtzain horiek itsasoz ibiltzaile
handi ziren. Guk ere mariñel errateko orde
urtzain erran behar ginuke.

(f) Izen hori Hel-lehena ote da, ala Herri lehena ?

(g) Latin mintzairakoeri maiz gure >r< ezta eta
>l< berdin zitzaizkoten. Iria, Iriberrri, Irion,
Herria guk bezala erran orde Iria, Iliberrri, Ilion,
Elia, erratan zuten.

(h) Haliarte hori orobat Harriarte edo Hiriarte
ziteken.

(i) Edo Behotegia.

(j) Edo Ola oso. Handia da >t< bat gabe
baitzeraukaten izen hori. Bertzetan T'oloso edo T'o-
losa erratan ohi baitzen hiri handi batentzat segurik.

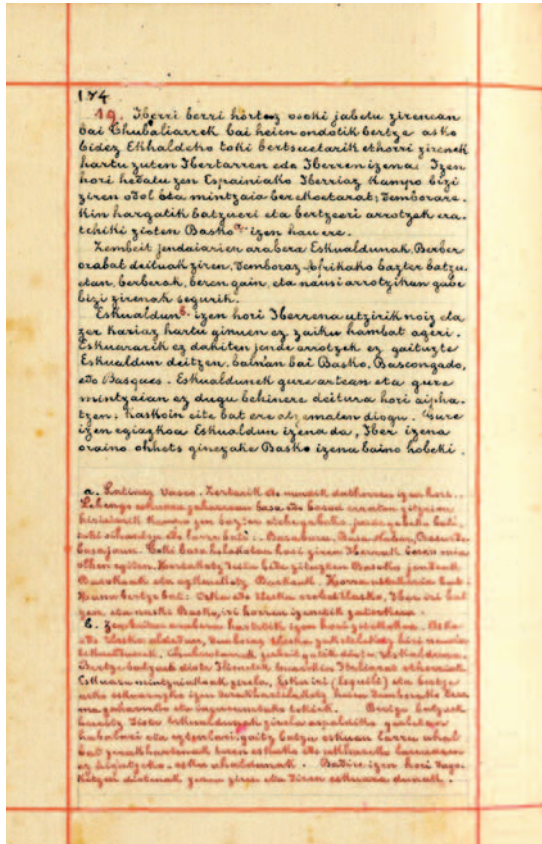
(k) Edo Olabia.

(l) Athe horrekilako hitz eta izen ainitz da
eskuaran : Atenagi, Atharratze, Atherei, Athizane.

19. Iberri berri hortaz osoki jabetu zirenean bai Thubaliarrak bai heien ondotik bertze asko bidez ekaldeko toki bertsuetarik etorri zirenek hartu zuten ibertarren edo iberren izena. Izen hori hedatu zen Espainiako Iberriaz kanpo bizi ziren odol eta mintzaira berekoetarat ; denborarekin hargatik batzueri eta bertzeri arrotzek eratziki zioten Basko (a) izen hau ere.

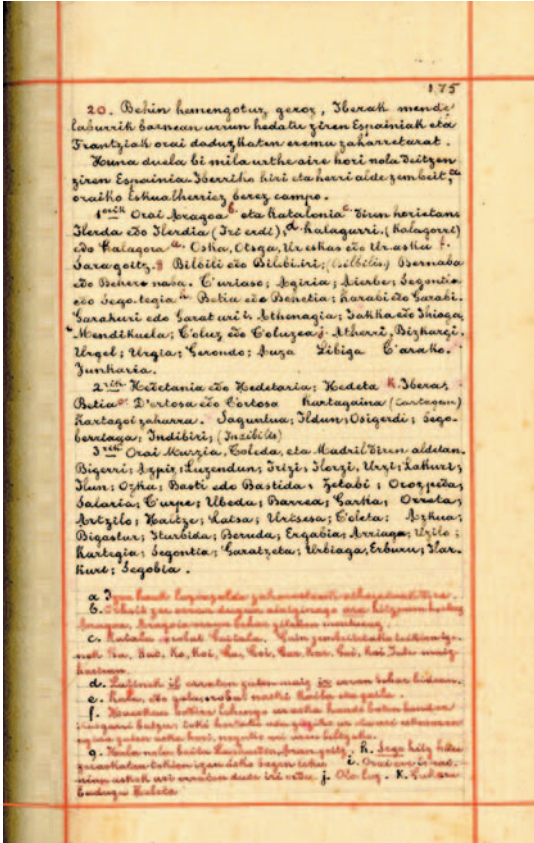
Zenbait jendairen arabera eskualdunak, < berber > orobat deituak ziren, denboraz Afrikako bazter batzuetan, berberak bere gain eta nausi arrotzikan gabe bizi zirenak segurik.

Eskualdun (b) izen hori Iberrena utzirik noiz eta zer kariaz hartu ginuen ez zaiku hanbat ageri. Eskuararik ez dakiten jende arrotzek ez gaituzte eskualdun deitzen, bainan bai Basko, Baskongado edo Basques. Eskualdunek gure artean eta gure mintzairan ez dugu behinere deitura hori aipatzen ; kaskoin eite bat ere atzematzen diogu. Gure izen egiazkoa < eskualdun > izena da, Iber izena ere onets ginezake Basko izena baino hobeki.

(a) Latinez Vasco. Zertarik edo nundik datorren izen hori... Lehengo eskuara zaharrean <basa> edo <basoa> erratan zitzaion hirietarik kanpo zen bazter etxe gabeko, jende gabeko bati, toki oihantsu edo larre bati : Basaburu, Basa Nabar, basurde, basajaun... Toki basa holakoetan hasi ziren iberrak beren mia olen egiten. Hortakotz deitu bide zituzten basoko jendeak basokoak eta azkenekotz Baskoak. Horra ustekeria bat. Huna bertze bat : Oska edo Uska orobat Uasko, iber hiri bat zen eta naski Basko, hiri horren izenetik zatorkion.

(b) Zenbeiten arabera hastetik izen hori ziteken. Oska edo Uaska aldedun (?), denboraz Ubaska zuketelakotz hiri nausia eskualdunek. Xuberotarrek zerbeit gatik diote üskalduna. Bertze batzuek diote Ilionetik (Lyon?) Enearekin Italiarat etorriak eskuara mintzairakoak zirela. Eku-iri (Esquili) eta bertze asko eskuarazko izen zaharreko eta ingurunetako tokiek. Bertze batzuek berri diote eskualdunak zirela aspaldiko gerletan habalari eta eztenlari gaitz batzu eskuan larru uhal bat derakartenak beren eskuko edo ukareiko larruaren ez higatzeko : esku uhaldunak. Badire izen hori dagokotzen (?) diotenak zeren ziren eta diren eskuara-dunak.

20. Behin hemengotuz geroz, Iberrak mende laburrik barnean, urrun hedatu ziren Espainiak eta Frantziak orai dauzkaten eremu zaharretarat. Huna duela bi mila urte aire hori nola deitzen ziren Espainia Iberriko hiri eta herrialde zenbait (a), orai-ko Eskual Herriez berez kanpo.

1) Orai Aragoa (b) eta Katalunia (c) diren herrietan Ilerda edo Ilerdia (Iri-erdi) (d), Kalaguri (Kalagorri edo Kalagora (e), Oska, Otsga, Ur-eskas, edo Ur-aska (f), Saragoitz (g), Bilbili edo Bil-bi-iri (Bibilis), Bernaba edo Behera-naba, T'uriaso, Agiria, Aierbe, Segontia edo Sego-teria

(h), Betia edo Behetia, Karabi edo Garabi, Garkuri edo Garaturi (i), Athenagia, Iakka, edo Ihiaga, Mendikuela, T'olus edo T'oluzea (j), Atherri, Bizkargi, Urgel, Urgia, Geron-do, Auza, Libiga, T'arako, Junkaria.

2) Hedetania edo Hedetaria, Hedeta (k), Ibera, Betia, D'ertosa edo T'ortosa, Kartagaina (Carthagène), Kartagoi zaharra, Saguntua, Ildun, Osigerdi, Segoberriaga, Indibiri (Indibilis).

3) Orai Murzia, Toledo eta Madril diren aldetan : Bigerri, Azpiz, Luzendun, Irizi, Ilorzi, Urzi, Lakuri, Ilun, Ozka, Basti edo Bastida, Zetabi, Orozpeda, Salaria, T'urpe, Ubeda, Barrea, Garka, Orreta, Artzilo, Haltze, Latsa, Urtsesa, T'oleta, Azkua, Bigastur, Iturbida, Beruda, Ergabia, Arriaga, Uzilo, Kartegia, Segontia, Garatzeta, Urbiaga, Erburu, Ilar, Kuri, Segobia.

(a) Izen hauk luziazalde (geografia) zaharretarik ateratzen dire.

(b) Orhoit zer erran dugun aintzinago < ara > hizpuru hortaz ; Aragoa, Aragoia erran behar ziteken menturaz..

(c) Katala, orobat Gaitala. <Gain> zenbeitetako tokien izenek : ka, kat, ko, koi, ga, goi, gar, kar, gai, kai, dute maiz hastean.

(d) Latinek >il< erraten zuten maiz >ir< erran behar bidean.

(e) Kala edo gala, orobat naski Kaila, eta Gaila.

(f) Hueskan badire lehengo ur-aska handi baten hondar ikusgarri batzu ; toki hortako, uda guziko ur eta (e)uri eskasaren[gatik], egin zuten aska hori, neguko uri uren biltzeko.

(g) Hala nola baita Lapurdin Arangoitz. (h) Sego hitz hau zerakarten tokien izen asko bazen esku [...].

(i) Orai ere Espainian askok >uri< erraten dute >iri> orde. (j) Ola luz.

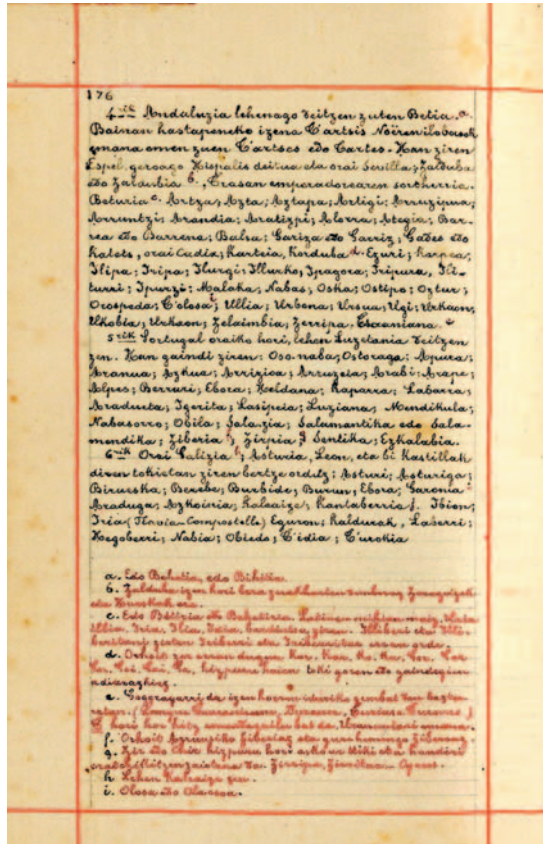
(k) Guk ere badugu Heleta.

4) Andaluzia lehenago deitzen zuten Betia (a). Bainan hastapeneko izena T'artsis Noe-ren ilobasok eman omen zuen T'artses edo Tarters. Han ziren Espel geroago Hispalis deitua eta orai Sevilla ; Zalduba edo Zaldubia (b), Trasan enperadorearen sort herria, Beturia (c), Arsa, Azta, Aztapa, Artigi, Arruzipa, Arruntzi, Arandia, Aratizpi, Alorra, Ategia, Barrea edo Barrena, Balsa, Gariza edo Garriz, Gades edo Katets orai Cadix, Karteia, Korduba (d), Ezuri, Karpea, Ilipa, Iripa, Ilurgi, Illurko, Ipagora, Iripura, Iliturri, Ipurzi, Malaka, Nabas, Oska, Ostipo, Oztur, Orospeida, T'olosa (i), Ullia, Urbona, Ursua, Ugi, Urkaon, Ukobia, Urkaon, Zelainbia, Zerripa, Tsaaniana (?) (e).

5) Portugal oraiko hori lehen Luze-tania deitzen zen. Han gandi ziren : Oso-naba, Ostoraga, Apura, Aranua, Azkua, Arrizoa, Arruzeia, Arabi, Arape, Alpes, Berruri, Eborra, Helda-na, Kaparra, Labarra, Araduetta, Ige-rita, Lasipeia, Luziana, Mendikula, Nabasorro, Obila, Sala-zia, Salaman-tika edo Salamendika, Ziberia (f), Zirpia (g), Santika, Ezkalabia.

6) Orai Galizia (h), Asturia, Leon, eta bi Kastillak diren tokietan ziren bertze orduz : Asturi, Asturiga, Birueska, Berebe, Burbide, Burun, Eborra, Garonia (i), Araduga, Azkoi-nia, Kalaaize, Kantaberria (j), Ibion, Iria, (Ilavia (?) Compostelle), Egu-ron, Kaldurak, Laberri, Hegoberri, Nabia, Obiedo, T'idia, T'urokia.

(a) Edo Behetia edo Bihitia.

(b) Zalduba izen hori bera zerakarten denboraz Zaragozaak eta Hueskak ere.

(c) Edo Betiria edo Behetiria ; Latinen mihian maiz, Uria / Ullia, Iria / Ilia, Idia berdintsu ziren. Illiberi eta Illiberitani zioten Iriberrri eta Iriberritar erran orde.

(d) Orhoit zer erran dugun Kor, Kar, Ko, Ka, Gor, Gar, Gor, Goi, Gar hizpuru horien toki goren edo gaindegien adiarazkiez.

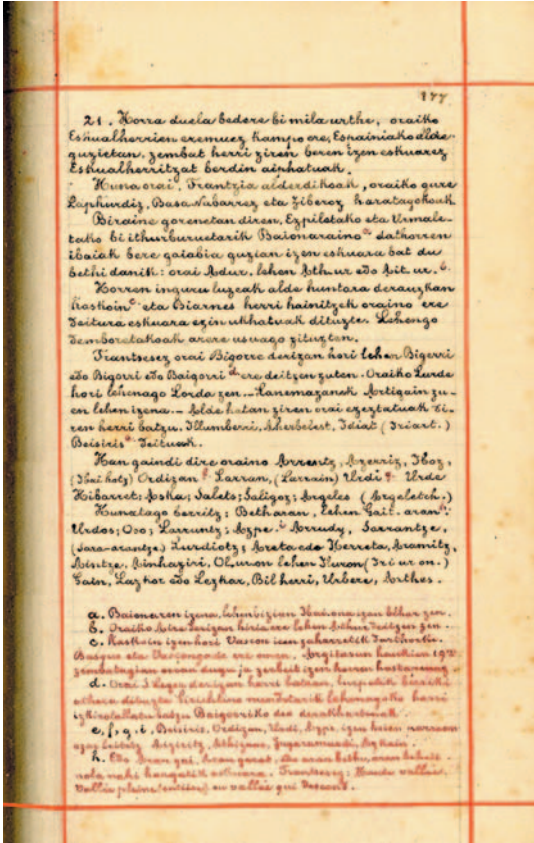
(e) Gogoragarri da izen horren iduriko zenbat den bazterretan (Langues (?) Touranania (?), Durance, Turiasa, Turones. >T< hori hitz emendagailu bat da, Urananiari emana.)

(f) Orhoit Arrusiako (Errusiako) Ziberiaz eta gure hemengo Ziberoaz.

(g) Zir edo Chir hizpuru hori asko ur tiki eta handiri eratxikitzen zaio tena da : Zirripa, Zirritua, (Cyrus).

(h) Lehen Kaleaize zen.

(i) Olosa edo Ola osoa.

21. Horra, duela bederen bi mila urte, oraiko Eskual-herrien eremuez kanpo ere, Espainiako alde guzietan zenbat herri ziren, beren izen eskuarez, Eskual Herritzat berdin aipatuak.

Huna orai Fantzia alderdikoak, oraiko gure Lapurdiz, Basa Nabarrez eta Ziberoaz haratagoak.

Biraine goretan diren Ezpiletako eta Urmatetako bi iturbuetarik Baionaraino (a) datorren ibaiak bere gaiabia guzian izen eskuara bat du betidanik : orai Adour, lehen Atur edo Ait'ur (b).

Horren inguru luzeak alde huntara derauz-

kan kaskoin (c) eta Biarnes herri ainitzek oraino ere deitura eskuara ezin ukatuak dituzte. Lehengo denboretakoak are usuago zituzten. Frantsez orai Bigorre derizan hori, lehen Bigerri edo Bogorri edo Baigorri (d) ere deitzen zuten. Oraiko Lurde hori lehenago Lorda zen. Lannemezanez Artigain zuen lehen izena. Alde hetan ziren orai ezeztatuak diren herri batzu : Illunberri, Aherbelest (?), Idiat (Iriart), Beisiris (e) deituak.

Han gaindi dire oraino Arrentz, Azerri, Iboz (Ibai-hotz), Ordizan (f), Larran (Larrain), Urdi (g), Urde, Hibarret, Aska, Salets, Saligoz, Argeles (Argetex)...

Hunatago berriz : Betharan lehen Gait-aran (h), Urdos, Oso, Larruntz, Azpe (i), Arrudy, Sarrantze (Sara-arantze), Lurdiotz, Areta edo Iberreta (Herreta?), Aramitz, Aintze, Ainhaziri, Olurion lehen Iluron (Iriur-on), Gain, Lazkor edo Lezkar, Bilherri, Urbere, Arthes...

(a) Baionaren izena lehenbizian Ibai-ona izan behar zen.

(b) Aire derizan hiria ere lehen Athur deitzen zen.

(c) Kaskoin izen hori <Vascon> izen zaharretik datorke. Basque eta Vascongade ere omen. Argitasun hauen 19. zenbakian erran dugu ja zerbeit izen horren hastapenez.

(d) Orai S. Legar derizan herri batean lurpetik berriki atera dituzte girixtino mendatarik lehenagoko harri izkiro-taillatu batzu Baigorriko edo derakartenak.

(e) (f) (g) (i) Beisiris, Ordizan, Urdi, Azpe, izen horien parrean ezar beitez : Aiziritz, Athizane, Zugarramurdi, Azkain.

(h) Edo Aran-gai, Aran-garat edo Aran-bete, Aran-beheti, nola nahi hartatik eskuara. Frantsesez : haute vallée, Vallée plaine (entière), ou Vallée qui descend.

Igoin, Angaitz, Arthats, Urthes (Orthez), Nabarren, Nabas, Oserain, Ilinarte (Guinarte?), Uzakain, Urthe (Urt), Larroin, Larat, Bizkai, Bidasun. 22. Aturetik harat ere harritzeko da bai Bordele alderat, haratago ere, Parise (a) inguruetan gaindi ere, bere bi itsas bazterretan bereziki, zenbat herri eta ibaik, lehenago segurik zituzten izen eskuarak.

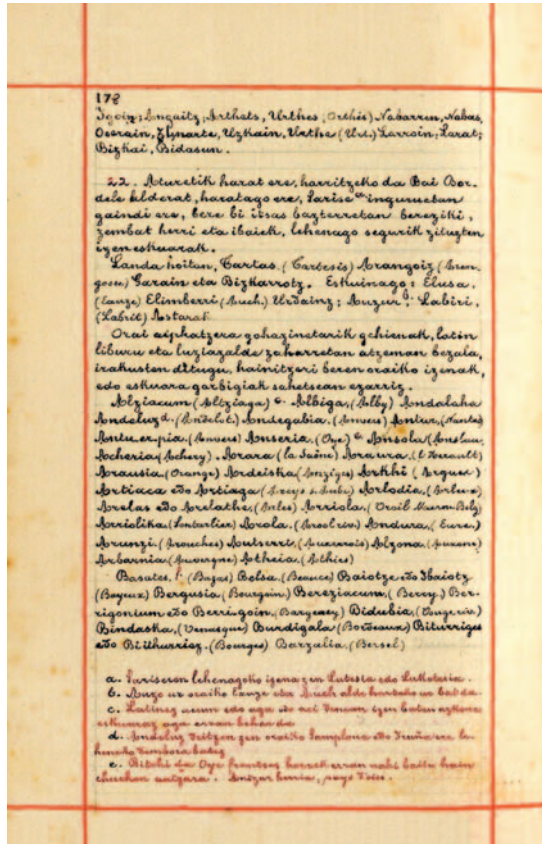
Landa hoitan, Tartas (Tartesis), Arangoiz (Arengeose), Garain eta Bizkarrotz.

Eskuinago : Elusa (Eauze), Elinberri (Auch), Urdaintz, Auzure (b), Labiri (Labrit), Astarak.

Orai aipatzerat gohazinetarik gehienak, latin liburu eta luziazalde (geografia) zaharretan atzeman bezala, erakusten ditugu, aintzi beren oraiko izenak edo eskuara garbikiak (?) sahetsean ezarriz.

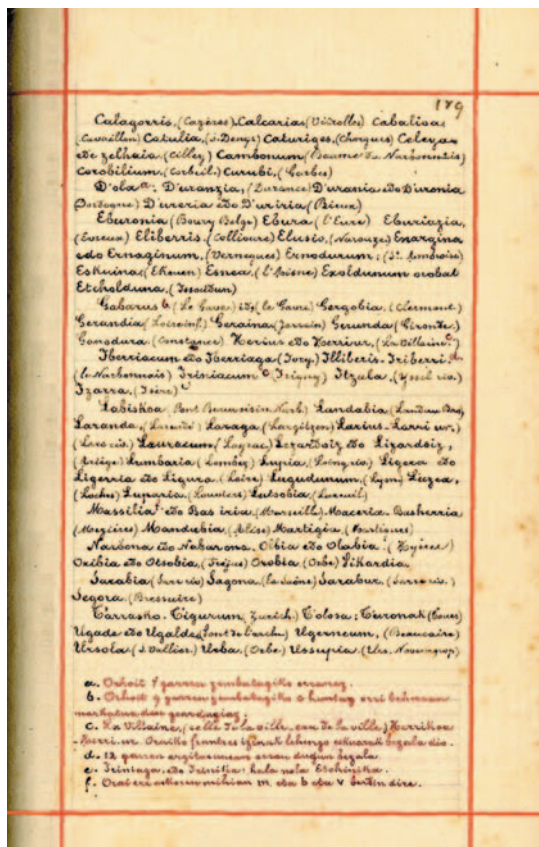
Alziacum (Altziaga) (c), Albiaga (Alby), Andalaha, Andeluz (d) (Andelot), Andegabia (Anvers), Antur (Nantes), Antu-erpia (Anvers), Anseria (Oye) (e), Ansola (Anslau), Acheria (Achery), Arara (la Saône), Araura (L'Herault), Arausia (Orange), Ardeiska (Anziges), Arkhi (Argues?), Artiaka edo Artiga (Aveys S. Acebe), Arlodia (Arbeux), Arelas edo Arelathe (Arles), Arriola (Uroil ? Marne Belg), Arriolika (Pontarlier), Arola (Arool riv.), Andura (Eure), Arunzi (Arouches), Autserri (Auxerrois) Alzona (Auxone), Arbarnia (Auvergne), Atheia (Athies).

Basates (f) (Bazas), Belsa (Beauce), Baiotze edo Ibaiotz (Bayeux), Bergusia (Bourgoin), Bereziacum (Bercy),

Berigionium edo Berrigoin (Bargeney?), Bidubia Ouge ? riv.) Bindaska (Venasque), Burdigala (Bordeaux, Biturriges edo Bi Iturriez (Bourges), Barzalia (Bersel).

- (a) Pariseren lehenagoko izena Lutesia edo Lukotesia.
 (b) <Auzo ur> oraiko Eauze eta Auch alde hartako ur bat da.
 (c) Latinez <acum> edo <aga> edo <aci> denean izen baten azkena eskuaraz <aga> erran behar da.
 (d) Andaluz deitzen zen oraiko Pamplona edo Iruña ere leheneko denbora batez.
 (e) Bitxi da Oye ; frantses horrek erran nahi baitu hain xuxen antzara : Antzara herria : Pays d'oies.

Calagorris (Cazères), Calcarias (Vitrolles), Cabalioa (Cavaillon), Catulia (S.Denys), Caturiges (Chorgues), Celeya edo Zelhaia (Cilley), Cambonum (Baume du Narbonnais), Corobilium (Corbeil), Curubi (Garbes).

D'ola (a), D'uranzia (Durance), D'urania edo D'Uronia (Dordogne), D'uriera edo D'uriria (Bieux).

Eburonia (Boury Belge), Elura (l'Eure), Eburiazia (Evreux), Eliberriz (Colliure), Elusio (Narouze), Enargina edo

Enarginum (Vernegues), Ernodurum (S.Ambroise), Eskuina (Ekouen), Esnea

(Aisne), Exoldunum orobat Etcholduna (Issoudun).

Gabarus (b), (le Gave) edo (le Gavre), Pergobia (Clermont), Gerandia (Loire Inf.), Gerraina (Jarrain), Gerunda (Gironde), Genodura (Constance), Herius edo Herriur (La Villaine) (c).

Iberriakum edo Iberriaga (Jory), Illiberris –Iriberri (d) le Narbonnais, Iriniacum (e), Irigny), Itzala (Yssel riv.) Izarra (Isère).

Labiskoa (Pont Beauvoisin Narb.) Landabia (Landau Bous?), Laranda (Larendé), Laraga (Largitzen), Larius–Larri-ur (Larc rio), Lauracum (Layrac), Lezardoiz edo Lizardoiz (Ariège), Lunbaria (Lombez) Lupia (Loing rio), Ligera edo Ligerria edo Ligura (Loire), Lugudunum (Lyon), Luzea (Loches), Luparia (Louviers), Lutsobia (Luxeuil).

Massilia (f), edo Bas-hiria (Marseille), Maceria – Bas-herria (Mézières), Mandubia (Alise), Martigia (Martigues).

Narbona edo Nabar-ona, Olbia edo Olabia (Hyères), Oxibia edo Otsobia (Fréjus), Orobia (La Saône) Sarabur (Sarre riv.) Segora (Bressuire).

T'arrasko, T'igurum (Zurich), T'olosa, T'urronak (Tours)..

Ugade edo Ugalde (Pont de l'Arche), Ugerneum (Beucaire), Ursola (S.Vallier), Urba (Orbe, Ussupia (Urs Novempop.).

(a) Orhoit 7. zenbakian erranez.

(b) Orhoit 9. zenbakian >c< huntaz orri behean markatua den gordagiaz.

(c) La Villaine (celle de la ville – eau de la ville) Herrikoa, Herri-ur. Oraiko frantses izenak lehengo eskuarak bezala dio.

(d) 12. argitasunean erran dugun bezala.

(e) Iriniaga edo Irinika, hala nola Etxenika.

(f) orai ere askoren mihian >m< eta >b< eta >v< berdin dire.

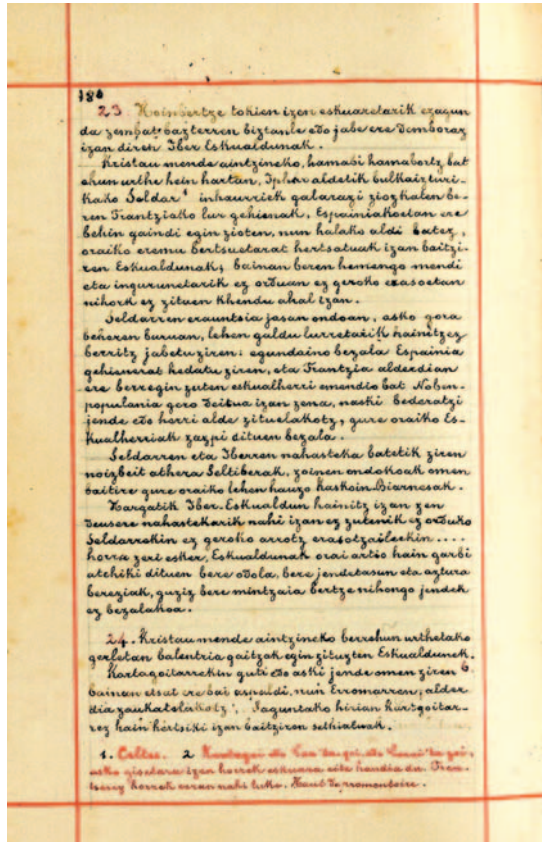
23. Hoinbertze tokiren izen eskuarretarik ezagun da zenbat bazterren biztanle edo jabe ere denboraz izan diren Iber-eskualdunak.

Kristau mende aintzineko hamabi hamabortz bat ehun urte hein hartan, ipar aldetik bulkaizturikako (bultzaturikako ?) Seldar (a) inhaurriek (anitz zirenek) galarazi ziozkaten beren Frantziako lur gehienak, Espainiakoetan ere behin gaindi egin zioten, nun halako aldi batez, oraiko eremu bertsuetarat hertsatuak izan baitziren eskualdunak ; baina beren hemengo mendi eta ingurunetarik, ez orduan, ez geroko erasoetan, nihork ez zituen kendu ahal izan.

Seldarren erauntsia jasan ondoan, asko gorabeheren buruan, lehen galdu lurretarik ainitzez berriz jabetu ziren : egundaino bezala, Espainia gehienarat hedatu ziren eta Frantzia alderdian ere berregin zuten Eskual Herri emendio bat Nobenpopulania gero deitua izan zena, naski bederatziz jende edo herrialde zituelakotz, gure oraiko Eskual Herriak zazpi dituen bezala.

Seldarren eta iberren nahasketa batetik ziren noizbeit atera zeltiberak, zoinen ondokoak omen baitire gure oraiko lehen auzo gaskoin biarnesak.

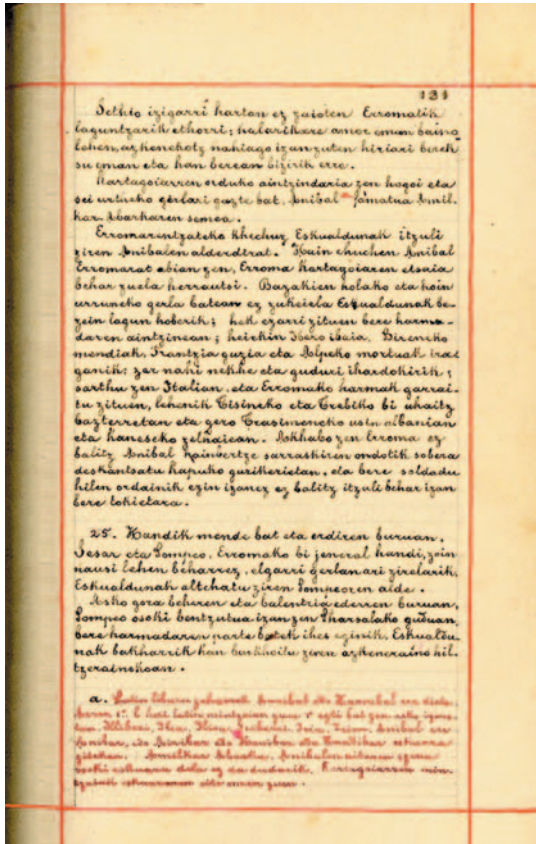
Hargatik, iber-eskualdun ainitz izan zen deusere nahasketarik nahi izan ez zutenik, ez orduko zeldarrekin, ez geroko arrotz erasotzaileekin. Horra zeri esker eskualdunak orai artio hain garbi atxiki dituen bere odola, bere jendetasun eta aztura bereziak, guziz bere mintzaira bertze nihungo jende ez bezalakoa.

24. Kristau mende aintzineko berrehun urtetako gerletan balentria gaitzak egin zituzten eskualdunak. Kartagoitarrekin guti edo aski jende omen ziren (b) baina etsai ere bai aspaldi, nun Erromaren alderdia zaukatelakotz, Saguntako hirian, kartagoitarrez hain hertsiki izan baitziren setiatuak.

(a) Celtes.

(b) Kartagoi edo Gar-targoi edo Garai-ta-goi asko gisetara izen horrek eskuara eite handia du. Frantsesez horrek erran nahi luke : Haut de promontoire.

Setio izigarri hartan ez zitzaion Erromatik laguntzarik etorri ; halarik ere, amor eman baino lehen, azkenekotz nahiago izan zuten hiriari berek su eman eta han berean bizirik erre.

Kartagoitarren orduko aintzindaria zen hogoi eta sei urteko gerlari gazte bat, Anibal (a) famatua, Amilkar Abarkaren semea.

Erromarentzat kezuz eskualdunak itzuli ziren Anibalen alderdirat. Hain xuxen Anibal Erromarat abian zen, Erroma kartagoitarren etsaia behar zuela errautsi.

Bazakien holako eta hoin urruneko gerla batean ez zukeela eskualdunak baino lagun

hoberik ; hek ezarri zituen bere armadaren aintzinean ; heiekin Ibero ibaia, Pireneko mendiak, Frantzia guzia eta Alpes-ko mortuak iraganik, zer nahi neke eta guduri ihardokirik, sartu zen Italian eta Erromako armak garhaitu zituen, lehenik Tisineko eta Trebiko bi uhaitz bazterretan eta gero Transimeneko (?) usin Albanian eta Kaneseko zelaian. Akabo zen Erroma ez balitz Anibal, hainbertze sarraskiren ondotik, sobera deskantsatu Kapuko (?) gurikerietan eta, bere soldadu hilen ordainik ezin izanez, ez balitz itzuli behar izan bere tokietara.

25. Handik mende bat eta erdiren buruan, Zesar eta Pompeo, Erromako bi jeneral handi, zoin nausilehen beharrez, elgarri gerlan ari zirelarik, eskualdunak altxatu ziren Pompeoren alde. Asko gorabehera eta balentria ederren buruan, Pompeo osoki bentsutua izan zen Pharsalako guduan, bere armadaren parte batek ihes eginik. Eskualdunak bakarrik han burkoitu ziren azkeneraino hiltzerainokoan.

(a) Latin liburu zaharrek Annibal edo Hannibal ere diote. Arren (beraz) >I< hori latin mintzairan gure >r< ezti bat zen asko izenetan. Illiberi, Iliia, Ilion > Iriberrri, Iria, Irion ; Anibal ere Anibar edo Ainibar edo Hanibar edo Handibar eskuara ziteken. Amilkar Abarka, Anibalen aitaren izena osoki eskuara dela ez da dudarik. Kartagoiarren mintzairak eskuararen cite omen zuen.

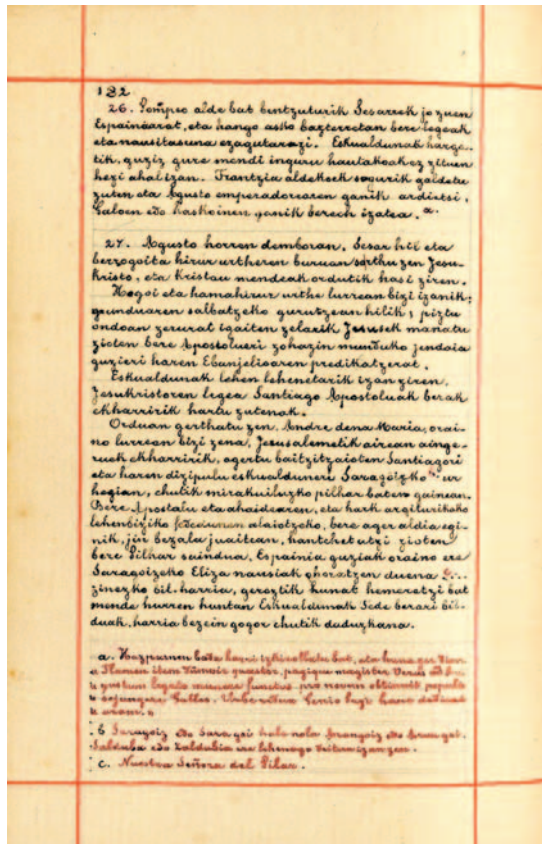
26. Pompeo aldebat bentzuturik Zesarrek jo zuen Espainiarat eta hango asko bazterretan bere legeak eta bere nausitasuna ezagutarazi. Eskualdunek hargatik, guziz gure mendi inguru hautakoak, ez zituen hezi ahal izan. Frantzia aldekoek segurik galde-tu zuten eta Agosto enperadorearen ganik ardietsi, Galoen edo Gaskoinen ganik berex izatea (a).

27. Agosto horren denboran, Zesar hil eta berrogoi eta hiru urteren buruan, sortu zen Jesukristo eta kristau mendeak ordutik hasi ziren.

Hogoita hamahiru urte lurrean bizi izanik, munduaren salbatzeko gurutzean hilik, piztu ondoan zerurat igaiten zelarik, Jesusek manatu zioten bere apostolueri zohazila munduko jendaira guzieren haren Ebanjelioaren predikatzerat.

Eskualdunak lehen lehenetarik izan ziren Jesukristoren legea, Santiago apostoluak berak ekarririk, hartu zutenak.

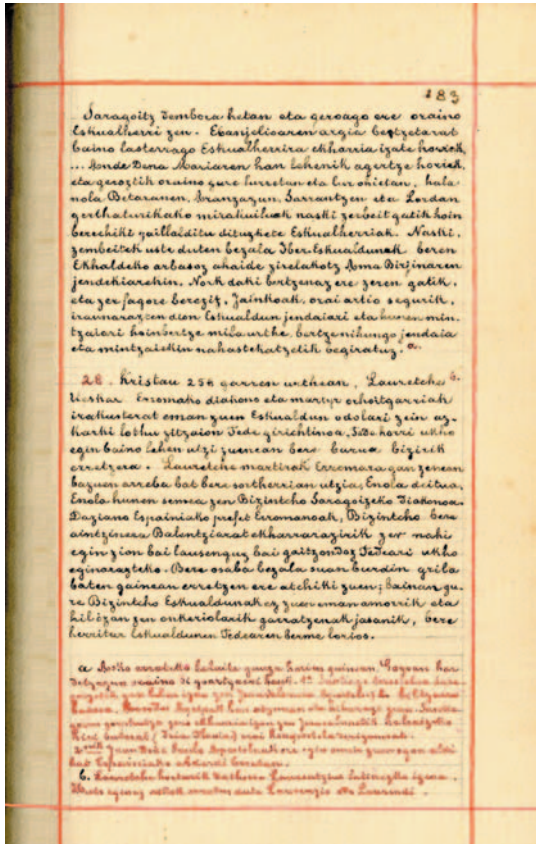
Orduan gertatu zen Andredena Maria, oraino lurrean bizi zena, Jerusalemetik airean aingeruek ekarririk, agertu zitzaiotela Santiagori eta haren dizipulu eskualduneri Saragoizeko (b) ur hegian, xutik mirakuluzko pilar baten gainean. Bere apostolu eta ahaidearen eta hark argiturikako lehenbiziko fededunen aloiatzeko/alaitzeko (?), bere agerraldia eginik, jin bezala juaitean, hantxe utzi zioten bere Pilar saildua, Espainia guziaz oraino ere Saragoizeko eliza nau-siak ohoratzen duena (c), zinezko < bil-harria >, geroztik hunat, hemeretzi bat mende hurren huntan, eskualdunak fede berari bilduak, harriak bezein gogor xutik dauzkana.

(a) Hazparden bada harri izkirollatu (zizelkatu) bat eta huna zer dion : « FLAMEN ITEM DUMVIR QUESTOR PAGIQUE MAGISTER VERUS AD AUGUSTUM LEGATO MUNERE FUNCTUS PRO NOVEM OBTINUIT POPULIS SEJUNGERE GALLOS, URBE REDUX GENIO PAGO HANC DEDICAT ARAM.»

(b) Saragoiz edo Saragoi hala nola Arangoitz edo Arangoi ; Salduba edo Zaldubia ere lehenago deitua izan zen.

(c) Nuestra Señora del Pilar.

Saragoitz, denbora hetan, eta geroago ere oraino eskual herri zen. Ebanjelioaren argia bertzetarat baino lasterrago Eskual Herrira ekarria izate horrek, Andredena Mariaren han lehenik agertze horrek eta, geroztik, oraino gure lurretan eta lur ohietan, hala nola Betharanen, Aranzazun, Sarrantzen eta Lordan (Lurden), gertaturikako mirakuiluek naski zerbeit gatik hoin berexki gaillaldu (gai egin ?) dituzkete Eskual Herriak. Naski, zenbeitetik uste duten bezala iber-eskualdunek beren ekaldeko arbasoz ahaide zirelaketz, Ama Birjinaren jendekiarekin. Nork daki bertzenaz ere zeren gatik eta zer fagore bere-

ziz, Jainkoak orai artio segurik, iraurazten dion eskualdun jendaiari eta hunen mintzaiari hoinbertze mila urte bertze nihungo jendaira eta mintzarekin nahastekatzetik begiratu (a).

28. Kristau 25garren urtean, Lauretche (b) Ueskar Erromako diakono eta martir orhoitgarriak erakusterat eman zuen eskualdun odolari zein azkarki lotu zitzaion fede girixtinoa, fede horri uko egin baino lehen utzi zuenean bere burua bizirik erretzera. Lauretche martirak, Erromara joan zenean, bazuen arrea bat bere sort herrian utzia, Enola deitua. Enola hunen semea zen Bixintxo Saragoizeko diakonoa. Daciano Espainiako prefet erromanoak Bixintxo bere aintzineren Balentziarat ekarrarazirik zer nahi egin zion, bai lausenguz, bai gaitzondo, fedeari uko eginarazteko. Bere osaba bezala, suan burdin grila baten gainean erretzen ere atxiki zuen, bainan gure Bixintxo eskualdunak ez zuen eman amorrik eta hil izan zen onkariolarik (sofrikariorik ?) garratzenak jasanik, bere herritar eskualdunen fedearen berme lorios.

(a) Asko errateko balaiteke gauza horien gainean. Gogoan har dezagun oraino bi guartgarri (orhoitgarri ?) handi : 1) Santiago apostolua Saragoizetik juan behar izan zen Jerusalematar apostoluzko biltzarre batera. Herodes Agripak han atzeman eta hilarazi zuen. Santiagoren gorputza gero ekarria izan zen Jerusalemetik Kaleaizeko (?) hiri baterat (Iria Flavia) orai Konpostela derizanerat. 2) Jondoni Paulo apostoluak ere egin omen zuen egonaldi bat Espainiako alderdi beretan.

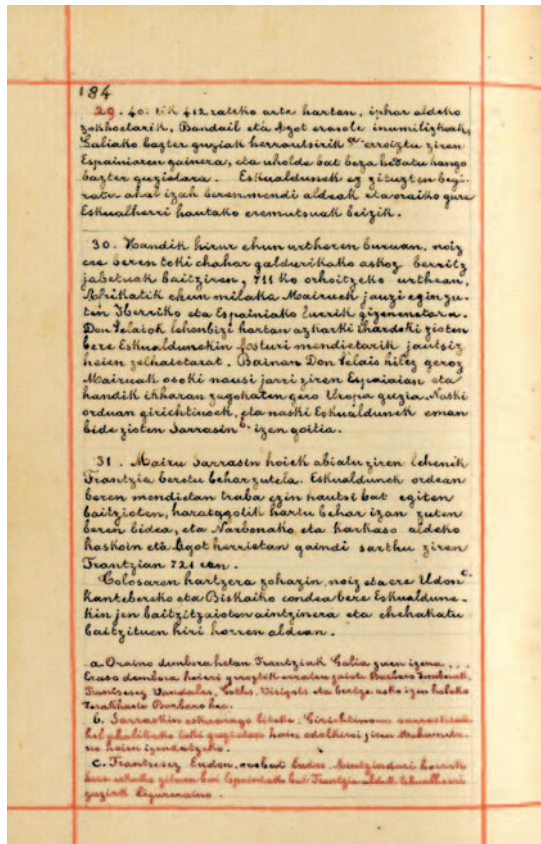
(b) Lauretche hortarik dator Laurentzius latinezko izena. Huts eginenez, askok erraten dute Laurenzio edo Laurendi.

29. 400etik 412rateko arte hortan, ipar aldeko zokoetarik Bandail eta Agot erasotzaile inumilizkoak, Galiako bazter guziak errautsirik (a) erroiztu ziren Espainaren gainera eta uholde bat bezala hedatu hango bazter guzietara. Eskualdunek ez zituzten begiratu ahal izan beren mendi aldeak eta oraiko gure Eskual Herri hautako eremutsuak beizik.

30. Handik hirurehun urteren buruan, noiz ere beren toki xahar galdurikako askoz berriz jabetuak baitziren, 711ko orhoitzeko urtean, Afrikatik ehun milaka mairuek jauzi egin zuten Iberriko eta Espainiako lurrik gizenenetara. Don Pelaiok lehenbizi hartan azkarki ihardoki zioten bere eskualdunekin Asturi mendietarik jautsiz heien zelaietarat. Baina Don Pelaiok hilez geroz, mairuak osoki nausi jarri ziren Espainian eta handik ikaran zaukaten gero Uropa (Europa) guzia. Naski orduan girixtinoek eta naski eskualdunek eman bide zioten Sarrasin (b) izen goitia.

31. Mairu – sarrasin horiek abiatu ziren lehenik Frantzia beretu behar zutela. Eskualdunek ordean, beren mendietan traba ezin hautsi bat egiten baitzioten, haratagotik hartu behar izan zuten beren bidea eta Narbonako eta Karkasako (Carcassonne ?) aldeko Kaskoin eta Agot herrietan gaindi sartu ziren Frantzian 721ean.

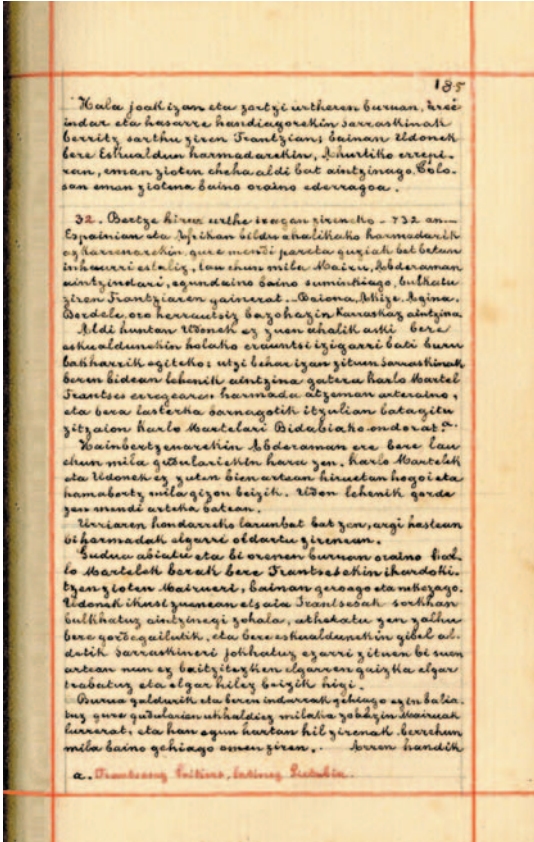
Tolosaren hartzerat zohazin noiz eta ere Udon (c) Kanteberoko edo Bizkaiko kondea bere eskualdunekin jin baitzitzaioten aintzinerara eta xehakatu baitzituen hiri horren aldean.

(a) Oraino denbora hetan Frantziak Galia zuen izena. Eraso denbora horieri geroztik erratan zaiote barbaro denborak, frantsesez Vandales, Goths, Visigoths eta bertze asko izen holako derakarte barbaro heiek.

(b) Sarraskin eskuarago liteke. Girixtinoen sarraskian, hel ahalikako toki guzietan, hain odolkiroi ziren mahumetano horien izendatzeko.

(c) Frantsesez Eudon, orobat Eudes. Aintzindari horrek bere eskuko zituen bai Espainiako bai Frantziako aldeko eskual herri guziak, Ligereraino. (Loire arteraino ?)

Hala joak izan eta, zortzi urteren buruan, are indar eta hasarre handiagorekin Sarraskinak berriz sartu ziren Frantzian ; bainan Udonek bere eskualdun armadarekin Ahurtiko errepiran eman zioten xehaldi bat aintzinago Tolosan eman ziotena baino oraino ederragoa.

32. Bertze hiru urte iragan zireneko –732an– Espainian eta Afrikan bildu ahalikako armadarik azkarrenarekin gure mendi paret guziak bet-betan inaurri estaliz, lau ehun mila mairu, Abderaman aintzindari, egundaino baino saminkiago bulkatu ziren Frantziaren gainerat.

Baiona, Akize, Agina (Agen ?), Bordele oro errautsiz bazohazin karraskaz aintzina. Aldi huntan Udonek ez zuen ahalik aski bere eskualdunekin holako erauntsi izigarri bati buru bakarrik egiteko : utzi behar izan zituen sarraskinak beren bidean lehenik aintzina juaitera, Karlo Martel frantses erregearen armada atzeman arteraino eta bera lasterka barnagotik itzulian batagitu (batean gertatu ?) zitzaion Karlo Martelari Bidabiatiko ondorat (a).

Hainbertzenarekin, Abderaman ere bere lauhun mila gudulariekin hara zen. Karlo Martelek eta Udonek ez zuten bien artean hiruretan hogoit hamabortz mila gizon beizik. Udon lehenik gorde zen mendi arteka batean. Urriaren hondarreko larunbat bat zen, argi hastean, bi armadak elgarri oldartu zirenean.

Gudua abiatu eta bi orenen buruan oraino, Karlo Martelek berak bere frantsesekin ihardokitzen zioten mairueri baina geroago eta nekezago. Udonek ikusi zuenean etsaia frantsesak sorkan bulkatuz aintzinegi zohala, ateratu zen zalu bere gordegailutik eta bere eskualdunekin gibelaldetik sarraskineri jokatuz ezarri zituen bi suen artean, nun ez baitzitazken elgarren gaizka elgar trabatuz eta elgar hilez baizik higi.

Burua galdurik eta beren indarrak gehiago ezin baliatuz gure gudularien ukaldiez, milaka zohazin mairuak lurre-rat eta han, egun hartan hil zirenak, berrehun mila baino gehiago omen ziren.

(a) Frantsesez Poitiers ; latinez Pictavia.

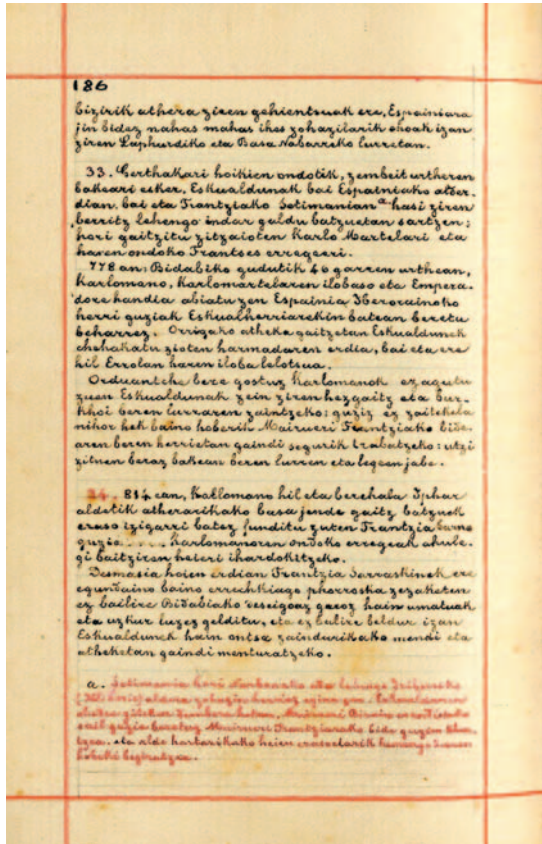
Arren, handik bizirik atera ziren gehientsuak ere, Espainiara jin bidez, nahas-mahas zohazilarik ehoak izan ziren Lapurdiko eta Basa-Nabarreko lurretan.

33. Gertakari horien ondotik, zenbait urteren bakeari esker, eskualdunak bai Espainiako alderdian, bai eta Frantziako Setimania (a) hasi ziren berriz lehengo indar (?) galdu batzuetan sartzen ; hori gaitzitu zitzaizoten Karlo Martelari eta haren ondoko frantses erregeari.

778an, Bidabiko gudutik 46garren urtean, Karlomaño, Karlo Martelaren ilobaso eta enperadore handia izan beharra, abiatu zen Espainia Iberorainoko herri guziak, Eskual Herriarekin batean, beretu beharrez. Orreagako ateka gaitzetan eskualdunek xehakatu zioten armadaren erdia, bai eta ere hil Errolan haren iloba lelotsua (famatua?).

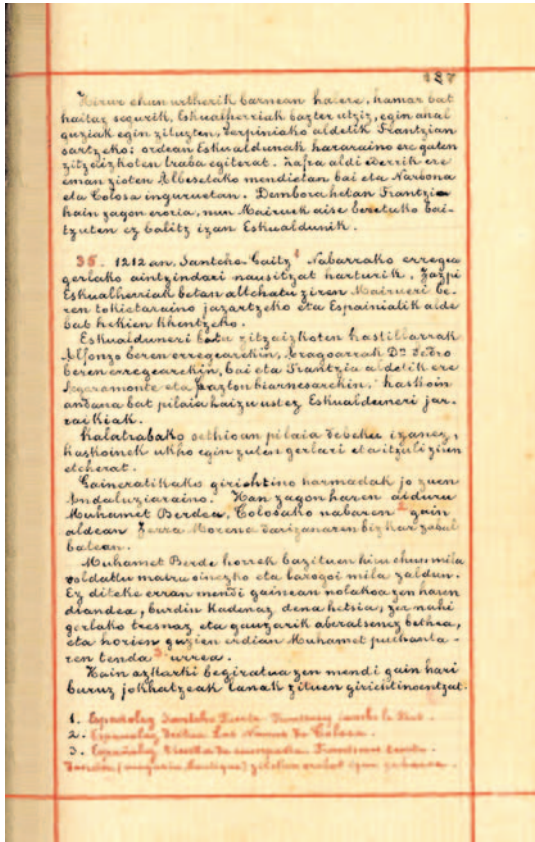
Orduantxe bere gustuz Karlomano ezagutu zuen eskualdunak zein ziren hezgaitez eta burkoi beren lurra-zen zaintzeko ; guziz ez zaitezela nihor hek baino hobetik mairueri Frantziako bidearen beren herrietan gaindi segurik trabatzeko, utzi zituen beraz bakean, beren lurren eta legeen jabe.

34. 814ean, Karlomaño hil eta berehala, ipar aldetik aterarikako basa jende gaitz batzuek eraso izigarri batez funditu zuten Frantzia barne guzia. Karlomañoren ondoko erregeak ahulegi baitziren heieri ihardokitzeke. Desmasia horien erdian, Frantzia sarraskinek ere egundaino baino errexkiago porroska zezaketen ez

balire Bidabiako deseigoaz (défaite ?) geroz hain umatuak eta uzkur luzez gelditu eta ez balire beldur izan eskualdunak hain ontsa zaindurikako mendi eta ateketan gaindi menturatzeko.

(a) Setimania hori Narbonako edo lehengo Iriberriko (Illiberis) aldera zohazin herriez egina zen. Eskualdunen xedea ziteken denbora hetan mairueri Birain (Pireneo ?) mendietako sail guzia beretz mairueri Frantziarako bide guzien kentzea eta alde hortarikako heien erasoetarik hemengo lurren hobeki begiratzea.

Hirurehun urterik barnea halere, hamar bat haitadaz segurik, Eskual Herriak bazter utziz egin ahal guziak egin zituzten, Sarpiniako aldetik Frantzian sartzeko ; ordea eskualdunak haraino ere juaiten zitzaizkoten traba egiterat. Zafraldi ederrik ere eman zioten Alpes-tako mendietan bai eta Narbona eta Tolosa ingururutan. Denbora hetan Frantzia hain zagon eroria nun mairuek aise beretuko baitzuten ez balitz izan eskualdunik.

35. 1212an Santxo Gaitz (Azkarra) (a), Nabarrako erregea gerlako aintzindari

nausitzat harturik, zazpi Eskual Herriak betan altxatu ziren mairueri beren tokietaraino jazartzeko eta Espainiatik aldebat heien kentzeko.

Eskualduneri batu zaitzaizkoten kastillarrak Alfonso beren erregearekin, Aragoarrak Don Pedro beren erregearekin bai eta, Frantzia aldetik ere, Agaramonte eta Gaston biarnesarekin, gaskoin andana bat pilaiia (pillage ?) haizu ustez eskualduneri jarraikiak.

Kalatrabako setioan pilaiia debeku izanez, kaskoinek uko egin zuten gerlari eta itzuli ziren etxerat.

Gaineratikako girixtino armadak jo zuen Andaluziaraino. Han zagon, haren aiduru Muhamlet Berdea, Tolosako nabaren (b) gain aldean, Zerra (Sierra, gaztelera) Morena darizanaren bizkar zabal batean.

Muhamet Berde horrek bazituen hiru ehun mila soldadu mairu oinezko eta larogoi mila zaldizko. Ez diteke erran mendi gainean nolakoa zen haren diandea (egon lekua/jende multzoa ?), burdin kadenaz dena hetsia, zer nahi gerlako tresnaz eta gauzarik aberatsenez betea eta, horien guzien erdian, Muhamet puxantaren tenda (c) urrea.

Hain azkarki begiratua zen mendi gain hari buruz jokatzek, lanak zituen girixtinoentzat.

(a) Españolez, Sancho el Fuerte ; frantsesez, Sanche le Fort.

(b) Españolez deitua, Las Navas de Tolosa.

(c) Españolez : <tienda de campaña>; frantsesez : <tente>. Denda (magasin, boutique) ziteken orobat izen zaharra.

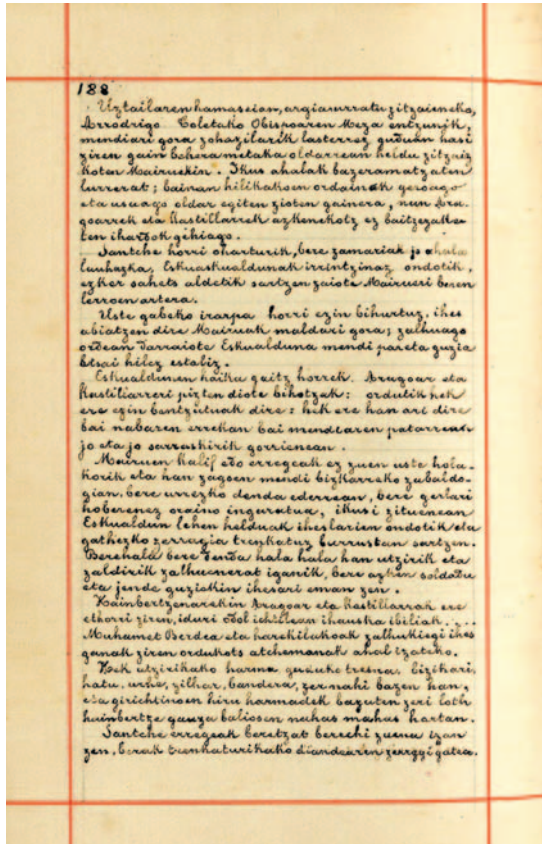
Uztailaren hamaseian, argia urratu zitzaioneko, Arrodrigo Toledako Obispoaren meza entzunik, mendiari gora zohazilarik lasterrez guduan hasi ziren gain behera, metaka, oldarrean heldu zitzaizkoten mairuekin. Ikus ahalak bazeramatzaten lurrerat ; bainan hilikakoen ordainek geroago eta usuago oldar egiten zioten gainera, nun aragoarrek eta kastillarrek azkenekotz ez baitzezaketen ihardok gehiago.

Santxo, horri oharturik, bere zamariak jo ahala lauhazka, eskualdunak irrintzinaz ondotik, ezker sahets aldetik sartzen zaizkote mairueri beren lerroen artera.

Ustegabeko irarpa (eraso?) horri ezin bihurtuz, ihes abiatzen dire mairuak maldari gora zaluago ordean darraiole eskualduna mendi pareta guzia etsai hilez estaliz.

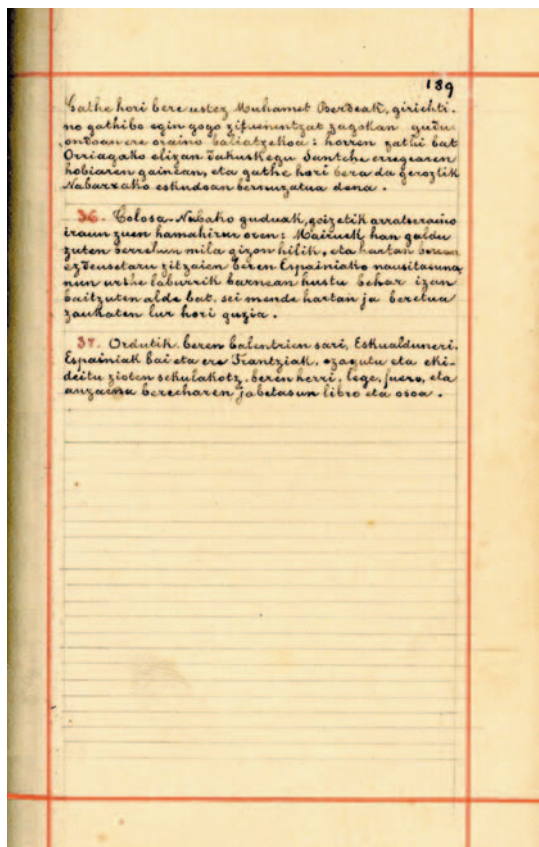
Eskualdunen haika gaitz horrek aragoar eta kastillarreri pizten diozkate bihotzak ; ordutik hek ere ezin bentzutuak dire ; hek ere han ari dire bai nabaren errekan, bai mendiaren patarrean jo eta jo sarraskirik gorrienan.

Mairuen kalife edo erregeak ez zuen uste holakorik eta, han zagoen mendi bizkarreko zabaldegian, bere urrezko denda ederrean, bere gertari hoberenez oraino inguratua, ikusi zituenean eskualdun lehen helduak iheslarien ondotik eta gatezko zerragia trenkatuz burrustan sartzen, berehala bere denda hala-hala han utzirik eta zaldirik zaluenak izanik, bere azken soldadu eta jende guziarekin ihesari eman zen.

Hainbertzenarekin, aragoar eta kastillarrak ere etorri ziren, iduri odol ixtilean ihauska ibiliak... Muhamet Berdea eta harekilakoak zalukiegi ihes juanak ziren ordutik atxemanak ahal izateko.

Hek utzirikako arma guduko tresna, bizikari, hatu, urre, zilar, bandera, zer nahi bazen han eta girixtinoen hiru armadek bazuten zeri lot hainbertze gauza baliosen nahas-mahas hartan. Santxo erregeak berez at bereki zuen igar zen, berak burhaturik heko diandaren zerragi gatea.

Gate hori, bere ustez, Muhamet Berdeak, girichti, no gathibo esin gogo zituenitzat zagolan gutu. ontan era oraino baliatzeko; horren zati bat Orreagako elizan dakuskegu¹ Santxo erregearen hobiaren gainean eta gate hori bera da geroztik Nabarrako eskudoan bernuzatua dena.

36. Tolosa Nabako guduak, goizetik arratserraino iraun zuen hamahiru oren. Mairuek han galdu zituzten berrehun mila gizon, hilik, eta hartan beren ezdeusetaratu zitzaienten beren Espainiako nausitasuna nun, urte laburrik barnean, hustu behar izan baitzuten aldebat, sei mende hartan ja beretua zaukaten lur hori guzia.

37. Orduetik beren balentrien sari, eskualduneri Espainiak bai eta ere Frantziak, ezagutu eta ekideitu (?) zioten sekulakotz, bere herri, lege, juero, eta anzarna (aztarna?) bereharen jabetasun libro eta osoa.

¹ ikus dezakegu

HIZTEGITXOA

Abarketa : egur xehe bila	Beharra : behartsua
Abian : <i>sur le point de...</i>	Beharrik : eskerrak, zorionez
Adargoia : goiko adarra	Beilari : erromes, pelegrina
Ados : berdinketa pilotan	Beiratu : ikus Begiratu
Ahalke : lotsa	Berex : bereiz
Aihen : sarmentua	Berga : luzera-neurria
Aiher : nahikari bizia, joera	Bermatu : garantizatu // gogor jokatu
Aisian : diru kezkarik gabe	Bertzenaz : bertzela
Alegia : itxuraz	Besainka : boleaz, pilotan
Alhatu : <i>paître</i>	Betan : batean, elkarrekin
Altxatu : gorde // jaso	Bet-betan : bat-batean
Amarru : azerikeria	Betirisants : gosetearen izengoitia
Amaxo : amatxi, amona	Bihi : alea
Amiamoko : <i>héron // cigogne</i>	Bikhe : gai ilun itsaskorra
Aña : pertsona izena	Bipildu : larrutu, lumatu
Aralde : taldea	Bultu : irudia
Ardietsi : erdietsi, lortu	Burrego : <i>bourreau / berdugoa</i>
Ardura : maiz, askotan	Buru has : buru hutsik
Arraildu : zarratatu, urratu	Den mendren : den gutiena
Arta : arreta, ardura	Deskustatu : nazkatu, higuindu
Atxeman : ikus Atzeman	Dirudi : irudi du, irudia
Atxiki : eutsi, mantendu	Dorpegitu : moteldu, baldartu
Atzeman : harrapatu	Ebatsi : lapurtu, ohostu
Auhen : deitore	Egitate : egintza
Ausiki : hozka egin	(Norbaiti) egon : (norbaiti) fidatu
Ausin : asun, osina	(Han) egoki da : (han) dago
Azkar : sendoa	Egurketa : egur bila
Aztura : ohitura	Eho : xehatu, birrindu
Baizen : baizik	Eiki : benetan, egiaz
Balanbatu : balantzaka ibili	Engoitirik : engoitik
Balakatu : bildu lausenguz	Erazi : marmaran ari izan
Balinba : oxala !	Eredin : eriden, aurkitu
Baltsa : konpainia	Erhi : eskuko behatza
Baraxe : poliki, astiro	Erkatz : erratza
Barbera : medikua	Errefera : erantzuna pilotan
Begiratu : babestu, zaindu	
Behatu : so egin	

- Esondatu : *suggérer*
 Esteka : lotura, lokarria
 Ezkabea : *teigne // tin*
 Ezkaratze : etxeko sarrera
 Ezkila : kanpaia
 Ezproin : *ergot / espuela*

 Frikun : doilor, zitala
 Fundibil : prodigoa

 Gaindi : barna, zehar
 Gaindian : gainezka
 Gaitz : handia, gogorra
 Gaitzi izan : pena hartu
 Gaixto : zaila // gaiztoa
 Galdetu : eskatu; galdatu
 Gan : joan
 Gantza : koipe, urin, gizona
 Gantzadura : olioduraztatua
 Gatibo : preso
 Geriza : babesa
 G(u)aki : joaki
 (harat gaki da \approx harat doa)
 Guardia eman : erne ibili
 Guziz : batik bat

 Haitada : saioa
 Haizu : zilegi
 Hala hala : halaxe
 Hamikatu : gose handiaz
 Hargatik : haatik
 Haroa : *brouhaha*
 Harpe : haitzuloa
 Harrabots : zarata, zalaparta
 Hats hantu : *essoufflé*
 Hatsbera : hasperena
 Haugi : hator ! («jaugin» aditzetik)
 Hauta : aparta, aukerakoa
 Hauteman : somatu, antzeman
 Hautu : hautapena

 Hazi : elikatu, jatera eman
 Hazkurri : janaria
 Hegi : ertz, bazterra
 Heia : barrukia, estalpea
 Heiagora : oihua, deiadarra
 Herabe : lotsa, ahalkea
 Herbail : ahul, makala
 Herrestan : arrastaka
 Hertsatu : *contraindre*, estutu
 Hezi : menperatu, baretu
 Higanot : *protestant*
 Hiratu : argaldu, indargabetu
 Histu : kolorea galdu
 Hits : kolorea galdurik, triste
 Hobi : hilobi, tunba
 Hordi : mozkorra
 Hormatu : izoztu
 Hortako : horrengatik
 Huiatu : zakurrak uxatu

 Ihardetsi : erantzun
 Ihurtzuri : ortzi, trumioia
 Ilaun : ezer ez, ezdeus
 Ilki : jalgi, irten, atera
 Inarrosi : astindu
 Inara : ainara
 Itzaldtu : ezkutatu, gorde
 Izaiki : izaki

 Jakina : jakintsua
 Jastatu : dastatu
 Jazarri : eraso, aurka egin
 Jite : etorki, izaera
 Jukutria : azerikeria

 Kalaka : elkarrizketa luzea
 Kara : itxura
 Kausitu : aurkitu, topo egin
 Kasatu : bota, uxatu
 Kirats : gazia

Kuia : kalabaza
 Kixkila : balio gutikoa
 Klaska : eztanda, *claquement*
 Kofoin : erlauntza
 Kokoriko : kurubilkatua
 Konkor : lepomakurra, *courbé*
 Krakesku : xahutzailea
 Kroskoila : joare ttikia, kaskabila

 Lakasta : lapa zorri
 Lapar : laharra, sasia
 Lauhazka : trostan
 Lauzua : lausoa, *myope*
 Laxo : axolagabe// pilota joko bat
 Legar(rak) : Zuberoko antzinako
 biltzarreak// zergak
 Lekho : *lieue, légua*
 Listafinak : liztor ttikiak//
 mihi zorrotzak
 Lokabizki : lokabekiro
 Lore : ezti, goxo, loratua
 Loria : gloria
 Loriatu : atsegin hartu
 Lorietan : pozik, gustora
 Lotsa : kemen falta, beldurra

 Mainatu : *gâter, choyer*
 Mandatu : enkargua
 Makurtu : okertu
 Mako : kakoa
 Malura : zorigaitza
 Maltso : mantsu, geldia
 Matzer : itxuragabea, *difforme*
 Mendratu : ahuldu, makaldu
 Mendre : ikus Den mendren
 Menturatu : ausartu
 Milikatu : miazkatu, lamikatu
 Mukuru : gainezka, bete-betea
 Musde : jauna; *Monsieur*

Nasai : ugaria
 Notagabea : lohiduragabea
 Napur : bide txarrak maite

 Ohoin : lapurra
 Oldar : erasoaldi/ *élan*
 Ondikotz : zoritxarrez
 Oraikotik : oraindanik
 Orobat : era berean, halaber
 Osagarri : osasuna
 Ospe : fama, jendetza
 Oste : jendetza
 Oxala : balinba; *ojalá !*

 Panpa : kolpea
 Panpalina : joare handia
 Pasoka : kolpeka
 Pekatu : pairatu
 Paratu : jarri, ezarri
 Pezoin : aska, // *baradeau*
 Piltzar : zarpaila
 Pindar : txinparta,
 Porroskatu : apurtu
 Pik-lari : (ikus « luzeko » jokoan)
 Piko : ebaki, ziztada
 Pleinitu : nigar egin
 Pleinuz : intzirika, nigarrez
 Pleka : pilotan paretaren kontra
 Potikoka : jauzika / *à 4 pattes*
 Potka : musuka
 Poxi : apur, piska
 Prosesione : prozesioa
 Punpa : pilotaren botea
 Purtzika : korapilatua, nahasia
 Puxant : boteretsu; *puissant*

 -(r)en beha : -(r)en zain egon

 Saingaz : zaunka, herausika
 Sarri : laster

Sobera : gehiegi
 Sori : zilegi, haizurik
 Sorka : bultzaka, estuturik
 Sosketa : diru eske, diru bila
 Suhar : sutsua
 Super : guziz ona
 Sustatu : sutu, berotu

Trenkatu : hautsi, ebaki
 Trenkatzaile : epailea
 Trikatu : gelditu
 Tripot : odolkia
 Tronpatu : enganatu
 Troxatu : mantartu
 Trukes : tenaza
 Trunko : *tronc, tronco*;
 Tupina : marmita

Uhal : larruzko lokarria
 Uhar : euri (uhar) handia
 Ukaldi : kolpea
 Ukurtu : makurtu
 Ulubia : uhuri, oihua
 Urus : zorioneko, zorientzua
 Usaia : ohitura, aztura
 Uspel : ubeldura, hantura
 Usu : maiz, ardura
 Usu-usua : askotan
 Uzkur : koldarra

Xahurik : garbirik
 Xanfarin : zoro, kaxkarina
 Xangrindu : mindu
 Xaxa : marra
 Xaxari : marrako epailea
 Xikana : maltzurkeria
 Xilatu : zulatu
 Ximenki : garbiro, txukun
 Xirripa : erreka, iturburua
 Xukatu : idortu, sikatu

Zafrari : jole handia
 Zaldare : zaldien bazka
 Zalu : arin, bizkor
 Zangar : aztala, bernazakia
 Zaragar : sarna, *gale*
 Zariketa : sarasketa, *saulaie*
 Zehe : (luzetasun bat)
 Zeinatu : «Aitaren» egin
 Zertako : zergatik
 -z goiti : -z gain
 Zirimol : haize erauntsia
 Zirtzil : zarpailtzarra
 Zitzi : haragia (txitxi-ren
 handigarria)
 Zupu : putzua
 Zurubi : eskailera, eskala